

SZOMSZÉD NÉPEK TÖRTÉNE

Sokcsevits Dénes

HORVÁTORSZÁG

A 7. századtól napjainkig

Sokcsevits Dénes

HORVÁTORSZÁG
A 7. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG

A kötet az alábbi intézmények támogatásával jelent meg,
A Kiadó hálás köszönetet mond segítségükért
Ova knjiga je objavljena uz podršku navedenih ustanova,
Nakladnik duboko zahvaljuje na njihovoj pomoći:

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest

Horvát Köztársaság Kulturális Minisztériuma, Zágráb
(Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb)

Horvát Köztársaság Nagykövetsége, Budapest
(Veleposlanstvo Republike Hrvatske, Budimpešta)

Fővárosi Horvát Önkormányzat
(Hrvatska samouprava Budimpešte)

Budapest Főváros XI. kerület Újbuda Önkormányzata

XI. kerület Újbuda Horvát Kisebbségi Önkormányzata
(Hrvatska manjinska samouprava Novoga Budima XI. okrug)

XIV. kerület (Zugló) Horvát Kisebbségi Önkormányzata
(Hrvatska manjinska samouprava XIV. okruga)

V. kerület (Belváros) Horvát Kisebbségi Önkormányzata
(Hrvatska manjinska samouprava V. okruga)

SZOMSZÉD NÉPEK TÖRTÉNELME

megjelent:

Sokcsevits Dénes: *Horvátország. A 7. századtól
napjainkig*
2011, ISBN 978 963 9712 30 7, 846 old., 24 színes kép,
166 fekete–fehér kép, rajz és térkép illusztráció

SOKCSEVITS DÉNES

HORVÁTORSZÁG
A
7. SZÁZADTÓL
NAPJAINKIG

Mundus Novus Könyvek
Budapest, 2011

Sokcsevits Dénes
HORVÁTORSZÁG
A 7. századtól napjainkig

Szaklektorok:
Bíró László, Hermann Róbert, Katus László, Pálffy Géza,
Szeberényi Gábor, Varga Szabolcs, Zsoldos Attila

A címlapot tervezte
Susán Pál

A borítón
elől: Zágráb 1689-ben,
hátral: Trogir (Trau) a 17. században

A kötet a
Magyar–Horvát Kulturális Egyesület
megbízásából készült

Copyright © Jávör Béla, 2011

MUNDUS
NOVUS

Felelős kiadó: a Mundus Novus Kft. igazgatója
Telefon: +36-30/480-1042
E-mail: info@munduspress.hu

Felelős szerkesztő: Biernaczky Szilárd

elektronikus verzió: eKönyv Magyarország Kft.
www.ekonyv.hu

ISBN 978 615 80174 0 4

ELŐSZÓ

*„Legyetek elsők a megbocsátásban, a béke kultúrája
nem veti el az egészséges hazaszeretetet, de távol tartja
a nacionalista túlzásoktól és kirekesztéstől!”*

II. János Pál pápa a horvátokhoz, de nem csak őhozzájuk

A könyv, amelyet kezében tart a tisztelt Olvasó, Horvátország első, önálló kötetben megjelent története magyar nyelven. Talán különösnek mondható, hogy a szomszéd népek többségének történelméről már napvilágot láttak kisebb-nagyobb áttekintések, szintézisek (néhányikról több is). Csak éppen arról az országról, nemzetről, amellyel a magyarság több mint nyolcszáz éven keresztül élt együtt egy államközösségben, többnyire békességben, osztozott vele jóban-rosszban, küzdött közös ellenség ellen, s a hosszú nyolc évszázados közös lét során mindössze egyszer került sor közöttük fegyveres konfliktusra, nem készült mind a mai napig olyan összefoglaló történeti munka, amely nyomon követné múltját a kezdetektől napjainkig.* Igaz, már a régi krónikák, a barokk korszak történeti munkái vagy a 19. században kialakuló modern magyar történettudomány Magyarország történetét tárgyaló nagy lélegzetű művei s a huszadik századi, valamint a legújabb magyar történeti áttekintések is szentelnek egy vagy több fejezetet Horvátországnak. A horvát történelem egésze azonban rejtve marad az olvasó előtt, aki így nem tudta, nem tudja folyamatában követni a horvát múltat, különösen, hogy a Magyar Koronához nem tartozó horvátok lakta területek kívül esnek az említett összefoglalók szerzőinek látókörén.

Ennek oka nyilván az, hogy a magyar múlt részeként tekintenek a horvát történelemre, és ez a megközelítés valóban nyolcszáz esztendőn át részben megalapozottnak mondható – de csak részben! Horvátok és magyarok élete az együtt megélt évszázadokban csakugyan hasonlóan alakult, sorsuk egyéenként, de a közös történelemben kiemelkedő szerepet játszó családok révén is szorosan egybefonó-

* A horvátok történetével is foglalkozó egyetemi jegyzetet írt 1990 után Katus László Pécssett, illetve a horvát művelődéstörténetről és művészetéről Heka László jelentett meg könyvet Szegeden, ez utóbbi rövid történeti összefoglalót is tartalmaz. Lőkös István pedig nemrégiben megjelentetett egy áttekintést a horvát irodalom történetéről. Részben emiatt, részben azért, mert terveim között szerepel egy, a horvát kultúra történetét bemutató könyv megírása, eltekintettem e műben egy száraz, telefonkönyvszerű kultúrtörténeti áttekintéstől, amely oly sok országtörténeti szintézis jellegzetessége.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

dott, gondoljunk csak a Zrínyiek mindenki által ismert példájára! Az államközösséget alkotó két ország ismételten együtt élt meg virágzást és fellendülést, hanyatlást és háborús tragédiákat, de a horvát történelemnek még együttélésünk korszakában is voltak külön útjai, annak kezdete előtt pedig a horvát nép, de a horvát állam is már több évszázados múltra tekinthetett vissza, míg az 1918-as szétválás óta immár több mint kilenc évtized telt el, és könyvem ezt is be kívánja mutatni.

Az utóbbi évtizedekben a közös délszláv állam létezése sajátos módon a történettudományban is eltakarta a világ elől a horvátokat. Már széthullott a második Jugoszlávia is, amikor Budapesten megjelent egy sorozat a szomszéd népek történelméről, amelynek keretében 1994-ben napvilágot látott *Déli szomszédaink története* címmel egy könyvecske. Ebben én írtam a horvátok történetét, és szerzőtársaim, a szlovének múltját bemutató Szilágyi Imre és a szerbek történelmét összefoglaló Szilágyi Károly egyetértettek velem, hogy külön kötetben kellene bemutatni a három nemzet históriáját, mert az egységes délszláv állam végérvényesen a múlt részévé vált, korábban pedig történelmük nagyobb részében e népek többnyire külön úton jártak. A könyv szerkesztője azonban óvatos volt – bár egymástól elkülönítve, de mégis egy kötetben jelent meg a három különböző és leginkább csak a huszadik században összefonódó történet.

A magyar történetírásban, különösen az utóbbi időben, egyre többen és egyre elmélyültebben foglalkoznak a magyar–horvát közös múlt feltárással, és saját kutatásaik mellett figyelembe veszik a horvát történettudomány eredményeit is. A horvát történészek pedig egyre inkább figyelemmel kísérik magyar kollégáik munkásságát. Ma már szerencsére többnyire indulatoktól mentesen tárgyalnak a magyar és horvát történészek a vitatott szakmai kérdésekről. Mindkét nyelven, mindkét országban szaporodnak a közös múlt eseményeit feltáró kutatások, az azok eredményeit bemutató tanulmányok, sőt, monográfiák. Sajnos azonban a tankönyvekben és a szélesebb közvéleményben még mindig nem tudatosodott eléggé, hogy a hajdani Magyar Királyság 1102-től 1918-ig valójában magyar–horvát államközösség volt. Ebben az is szerepet játszott, hogy a szocialista korszak tankönyvei sokkal nagyobb hangsúlyt helyeztek az egyetlen újkori magyar–horvát konfliktusra, mint a megelőző több mint hétszáz éves békés együttélésre.

Az egyetlen horvát történelmi személy, akinek nevét minden iskolának meg kellett tanulni: Josip Jelačić (Jellasich) volt. Rákosi és csapata, amikor a magyar múltat a tanuló ifjúság számára átrostálta, természetesen figyelembe vette, hogy Marx és Engels is kritikusan nyilatkozott a horvát bánról. A két népet összekötő történelmi személyiségek viszont többnyire nemesek, arisztokraták, egyházi pályán tevékenykedő értelmiségiek voltak, dicsőítésük vagy érdemeik elis-

merése nem fért össze a szocialista rendszer elveivel, történelem szemléletével. A szocialista korszak tankönyveiben egyébként is, az 1848-as konfliktust leszámítva, alig esett szó a horvátokról. Aligha véletlen, hogy ma a világháló magyar oldalain a történeti magyar–horvát viszonyról foglalkozó bejegyzések között utcahosszal vezet a Jelačić problémakör. Vagyis az, ami magyarokat és horvátokat a múltban elválasztja, és nem az, ami összeköti.

Sajnos, mindarról, ami a két nép történelmét, kultúráját, irodalmát, képzőművészetét összeköti, néhány (de legalábbis kisszámú) lelkes magyar értelmiségit leszámítva a szélesebb közvélemény ma is nagyon keveset tud. Pedig már nyolcvan–száz évvel ezelőtt, a közös múlt és közös értékek olyan jeles kutatói, mint Havass Rezső vagy Bajza József igen sok mindent próbáltak tenni annak érdekében, hogy a művelt magyar közönség megismerje a két nép egyedülálló közös történelmi és kulturális örökségét.

Könyvem elsődleges célja, hogy a magyar olvasó számára áttekinthető adjak a horvát történelem egészéről, különös hangsúlyt fektetve a horvát nemzet kialakulása, a horvát nemzeti integráció folyamatára. Ez részben ugyan hasonló feltételek mellett ment végbe, mint a magyar nemzetté válás, de jelentős különbségek is akadnak. És ezek az eltérések, tapasztalataim szerint, sokszor nehezítik a magyar olvasó számára a horvát nemzeti integráció folyamatának megértését. Művem emellett igyekszik a horvát történelem minden korszakáról információt nyújtani az érdeklődőknek, a szomszéd népek múltját megismerni akaróknak és a történész „céh” tagjainak egyaránt. Utóbbiak (legalábbis a magyar–horvát múlt kutatói) nyilván sok, általuk már ismert adattal, jelenséggel találkozhatnak e könyv lapjain, de az a kép, amit láthatnak majd, ahogy általam egybegyűjtve, egymás mellé rendezve a horvát történelem eseményei, a magyar–horvát kapcsolatok alakulásának állomásai kerek egészé állnak össze, számukra is rejthet újdonságokat.

Immár több mint húsz esztendeje, hogy mindennapjaimat a tanításnak szentelem. Talán nem túlzás állítanom, hogy egész életemet betölti az oktatói tevékenység, amely által minél több emberrel szeretném megismertetni Magyarországon Horvátország, Horvátországban pedig Magyarország történelmét, illetve jelenlegi problémáit is. Ezt cselekszem az egyetemi katedrán, ezért tanítok horvát történelmet Pécsen és magyar történelmet Zágrábban, illetve újabban Eszéken. Emiatt írok könyveket, tanulmányokat, cikkeket, e cél érdekében működök közre forgatókönyv íróként tudományos ismeretterjesztő filmek készítésében, nyilatkozom rádióknak, televízióknak. És emiatt veszek részt mindkét említett médiában különböző beszélgetős műsorokban is. Tevékenységgemmel szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy magyarok és horvátok kölcsönösen jobban megismerhessék egymás múltját, jelenét, kultúráját, hagyományait. És ezáltal közelebb

Horvátország a 7. századtól napjainkig

kerüljenek egymáshoz, hiszen az elmúlt másfél-két évszázad, de különösen az 1918 és 1991 közötti időszak nagyon eltávolított minket egymástól.

Amint a kiváló magyar szlavista, Hadrovics László mondta nekünk, amikor Lukács István barátommal élete utolsó interjút készítettük a jeles tudóssal: a Drávára 1918 után (de részben már előbb is) mintha vasfüggöny ereszkedett volna, és elválasztotta szellemi értelemben is az új politikai határokkal elkülönített két népet. Céлом e határ jelképes lebontása. Szerencsére e munkában nem állok egyedül: a határ mindkét oldalán nemcsak a történettudomány, de más tudományterületek, valamint a szépirodalom, színház- és képzőművészet, zene-művészet területén egyre többen tevékenykednek azért, hogy szerzetesszaggattassék végre az említett vasfüggöny. A két ország között egyre élénkülő gazdasági kapcsolatok is lendületet adhatnak e folyamatnak. Istennek hála, a két nép viszonyának javulását a politika is elősegíti az utóbbi közel két évtizedben. Ez azért is öröndetes, mert a múltban korántsem volt mindig ilyen pozitív a politikusok szerepe a két nemzet kapcsolatának alakulásában, amint a horvátok magyarságképéről Budapesten, illetve a magyarok horvátokról, horvátok magyarokról alkotott képéről Zágrábban megjelentetett könyveimben megírtam. Sajnos, a politika (és a felelőtlen média) egy rossz lépésével könnyedén lerombolhatja azt, amit tudományos kutatók, művészek, vállalkozók hosszú évek áldozatos munkájával felépítettek. Remélem, erre soha nem kerül sor. Kettős horvát-magyar családi kötődésem miatt egyformán fájdalmasan érint, ha horvátot ér magyar, vagy magyart horvát részről bántás.

Mielőtt befejezném e rövid előszót, kötelességemnek érzem, hogy kifejezzem hálámat mindazoknak, akik e könyv megjelenését lehetővé tették. Azoknak is, akik anyagi támogatásukkal segítettek: a szponzorok neve szerepel a könyv elején, de egyben azoknak a személyeknek is köszönetet mondok, akik közbenjártak a támogatás érdekében, és ezzel meggyőződéseim szerint jó ügyet szolgáltak. Külön megköszönném (mind horvát, mind a történelem szakon Pécsen és Zágrábban velem dolgozó vagy együttműködő) közvetlen munkatársaim és kollégáim szakmai tanácsait, bíráló megjegyzéseit, biztatását. Nagyon sok magyar és horvát szakembertől kaptam nemcsak e könyv megírása során de eddigi pályafutásom során szakmai támogatást, mindegyikük nevét nem is tudom itt felsorolni, csak azokat, akik a legtöbbet segítettek: Mirko Valentić, Dragutin Pavličević, Ante Sekulić, Stjepan Matković, Damir Karbić, Mladen Ančić, Jasna Turkalj, Tihomir Čipek, Zlatko Matijević, Vladimir Geiger, Željko Holjevac, Ormos Mária, Katus László, Rész Imre, Kiss Gy. Csaba, Harsányi Iván, Bene Sándor, Molnár Antal, Szeberényi Gábor, Varga Szabolcs. Engedjessék meg, hogy külön megemlékezzek két, sajnos már elhunyt kollégáról, Szakály Ferencről és Polányi Imréről. Tőlük nemcsak szakmai

tanácsokat kaptam, de pályám elején biztató, elismerő szavakkal segítettek át a kezdeti nehézségeken.

Különösen nagy hálával tartozom a könyvem egyes fejezeteit szakmai (és időnként nyelvi) szempontok alapján javító, lektoráló kollégáknak. Hadd említsem, Bíró László, Hermann Róbert, Pálffy Géza, Szeberényi Gábor és Zsoldos Attila önzetlen segítsége nagyon sokat jelentett számomra. Nagy megtiszteltetésnek érzem, hogy Katus László is önzetlen segítséget nyújtott könyvem kéziratának szakmai lektorálásában. Külön köszönet illeti őt ezért a segítségért, hiszen voltaképpen azzal, hogy nekem jutott osztályrészül az első részletes és átfogó magyar nyelvű Horvátország történet megírása, Katus tanár úr negyven-ötven évvel ezelőtti, az akkori körülmények miatt megghiúsult könyvírói tervét, álmát váltom valóra.

Külön köszönetet mondok Ivo Goldsteinnek, Mario Jarebnek és Josip Pavičić-nek, amiért könyvemhez illusztrációkat, fényképeket adtak, illetve engedtek át, és ugyancsak megköszönöm Végh Andornak a térképek, Varga Szabolcsnak és Szeberényi Gábornak a bánok listája elkészítésében nyújtott segítségét.

Ugyancsak hálás köszönet illeti családom tagjait, legközelebbi rokonaimat Budapesten, Baján, Balassagyarmaton, akik mindvégig támogatták munkámat, noha emiatt jóval kevesebb időt tudtam fordítani rájuk.

Köszönöm szintén Némethné Petres Anicának és „fogadott” családom valamennyi tagjának segítő hozzáállását, minden budapesti, pécsi és horvátországi barátom nagy megértését és türelmét, hiszen a könyvírás miatt az elmúlt években bizony igen ritkán tudtam találkozni velük.

Végül két barátomnak, Bruhács Kingának és Tomek Ivánnak külön nagy hálával tartozom, mert megtorpanásaim, elbizonytalanodásaim idején mellettem álltak, és biztatásuk erőt adott a további munkához.

Alapjában véve az utóbbi húsz év magyar–horvát kapcsolatai bizakodásra adnak okot. Egymás kultúrája iránt növekszik az érdeklődés, immár tartósnak látszik a másikról alkotott kép pozitív irányú változása, ami különösen Horvátországban érzékelhető. Hiszek abban, hogy egymás kölcsönös megismerése mindenképpen hozzásegít a viszony további javulásához, még akkor is, ha a szerencsére ritkán, de fel-felbukkanó ellenséges érzületek vagy az ennél sokkal gyakoribb közömbösség falát nem is olyan könnyű áttörni. Persze, tudatában vagyok annak, hogy kis példányszámban megjelenő könyveim vagy televíziós rétegműsorokban elmondott szavaim kevesekhez érhetnek el, s amit cselekszem, csak nagyon kicsiny hozzájárulás lehet az említett cél megvalósulásához. Ez a tény azonban nem keseríthet el, vagy ha mégis, Kalkuttai Teréz Anya szavaival vigasztalom magam, aki tudta, hogy amit az indiai szegényekért tesz, csak csepp a tengerben. Mégis kijelentette, ha nem így cselekedne, az a csepp hiányozna ...

Ajánlom e könyvet
apámnak és nagyanyáimnak,
akiktől megtanultam, hogy a múlt nemcsak rossz lehet,
de érdekes, sőt szép is,
továbbá Hóvári Jánosnak, aki pályámon elindított.

TARTALOM

Előszó	5
Tartalom	11
Bevezető	23
Horvátország földrajzi fekvése és régiói	32
Antik örökség	37
Illírek, kelták, görögök, rómaiak	37
A kereszténység megjelenése a római korban	41
A római világ alkonya	42
A horvátok eredete, a horvát etnogenezis és a horvát honfoglalás	44
A szlávok betelepülése a Balkán-félszigetre	44
A horvát név eredete. A horvátok származásával és a mai Horvátország területére történő betelepülésével kapcsolatos elméletek	46
A szláv–illír azonosság és a kontinuitás gondolata	49
A szláv eredet elmélet	50
A gót (germán) származás gondolata	51
Az iráni eredetről szóló elképzelések	52
A horvátok eredetéről szóló legújabb elméletek	53
A horvát honfoglalás: a letelepedésről és vándorlásról szóló elméletek	54
A koraközépkori horvát állam	57
Bizánc és a dalmát városok	58
Nagy Károly és a frankok, valamint a bizánciak szerepe a horvát államalapítás(ok)ban	60
A kereszténység felvétele	62
A dalmáciai (tengermelléki) horvát fejedelemség megalakulása ..	65
A dalmáciai (tengermelléki) horvát fejedelemség megerősödése Trpimir és utódai alatt	67
Az önálló Horvát Királyság a 10–11. században	70
Tomislav uralkodása (910–928)	72
Átmeneti hanyatlás	77
A koraközépkori horvát állam felvirágzása	79
A koraközépkori horvát társadalom	84
A magyar–horvát államközösség a középkorban (1102–1526)	95
A magyar–horvát államközösség kialakulása	95
Horvátország és Dalmácia az Árpád-korban	103
A tatárjárás Horvátországban	105
A dalmáciai városok fejlődése, a városi önkormányzat, a kommuna kialakulása	107

Horvátország a 7. századtól napjainkig

Egy jellegzetes dalmát városi közösség – Trogir (Trau)	108
Szlavónia a 11–13. században	112
A szlavón hercegség intézménye	116
A szlavón társadalom az Árpád-korban	118
Egy igazi városi sikertörténet: a középkori Zágráb	119
A szlavón nagyúri nemzetségek felemelkedése az utolsó Árpádok alatt	123
A Babonícok tartományúrrá válása	124
A legjelentősebb horvát főúri nemzetségek, a Šubićok és a Frangepánok megerősödése	125
Az Anjou-korszak, a középkori Horvátország virágkora	128
Dalmácia visszaszerzése	131
Egy városállam felemelkedése, virágzása és bukása: Raguza–Dubrovnik	133
Társadalom és gazdaság az Anjou-korban és a 15. században	141
Válság, belháborúk és kezdődő hanyatlás. Horvátország és Szlavónia Nagy Lajos halálától a mohácsi vészig	145
A zűrzavar évei	145
A középkori Bosznia	146
A belháború folytatása	149
Iztria: egy sajátos horvát mikrokozmosz – a horvát határokon kívül	150
Átmeneti konszolidáció után növekvő külső veszély	152
A horvát területek sorsa Bosznia elestétől a középkori magyar–horvát állam bukásáig	153
Horvátország és Szlavónia a török veszély árnyékában	153
Maradékok maradéka. Horvát-Szlavónország és Dalmácia a 16. és 17. században	160
Mohács után. Horvátország és Szlavónia a két király között	162
Egy horvát származású magyar politikus: Fráter György	169
Reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae (az egykor dicső Horvát Királyság maradékainak maradéka). A horvát–szlavón területek összezsugorodása	171
Horvátország és Szlavónia útja az egyesülésig. A horvátok helyzete a Habsburg Monarchia részévé vált Magyar Királyságban	175
Az oszmán terjeszkedés megállítása és a horvát–szlavón határvédelem kiépítése	183
Gazdaság és társadalom a 16–17. századi Horvát–Szlavón- országban és Dalmáciában	191
Az 1573. évi nagy parasztfelkelés	193
Sorsfordító másfél évtizednyi hadakozás: a hosszú török háború a magyar és a horvát végeken (1591–1606)	195
Uszkókok és velencések	198
Új népesség a végvidéken: vlachok és szerbek	200

A vlach kérdés és a törökellenes határvédelem a tizenöt éves háború után	202
Az oszmánok megszállta horvát területek és Bosznia a 16–17. században. A hódoltság katolikus népessége, a bosnyák ferencesek és a jezsuita missziók tevékenysége	205
A reformáció és a horvátok	210
A katolikus megújulás a horvátok országaiban	212
Zrínyiek és Frangepánok a Habsburgok ellen	214
A 17. század végi felszabadító háborúk	220
Lassú újjászületés és területi széttagoltság. A horvátok lakta területek sorsa a 18. században	224
Horvátország helyzete a török háborúk után. Szlavónia újjászületése	224
A Rákóczi-szabadságharc és a horvátok	229
Horvátország és Szlavónia a horvát Pragmatica Sanctio elfogadásától II. József trónra léptéig	232
A Habsburgok olcsó kaszánya. A Horvát és Szlavón Katonai Határőrvidék a 18–19. században	241
A jozefinista reformok és a horvátok	246
A magyar–horvát rendi küzdelmek kora	249
Politikai szövetségesekből ellenfelek	249
A Martinovics-összeesküvés és a horvátok	254
Francia epizód az Adria keleti partján	257
Az illírizmus kora (1830–1848)	292
Az illír mozgalom gyökerei. A horvát nemzeti gondolat és a délszláv egységesszme előtörténete	292
A horvát nemzeti megújulás. Az illírizmus mint nyelvi–kulturális mozgalom	296
A horvát nyelv rövid története	309
Az illírizmus mint politikai mozgalom	317
Kossuth és a horvátok	325
Akik ragaszkodtak a több mint 700 éves államközösség fenntartásához: a Horvát–Magyar Párt	329
Fegyveres konfliktus. Horvátok és magyarok 1848–1849-ben	334
A politikai viszony elmérgesedése 1848 tavaszán és a megbékélési kísérletek kudarca ez év nyarán	334
A nyolcszáz éves magyar–horvát együttélés egyetlen háborúja ...	342
Horvátok a Habsburg Monarchiában, 1849–1918	347
A neoabszolutizmus és a horvátok	348
A kiegyezéshez vezető út (1860–1868)	354
A provizórium időszaka és a kudarcba fulladt kezdeti magyar–horvát kiegyezési kísérletek	365
Az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés	369
A kiegyezés revíziója, a rakoviciai felkelés és Mažuranić bánása ..	382

Horvátország a 7. századtól napjainkig

Dalmácia, Isztria és Bosznia-Hercegovina a horvát nemzeti integrációs folyamatban	386
Az 1883-as magyarellenes és antimodernizációs mozgalom	392
Khuen-Héderváry Károly bánsága (1883–1903)	397
A Khuen-Héderváry-kori magyar–horvát viszony néhány jellegzetes problémája	398
Khuen-Héderváry bán stabilizációs kísérlete. A gazdasági fellendülés kezdetei	404
A horvát gazdaság és társadalom a 19. század közepétől 1918-ig	405
A Khuen-Héderváry-féle belpolitikai stabilizációs politika meggyengülése és kudarca	414
Az 1903. évi magyarellenes megmozdulások. Khuen-Héderváry Károly távozása	416
A fiumei rezolúció. Az új kurzus politikája	417
Az utolsó jelentős horvát–magyar közeledési kísérlet előkészítése a horvát sajtóban	418
Akikre nem hatott az új kurzus magyarbarát propagandája: a fiumei rezolúció horvát ellenfeleinek magyarellenes politikája 1905 és 1907 között	429
Az új kurzus politikájának kudarca	431
A magyar–horvát kapcsolatok mélypontja 1912–13-ban, és a válság átmeneti megoldása	433
Betelepülők a dualista korszakban: magyarok, németek, zsidók, csehek, szlovákok	438
Horvátország az első világháborúban	440
Politikai rendezési tervek, horvát és magyar elképzelések a közjogi viszony kérdéseiről	443
Horvátország az első Jugoszláviában	464
A délszláv egységhez vezető út (1914–1918)	466
A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulása	476
Stjepan Radić küzdelme a horvát egyenjogúságért az alkotmány elfogadása előtt	482
A Vidovdáni Alkotmány	486
A Horvát Parasztpárt politikája 1921 és 1929 között	488
A diktatúra bevezetése	492
Az usztasa mozgalom megalakulása, ideológiájának formálódása és tevékenysége 1929-től a marseille-i merényletig	494
A diktatúra enyhülése. Fordulat a jugoszláv külpolitikában	498
A horvát gazdaság az első Jugoszláviában	505
Elkésett kompromisszum. A Horvát Bánság megalakulása	510
Horvátország a második világháborúban (1941–1945)	515
A Független Horvát Állam megalakulása	516
Az olasz fasiszta és a német náci ideológiák hatása az usztasa mozgalomra 1936 és 1941 között	517

A diplomáciai elismerés kérdései és az NDH határai	519
Ante Pavelić rendszere	526
A horvát gazdaság helyzete a második világháborúban	529
Az erőszak politikája	532
Rasszista intézkedések és a horvátországi holokauszt	532
Az usztasa állam szerbellenes politikája	535
Ellenállási mozgalmak tevékenysége 1941 és 1945 között	540
Ellenállók: csetnikék	540
A csetnik-mozgalom Horvátországban	544
Ellenállók: partizánok	547
A Horvát Katolikus Egyház a második világháború alatt	557
Az NDH és az iszlám közösség viszonya	578
Hamvába holt kísérlet a horvát állam megmentésére. A Lorković és Vokić vezette kiugrási tapogatózás 1944 nyarán	581
A Független Horvát Állam összeomlása	582
A második világháború áldozatai Horvátországban	589
Horvátország a második Jugoszláviában	596
A kommunista hatalomátvétel (1944–1946)	597
Rohamléptékű tulajdonváltás a gazdaságban	604
Az agrárreform	606
A kommunista hatalomátvétel befejezése	607
A horvát katolikus egyház a titói Jugoszláviában az 1940–1950-es években	609
A Stepinac-per	611
Horvátország helyzete a második Jugoszlávia első éveiben (1945–1948)	614
Szakítás Tito és Sztálin között	619
A szocialista öngazgatás modelljének megjelenésétől az 1965-ös gazdasági reformokig	627
A magyar–jugoszláv viszony 1945–1956	630
Tito és az 1956-os magyar forradalom	632
A horvát gazdaság a második Jugoszláviában	639
A „Horvát Tavasz”	648
A Horvát Katolikus Egyház új szerepkörben	654
Az 1974-es alkotmány elfogadása és Tito utolsó évei	656
Josip Broz Tito szerepe a horvát történelemben	660
Horvátország története Tito halálától Milošević színrelépéséig ...	665
Az önálló Horvátország. A függetlenség megteremtésének göröngyös útjai	669
A titói jugoszláv állam széthullásához vezető folyamat felgyorsulása	671
A horvátországi rendszerváltás	673
A szerb felkelés kibontakozása	674
A függetlenségi háború	684

Horvátország a 7. századtól napjainkig

Horvátország és a boszniai háború	692
A horvát függetlenség első évei	704
A horvátországi harcok befejezése. A felszabadító had- műveletek és a Krajainai Szerb Köztársaság összeomlása	706
Konzolidáció és újjáépítés 1995-től napjainkig	712
A kései Tuđman-korszak	712
Horvátország 2000-től napjainkig	714
A magyarországi horvátok rövid története	743

Függelék

Rövid kronológiai áttekintés	765
Horvát uralkodók	776
Fontosabb forráskiadványok	787
Bibliográfia (válogatott művek jegyzéke)	793
Névmutató	822
Povijest Hrvatske od stoljeća sedmoga do današnjih dana	845

Képek jegyzéke

Színes képek

1. Horvátország címere 1990 óta („sakktabla”: első biztos előfordulás: 1495) és zászlaja (trikolor: 1848). A címerpajzsot megkoronázó történelmi kis- címerek sorrendben: 1. Az ún. illír címer (1195, ill. 19. sz.). 2. Dubrovnik- Raguza (1359). 3. Dalmácia (1369–1396, ill. 1406). 4. Isztria (17. sz, ill. 1860). 5. Szlavónia (13. sz, ill. 1496)	561
2. Johannes Blaeu: Illyricum Hodiernum. Horvátország, Dalmácia és Szlavónia térképe 1669-ből	562
3. A Plitvicei tavak	563
4. A Kornati szigetcsoport	563
5. Split (Spalato), Óváros – Diocletianus császár egykori palotája	564
6. Az Euphrasius bazilika Porečben (6. század)	564
7. Zadar (Zára)	565
8. Šibenik (Sebenico), székesegyház (15. század)	565
9. Trogir (Trau)	566
10. Dubrovnik (Raguza)	566
11. Zágráb, Szent Márk templom (13–15. század)	567
12. A trogiri székesegyház kapuzata. Radovan mester munkája 1240-ből	568
13. Blaž Jurjev Trogiránin: Rózsás Madonna (15. század)	569
14. Kastavi Vince: Haláltánc. 15. századi freskó az isztriai Beramban	570
15. A zágrábi székesegyház belseje	571
16. Juraj Dalmatinac: Krisztus megostorozása (15. század, Split)	572

Tartalom

17. A trogiri Ursini kápolna, a horvátországi reneszánsz gyöngyszeme, Niccolo Fiorentino, Ivan Duknović és Andrija Aleši munkája (16. század eleje)	572
18. Ivan Duknović (Giovanni Dalmata): Szent János evangélista szobra a trogiri Ursini kápolnában	573
19. A Rektor-palota Dubrovnikban	573
20. Julije Klović (Giulio Clovio Croata): Dido halála, az érett reneszánsz miniatúra festészet remeke	574
21. Ábrahám áldozata. A horvát barokk kiváló mestere, Federik Benković alkotása	575
22. Vlaho Bukovac: Női portré	575
23. Miroslav Kraljević: Önarckép	576
24. Ivan Meštrović: Az élet kútja (Zágráb)	576

Fekete-fehér képek

1. blokk	
1. Kairos dombormű, Tragurion (Trogir)	87
2. A pulai amfiteátrum	88
3. I. térkép: Illyricum	88
4. Diocletianus palotája Splitben	89
5. Horoathos nevű szkíta uralkodó felirata Tanaisból, Kr. u. 2–3. század ..	89
6. Oton Iveković: A horvát honfoglalás	90
7. Višeslav fejedelem keresztelőmedencéje	90
8. Dalmáciai horvát sírokban talált frank kardok (9. század eleje)	91
9. Trpimir fejedelem felirata az általa alapított rižinicei bencés apátságból	91
10. II. térkép: Szláv államalakulatok a mai Horvátország térségében a 9. században	92
11. Branimir fejedelem felirata, a horvát név első biztos említése	92
12. A Szent Donát templom Zarában	93
13. III. térkép: A tengermelléki Horvátország a 11. században	93
14. Krisztus királyt vagy horvát uralkodót ábrázoló dombormű Splitből, 11. század	94
II. blokk	
15. Szent László és a horvátok (barokk, 17–18. század fordulója, korábban oltárkép a régi zágrábi székesegyházban)	262
16. Székely Bertalan: Szent László király átkel a Dráván (falfestmény a pécsi székesegyházban)	263
17. Oton Iveković: Petar Svačić király halála	264
18. <i>Pacta Conventa</i> , krónikarészlet	264
19. Oton Iveković: <i>Pacta Conventa</i> . Kálmán király és a horvátok megegyezése	265
20. IV. térkép: Horvátország és Szlavónia az Árpád-korban (13. század)	266
21. Zágráb címere	266

Horvátország a 7. századtól napjainkig

22. Szlavón báni ezüstdénár (moneta banalis) a 13. századból	267
23. Pavao Šubić (Subics Pál) horvát–dalmát bán és Bosznia ura ábrázolása a zárai Szent Simon koporsón	267
24. Sírkő (stećak) Boszniából	268
25. Stjepan Kotromanić bosnyák bán halála. Dombormű a zárai Szent Simon koporsón	268
26. Nagy Lajos király ünnepélyes bevonulása Zárába (a Szent Simon koporsó domborműve)	269
27. V. térkép: Horvátország 1358-ban a zárai béke idején	270
28. VI. térkép: Horvát területek 1358-ban, a hagyományos horvát történetírás szerint	271
29. VII. térkép: A Raguzai (Dubrovnik) Köztársaság területe és terjeszkedése. Jelmagyarázat: 1. a város magterülete (Astharea), 2. 1254 (a megszerzés éve), 3. 1333; 4. 1345; 5. 1357; 6. 1399; 7. ideiglenes birtok 1413–1416; 8. 1419; 9. 1426; 10. 1471–72; 11. elvesztve: 1500; 12. átadva a törököknek: 1699	272
30. Kulin bosnyák bán és Dubrovnik szerződése 1189-ből (a város horvát nevének első említése)	272
31. A Roland-oszlop Dubrovnikban	273
32. Dubrovnik hajó Nikola Božidarević oltárképén (15. század vége)	273
33. Velence, a Riva degli Schiavoni	274
34. A Frangepán család címere (15. század vége)	274
35. Jajce látképe	275
36. VIII. térkép: Dalmácia a 15–18. században. Jelmagyarázat: 1. Államhatár; 2. Velencei birtok a 15. században; 3. 1669-ben; 4. 1699-ben; 5. 1718-ban; 6. 1699-ben a Habsburgok által átengedett terület; 7. A Raguzai (Dubrovnik) Köztársaság	275
37. Cetingrad romjai	276
38. Horvátország címere 1527-ből	276
39. A cetini sabor Habsburg Ferdinánd horvát királlyá választásáról szóló oklevele	276
40. Werbőczy Tripartitumának horvát fordítása	277
41. Matija Vlačić (Matthias Flaccus Illyricus), a horvát reformáció vezéralakja	277
42. Egy horvát végvár: Kostajnica	277
43. Szigetvár ostroma	278
44. Zrínyi Miklós, a szigeti hős	278
45. Zengg, az uszkókok fészke	279
46. Uszkók harcos	279
47. Bihács vára	280
48. Szarajevó, a boszniai vilajet székhelye	280
49. Sziszek vára	281
50. Erdődy Tamás bán síremléke a zágrábi székesegyházban	281
51. A sziszeki csata	282

Tartalom

52. IX. térkép: Reliquiae reliquiarum (maradékok maradéka): Horvátország a 16. század végén	282
53. Horvátország és Szlavónia kiváltságleveleit őrző láda	283
54. Horvát nemes	283
55. Georgius (Juraj) Ráttkay, a jeles történetíró	284
56. A horvátországi vlachok privilégiumokat kapnak	284
57. Zrínyi Péter	285
58. Frangepán Ferenc Kristóf	285
59. Ozalj vára	286
60. Csáktornya	286
61. Moje drago sercze... Zrínyi Péter búcsúlevele feleségéhez, Frangepán Katalinhoz	287
62. Pavao Ritter Vitezović: <i>Croatia rediviva</i>	287
63. X. térkép: Horvátország, Szlavónia, valamint a Horvát és Szlavón Katonai Határőrvidék a 18. században	287
64. XI. térkép: Szlavónia „költözése”	288
65. Pozsega	289
66. Varasd (Varaždin)	289
67. Eszék (Osijek)	290
68. A vukovári Eltz kastély	290
69. <i>Kraglski dalmatin</i> , az első horvát újság a francia uralom idejéből, 1806-ból	291
70. XII. térkép: Az Illír Tartományok 1809-ben	291
 III. blokk	
71. Zágráb a 19. század elején	454
72. Ljudevit Gaj	454
73. Janko Drašković gróf	454
74. Gaj lapja, a <i>Novine horvatzke</i> 1835-ből	455
75. Verancsics Faustus ötnyelvű szótára 1595-ből	455
76. Bartol Kašić jezsuita szerzetes műve, az első horvát nyelvtan 1604-ből ...	455
77. Belostenec: <i>Gazophylacium</i>	456
78. Gaj új horvát helyesírása	456
79. Josip Jelačić horvát bán	457
80. Josipovich Dániel Antal, túrmezei comes, a magyarbarát párt vezéralakja	457
81. Josip Juraj Strossmayer püspök, a Horvát Nemzeti Párt vezetője	457
82. A Nemzeti Párt lapja, a <i>Pozor</i>	458
83. A Horvát Jogpárt vezére, Ante Starčević	458
84. Eugen Kvaternik jogpárti politikus, az 1871-es rakovici felkelés kirobbantója	458
85. Ivan Mažuranić horvát bán, költő és politikus	459
86. XIII. térkép: Horvát-Szlavónország a dualizmus idején	459
87. Khuen-Héderváry Károly horvát bán	460
88. Zágráb 1897-ben	460

Horvátország a 7. századtól napjainkig

89. Fiume esti látképe 1899-ben	461
90. Mihovil Pavlinović, a dalmáciai horvát nemzeti mozgalom vezetője	461
91. Ivan Antunović püspök, a bunyevácok és sokácok nemzeti mozgalomának elindítója	461
92. Bunjevačke i šokačke novine	462
93. Josip Frank jogpárti politikus, a Habsburg-monarchia trialista átalakításának híve	462
94. Frano Supilo, a délszláv egység horvát élharcosa	463
95. Zágráb, 1918. október 29. A horvát sabor kimondja az elszakadást Ausztria–Magyarországtól	463
IV. blokk	
96. A szerb csapatok bevonulnak Zágrábba 1918 decemberében	724
97. XIV. térkép: Horvátország az első Jugoszláviában I. Jelmagyarázat: 1. Államhatár; 2. A bánságok határa 1929-ben; 3. Tengeri határok; 4. A=Ausztria; 5. B=Albánia; 6. Jugoszláv terület; 7. Szomszédos országok	725
98. XV. térkép: A Horvát Bánság 1939-ben 4. Más bánságok területe 5. a Horvát Bánság alapterülete; 6. A Horvát Bánsághoz csatolva; 7. Más bánságokhoz csatolva	725
99. Stjepan Radić, a Horvát Parasztpárt vezetője	726
100. Radić beszédet mond	726
101. Karagyorgyevics Sándor király	726
102. A marseille-i merénylet	726
103. Ante Pavelić, az usztasa mozgalom megalapítója, és Vancsa Mihajlov, a VMRO vezetője Szófiában	727
104. Vladimir Maček és Dragiša Cvetković	727
105. Maček és Ivan Šubašić bán a szerb–horvát <i>Megegyezés</i> aláírása után (a Horvát Bánság megalakulásakor)	727
106. XVI. térkép: A Független Horvát Állam	728
107. Hitler fogadja Pavelićet 1941-ben	728
108. Zsidó gyerekek sárga csillaggal, Zágráb, 1941	729
109. Pavelić a horvát sabor ülésén 1942-ben	729
110. Pavelić beszél a zágrábi báni palota ablakából	729
111. A zágrábi dzsámi	730
112. Partizánok horvát hadifoglyokat kísérek (Koprivnica, 1945. május)	730
113. A bleiburgi emlékmű	731
114. Andrija Hebrang, a HKP első titkára	731
115. Tito–Churchill–Šubašić találkozó Nápolyban, 1944 augusztusában	732
116. Tito–Sztálin találkozó 1945 márciusában	732
117. Tito és Vladimir Nazor 1945-ben	733
118. Tito beszél a zágrábi báni palota ablakából	733
119. Alojzije Stepinac zágrábi érsek	734
120. Munkaakció befejezését ünneplő fiatalok	734
121. Téeszbe lépésre buzdító plakát 1949-ből	735

Tartalom

122. Az első munkástanács emléktáblája (Solin, Cementgyár 1949)	735
123. Tito, Nehru és Nasszer találkozója	736
124. XVII. térkép: Egy főre jutó BNT Jugoszláviában 1981-ben	736
125. XVIII. térkép: Írástudatlanság a második Jugoszláviában	737
126. Tito a Horvát Tavasz vezetői, Savka Dapčević-Kučar és Mika Tripalo társaságában	738
127. Savka Dapčević-Kučar beszédet mond Zágráb főterén	738
128. Tito és Krleža	739
129. XIX. térkép: A második Jugoszlávia nemzetiségei 1981-ben	739
130. XX. térkép: Horvátok által lakott területek 1981-ben	740
131. Franjo Tuđman, az önálló Horvátország első elnöke	740
132. XXI. térkép: A horvátországi háború és a szerbek által megszállt területek	741
133. Vukovár, 1991: az Eltz kastély romjai	741
134. Vukovár, 1991. november 18.	742
135. Egy, a Jugoszláv Néphadsereg által lerombolt szlavóniai magyar falu, Szentlászló temploma 1991-ben	742
 V. blokk	
136. A nini Szent Kereszt templom a 9. századból	752
137. A zárai Sv. Nediljica templom domborműve a 11. századból	752
138. A Baškai Kőtábla (glagolita felirat a 11–12. század fordulójából, a legismertebb óhorvát nyelvemlék)	753
139. <i>Sanctuarium Sanctae Margaretae</i> , 11. századi kódex, Szent László adomány a zágrábi székesegyháznak	753
140. Zára (Zadar) középkori harangtornyai	754
141. Az első nyomtatott horvát könyv, <i>Glagolita Missale</i> 1483-ból	754
142. Giovanni Dalmata (Ivan Duknović): A diósgyőri Madonna	755
143. Az 1521-ben Velencében kinyomtatott első horvát reneszánsz eposz, Marko Marulić: <i>A szent özvegy, Judit története</i> horvát versekben elbeszélve	755
144. A horvát népköltészet első lejegyzett remeke Petar Hektorović hvari szerző 1568-ban megjelent művében	756
145. Egy jellegzetes reneszánsz erődváros, Karlovac (Károlyváros)	756
146. A legnagyobb horvát barokk költő, Ivan Gundulić egyik vallásos témájú műve	757
147. Zrínyi Péter: <i>Adrianszkoga mora syrena</i> (Miklós bátyja magyar művének horvát nyelvű átköltése 1660-ból)	757
148. A 18. század legnépszerűbb horvát könyve, Andrija Kačić Miošić történeti tárgyú, népi ihletésű hőskölteleményekből és prózai részekből álló alkotása	758
149. Az első, nyomtatásban is megjelent teljes horvát Biblia-fordítás, Matija Petar Katančić munkája Budán látott napvilágot, 1831-ben	758
150. Az illír-mozgalom első kulturális lapja, a <i>Danicza</i>	759
151. A horvát romantikus regény mestere, August Šenoa	759

Horvátország a 7. századtól napjainkig

152. Ksaver Šandor Đalski, a horvát realista próza kiemelkedő alakja	759
153. Ivo Vojnović, a modern horvát dráma megteremtője	760
154. Antun Gustav Matoš, a horvát modernizmus jeles képviselője	760
155. Ivan Goran Kovačić, a 20. század egyik legnagyobb horvát költője	760
156. Ivan Zajc, a 19. századi horvát nemzeti opera mestere	760
157. Ivana Brlić-Mažuranić, a legnépszerűbb horvát gyermek és ifjúsági regények szerzője	761
158. Zinka Kunc, a híres operaénekesnő	761
159. Jakov Gotovac, a legismertebb 20. századi horvát opera, az <i>Ero a túlvilágról</i> szerzője	761
160. Ivan Meštrović: Önarckép	761
161. Ivan Generalić (a horvát naív festészet kiemelkedő alakja): Falusi ősz	762
162. Marija Jurić Zagorka, az első horvát újságíró, máig népszerű regényíró	763
163. Edo Murtić: Highway	763
164. Verancsics Faustus: Repülő ember (Ejtőernyős kísérlet ábrázolása a szerző <i>Machinae novae</i> című művéből)	764
165. Lavoslav Ružička, horvát Nobel-díjas kémikus	764
166. Vladimir Prelog, a második horvát Nobel-díjas kémikus, Ružička munkatársa	764

BEVEZETŐ

Könyvemnek a *Horvátország a 7. századtól napjainkig* címet adtam, de mindjárt e fejezetben ismertetni kívánom, mit is értek Horvátország és horvát nemzet alatt. Részben azért, mert e két fogalom határai nem esnek egybe teljes mértékben (s még kevésbé voltak azonosak a korábbi évszázadokban), másrészt a horvátság, mint egységes modern nemzet kialakulása meglehetősen összetett történelmi folyamat eredménye. Ezért feltétlenül szükségesnek látom, hogy már a horvát történelem kezdetének bemutatása előtt tisztázzuk e fogalmakat, ami egyben igazolja azt, hogy miért foglalkozom könyvemben a mai horvát államterület (s részben a mai horvát etnikum) egészével. Ezt leginkább úgy tudom megindokolni, ha röviden felvázolom a horvát nemzeti integrációs folyamatot, noha természetesen könyvemben néhány fejezettel később még részletesen tárgyalni fogom a nemzeti kérdést.

A problémát, legalábbis ami a címválasztást illeti, áthidalhattam volna, ha Horvátország helyett a horvátok története címet adom. Ugyanakkor hangsúlyozni kívántam, hogy a horvátok 9. században megalapított állama, a horvát államiság folyamatosan létezett az egész középkoron, koraújkoron és újkoron át. Ugyan nem független entitásként, de az államiság alapvető jellemvonásait hordozva a magyar–horvát államközösségen belül 1102-től egészen 1918-ig. S Horvátország csak az első Jugoszláviában (1921 és 1939 között) tűnt el a térképekről. Ezzel a huszadik századi esettel ellentétben, a magyar–horvát államközösség fennállása idején Horvátország a korabeli mappákon jelen volt, amint azt El Idrisi, II. Roger szicíliai király tudós arab utazójának 1154-es térképén láthatjuk. A 16–17. században nagy lendülettel fejlődő európai térképészet sem feledkezik meg arról, hogy a Horvátország nevet szerepeltesse.

Az ország nevének talán legismertebb középkori említése a világirodalom nagy művének, Dante *Isteni színjáték*ának köszönhető, ahol *A Paradicsom* XXXI. énekében ír a halhatatlan firenzei költő egy Horvátországból érkezett zarándokról.¹ Mindezt azért írtam le, hogy jelezzem, ér-

¹ „Qual é colui che forse di Croazia/viene a veder la Veronica nostra,/che per l'antica fame non sen sazia,/ma dice nel penser, fin che si mostra:/Signor mio Gesù Cristo, Dio verace,/or fu si fatta la sembianza vostra?”. Magyarul: „Mint ki messziről, tán Croátiából,/jön bámulni a Veronika kendőn,/melynek nagy hírét hallotta távol/és míg mutatják, nézi csak merengőn:/„Szent Uram Jézus! – mondja mind magában –/ilyen volt hát az arcod, én Teremtőm!” (In: Dante Alighieri: *Isteni Színjáték*, ford. Babits Mihály, A világirodalom klasszikusai, 1957, Budapest, Európa Könyvkiadó). Az idézet egyben értékes adalék a középkori zarándoklatokról, arról, hogy horvát hívek látogatták az itáliai zarándokhelyeket. Persze utóbbi tény számos más forrás is igazolja.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

zékeltessem: bár Horvátország független nemzetállamként csak 1991/1992 óta foglal helyet a nemzetközi közösségben, fiatal államnak talán mégsem kellene nevezni.

A 19–20. századi horvát nemzeti integráció ugyan sok tekintetben hasonlított a magyar nemzetté válási folyamatra (utóbbi komoly hatást is gyakorolt rá), mégis a kezdeti alaphelyzet, a tartományi különállások, az eltérő nyelvjárások, a közjogi hagyományok tekintetében inkább az olasz és részben a német egység kialakulásával rokonítható. Az olasz integrációval párhuzam vonható abban a tekintetben, hogy a horvát egység leendő tagjai között is ugyanúgy erős vallási–kulturális hasonlóság-azonosság állt fenn. S bár csak távoli hasonlóság van közöttük, de a nagynémet egységtörekvések is egybevetethetők az illír–jugoszláv nagyállami elképzelésekkel.

A horvát nemzettudat fejlődését, változásait, a horvát nemzeti ideológia (ideológiák) keletkezését a 16–17. századtól gyakorlatilag közel napjainkig tartó folyamatként foghatjuk fel, bár tudatában kell lennünk a 16–17. századi patriotizmusok és a 19–20. századi „modern” nacionalizmusok közötti jelentős különbségeknek.² A horvát etnikum kialakulása, a horvát etnogenezis is összetett történelmi feltételek között zajlott, s csak a 19–20. századi nemzeti–nemzetállami integrációs törekvések megvalósítása során nyerte el a horvátság, mint nemzeti közösség mai állapotát.

A 7. században a mai horvát területre költöző horvátság új hazájába magával hozott kultúrája más korabeli szláv népekéhez hasonlított. Az ősi szláv kulturális örökségnek – a nyelven kívül – még számos más nyoma maradt fenn a horvát népi hagyományban. A régészet, néprajz, irodalomtörténet, toponímia és más tudományágak kutatásai sok jelét tárták fel az ősi szláv szokások, viselet, hiedelemvilág, valamint a szláv ősvallás továbbélésének. Ugyanakkor az új tájakon a horvátság mind a középkorban, mind az újkorban a nyugati egyházhoz, s ezáltal a nyugati keresztény kulturális körhöz történt csatlakozása nyomán gyökeresen új elsősorban mediterrán és közép-európai kulturális hatásokkal találkozott, s ezek együttesen határozták meg a horvát kultúra, de egyben az egész horvát nemzet fejlődését, míg a bizánci, illetve a török korban balkáni kultúrák befolyása csak kisebb részben érvényesült. Noha a 9–10. századi horvát uralkodók udvar és a korai horvát egyház írásbelisége la-

² A horvát nemzeti integrációs folyamatokról lásd: Gross, Mirjana: O integraciji hrvatske nacije, in: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, szerk.: M. Gross, 1981, Zagreb, 175–190. old.; Korunić, Petar: Problem istraživanja hrvatske nacije, in: *Spomenica Ljube Bobana*, 1996, Zagreb, 145–157. old.; uő.: Porijeklo i integracija hrvatske nacije kao znanstveni problem, in: *Zbornik Mirjan Gross*, 1999, Zagreb, 137–159. old.; Stančić, Nikša: *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, 2002, Zagreb; Sokcsevits Dénes: Horvátország Közép-Európa és a Balkán között, 2007, Budapest, lásd a könyv I. részét (*Nemzeti integrációs folyamatok a horvátság körében*), 9–79. old.

tin nyelvű volt, a 9. század végétől kezdve horvát nyelvterületen (elsősorban a bizánci uralom alatt levő Dalmáciában) elterjedt a szláv írásbeliség és a szláv liturgikus nyelv is. A horvátok között a Szent Cirill által kitárlált glagolita írásmód terjedt el és továbbélt egészen az újkorig. Glagolita írásjelekkel az ószláv nyelv horvát változatában a későbbi századokban számos kódex készült, sőt 1483-ban egy glagolita *Missale* nyomtatásban is megjelent (ez volt az első nyomtatott horvát könyv). A glagolita írásbeliség első emlékei között kiemelkedik Zvonimir király adományát megörökítő, óhorvát szövegű Baškai kőtábla.

A mai Horvátország déli részén (Dubrovnikban, valamint Boszniában) elterjedt a cirill ábécé használata is, amelynek külön változata is kialakult: az úgynevezett „boszancsica”. Így a mai horvátság elődei a középkorban háromféle ábécét is használtak, de a szláv írásbeliség nem szorította ki a latin nyelvet, sőt, a 14. századtól kezdve egyre inkább elterjed a horvát nyelvű, de latin betűs írásmód is, amely az újkorban egyeduralkodóvá vált. Bár a preromán korban felfedezhetők itt-ott bizánci hatások, a nyugati művészeti stílusok a romanikától a gótikán, reneszánszon és barokkon át napjainkig alapvetően meghatározták a horvát kultúra és művészet fejlődését és markánsan megkülönböztették azt a szomszédos, bizánci, majd oszmán kulturális körbe tartozó balkáni szomszédjaiktól. E téren a 19–20. század hozott változást, mert ekkortól a nyugati stílusirányzatok az új balkáni nemzetállamok kultúrájára is döntő befolyást gyakoroltak.

A 7. században az egykori római Dalmatia (és részben Pannónia) provincia területén megtelepedett horvát–szláv törzsek magukba olvasztották előbb a kontinentális, belső vidékek romanizált illír őslakóit, majd a 9. századtól 15. századig húzódó időszakban a dalmát városokban is többségbe került a beköltöző horvát népesség, amely asszimilálta a római időkben fennmaradt újlatin (dalmata) nyelven beszélő eredeti lakosságot. Bár a Dalmácia központú koraközépkori horvát állam (9–11. század) csak lazán kötődött a Dráva–Száva közti (a 9. században önálló), valamint a Neretva menti (Bíborbanszületett Konstantin császár által Pagánia néven emlegetett) szláv államalakulatokhoz, a magyar–horvát államközösség megalakulása (1102) után ezek a szálak szorosabbra fűződtek: Például az Árpádoknak a Drávától az Adriáig terjedő szlavón hercegsége, mint adminisztratív egység révén, noha a hercegség létrehozása csupán dinasztikus belső hatalmi igények kielégítését szolgálta. Ugyancsak a középkori Archiregnum Hungaricum keretein belül az etnikai szempontból rokon lakosságú Bosznia is élenken kapcsolódott a horvát etnikum(ok) lakta tartományokhoz. Velence, azáltal, hogy a 15. század elején elhódította a dalmát városokat a magyar–horvát királyságtól, ennek a lassú egységesülési folyamatnak szabott korlátot, az oszmán hódítás pedig még erőteljesebben széttagolta a horvát etnikai területet. E széttagolt-ságot a 17. század végi felszabadító háborúk sem szüntették meg (sőt, a

Horvátország a 7. századtól napjainkig

Habsburgok által kialakított Katonai Határőrvidek ebből a szempontból tovább rontotta a helyzetet)

A 16. században a horvát népnév (majd maga a Horvátország elnevezés is) a horvát tudatú, Horvátországból menekült nemesség révén átterjedt a középkori Szlavóniára, míg a Szlavónia elnevezés a Dráva–Száva közének keletebbi vidékeire tolódott. A horvát nemesség, a horvát rendek gondolatvilágában már a 16–17. században formálódni kezdett a tartományok – Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, horvát történeti nevén Trojednica, vagy Trojedno Kraljevstvo, latinul Regnum trium unum, azaz Háromegegy Királyság, valamint mindemellett időnként még Bosznia – együvé tartozásának tudata, s hosszú távú célként felmerült valamennyi említett tartomány felszabadítása a török uralom alól (persze nyilván eleinte csak kevesek fejében fordultak meg az ilyen *patrióta* gondolatok). Tehát már a 19. századi modern nacionalizmus megjelenése előtt is a Háromegegy Királyság egyesítése, felszabadítása az idegen (török, illetve velencei) uralom alól a horvát nemesi nemzeti tudatnak részévé vált. A horvát bán pedig 1476-tól kezdve horvát–szlavón–dalmát báni címet viselt, ami mintegy jelezte a tartományok összetartozásának gondolatát a horvát nemesség számára.

Itt is, akárcsak a szlavón hercegség kapcsán meg kell jegyezni, hogy az intézkedés mást jelentett a kortársak számára: természetesen a 15. század vége felé Hunyadi Mátyás király szeme előtt a szlavón és a horvát–dalmát báni tisztség egyesítésekor nem a horvát nemzeti egység megteremtése lebegett, hanem a török elleni védelem hatékonyságának elősegítése). A 17. század közepén viszont Horvátország, Szlavónia és Dalmácia mint egységes, Magyarországgal egyenrangú félként államközösséget alkotó ország képe világosan kirajzolódik a korszak jeles horvát történetirója, Juraj (Georgius) Rátkay gondolatvilágában, de az egyesült horvát–szlavón rendek is ugyanekkor eljutnak a Magyarországgal való egyenlő jogállás követeléséig.³

A horvát nemzeti gondolat kialakulása, de még inkább annak 19. századi fejlődése szempontjából igen fontos a 17–18. század fordulóján Pavao Ritter Vitezović munkássága, aki *Croatia rediviva* (Az újjászületett Horvátország) című, 1700-ban megjelent művében felvázolta egy horvát vezetésű nagy birodalom képét, amely egyesítette volna a szomszédos balkáni szláv államokat, igaz, egy merész ötlete alapján még Magyarországot is magába foglalta volna.⁴ Vitezović gondolataival messze megelőzte korát, és kortársai körében a 18. században nagyra törő

³ Rátkay és a 17. századi horvát–szlavón rendek elképzeléseire vonatkozóan lásd: Bene Sándor: *Egy kanonok három királysága. Rátkay György horvát történetirója*, 2000, Budapest.

⁴ Pavao Ritter Vitezović: *Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno Caesare*, 1997, Zagreb, az 1700-ban megjelentetett mű újabb latin–horvát kiadása, ford. Zlatko Pleše, a bevezető tanulmányt írta Josip Bratulić; Blažević, Zrinka: *Vitezovićeva Hrvatska između stvarnosti i utopije*, 2000, Zagreb.

nemzeti terveinek nem volt visszhangja. Mint ahogy a szláv szolidaritásnak és elképzelt illír–szláv pátriáknak egyes horvát (főként dalmáciai) szerzőknél (Vinko Pribojević, Mavro Orbini, Ivan Gundulić, Juraj Križanić) ugyancsak nagyon korán, a 16–17. században felbukkanó eszméje sem vált a horvát közgondolkodás részévé, hiszen ez utóbbi az illír mozgalom megjelenése előtt gyakorlatilag csak a horvátországi és szlavóniai nemesség gondolatvilágát jelentette. A 19. századi horvát nemzeti ideológiák, mozgalmak, politikai pártok révén viszont az említett nézetek a horvát nemzeti tudat részévé váltak. S különösen Vitezović hatott mind a 19. század harmincas–negyvenes éveiben kialakult, délszláv egységet hirdető Ljudevit Gaj vezette illír-mozgalom elképzeléseire, mind a múlt század hatvanas éveiben formálódó, Ante Starčević féle, a független horvát állam megteremtését célzó Horvát Jogpárt (éppen részben Vitezović nyomán nagyhorvát jellegűnek is mondható) törekvéseire.

A 19. század harmincas éveiben fellépő illír-mozgalom a horvátokat, szlovéneket, szerbeket kívánta egyesíteni egy (elvből a Habsburgok jogára alatt álló) egységes délszláv államban, amely a Dunai Monarchia más szláv állami egységeivel állt volna kapcsolatban az ausztrioszláv ideológia jegyében (bár Gaj és követőinek legszűkebb köre eljátszott az Oroszország felé kacsingató pánszláv gondolattal is).⁵ Az illírek minimális és a nyilvánosság előtt hangoztatott programja viszont a horvát nemesi nemzettudatból kölcsönözte a horvát tartományok egyesítésének gondolatát, valamint a Magyarországgal közjogilag egyenrangú és csak perszónalunióban álló Hárómegegy Királyság elvét. A 12. századi, Kálmán magyar király és a horvát főúri nemzetségek közötti állítólagos államjogi szerződés – közismert nevén *Pacta conventa* – alapján álló horvát közjogi elméletet 1790 táján dolgozta ki Nikola Škrlec (Skerlec Miklós) Zágráb megyei főispán. A nemesi nemet szűk körre kiterjedő fogalmát azonban más korabeli nemzeti törekvésekkel összhangban az illírek széles néptömegekre is ki kívánták terjeszteni. Az illír-mozgalom ennél szélesebb körű nemzeti célokat, föderatív elképzeléseket is megfogalmazott, akár ausztrioszláv keretekben a Habsburg Monarchián belül, akár tágabb délszláv összefogással létrehozandó konföderációban (Szerbiával, Bulgáriával együtt).⁶

A délszláv egységeszme a 19. század második felében is követőkre talált a horvátok körében, az illírek utódjának, szellemi örökösének számító, Josip Juraj Strossmayer vezette Horvát Nemzeti Párt hívei között, amelynek ideológiája párhuzamosan volt egyszerre horvát és délszláv, a gyakorlatban pedig egyértelműen horvát politikát folytatott. Az illír-

⁵ Az illír-mozgalom történetére és nemzeti ideológiájára vonatkozóan lásd: Šidak, Jaroslav: *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*, 1988, Zagreb; Suppan, Arnold: *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj (1835–1918)*, 1999, Zagreb.

⁶ Korunić, Petar: *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835–1875 godine*, 1989, Zagreb.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

mozgalom (s szellemi utódja is) végeredményben, alapjában véve horvát jellegű volt, a szerbek és a szlovének saját nemzeti célokat fogalmaztak meg, s egységes délszláv nemzeti tudat soha nem alakult ki a 19. században, sőt, még a 20. században, a két jugoszláv államban felbukkanó ilyen irányú hivatalos törekvések sem hoztak tartós eredményt horvátok, szerbek szlovének, illetve bosnyákok integrálása terén. Gyakorlatilag mindegyikük önálló nemzeti integrációs törekvéseket valósított meg, és az illír–jugoszláv nemzeti integrációs ideológiák végeredményben nem gyakoroltak erősebb befolyást a tömegek nemzeti tudatára, mint a különállóságot hangsúlyozó nemzeti eszmeáramlatok. Így viszont nem érhették el céljukat, nem alakult ki egységes délszláv nemzet. A történeti állami különállás tudata, a vallási-felekezeti és az ebből fakadó kulturális–civilizációs különbségek, valamint a politikai hagyományok különbözősége erősebb elválasztó vonalnak bizonyult az említett népek között, mint az egységeszmék összekötő cementje.

Egyes vélemények szerint a délszláv egység gondolat megterhelte a horvát nemzeti tudatot, de ezt torzulásnak mégsem nevezném. Talán inkább többlépcsős nemzetállami fejlődésről lehet beszélni. Első lépésként a nemesi nemzeti horvát államjogi hagyományhoz szervesen illeszkedő, de az 1848-as gyökeres társadalmi változások nyomán 1861 után megfogalmazott horvát nemzeti program (teljes körű nemzeti integráció, a területi széttagoltság megszüntetése, vagyis a Háromegegy Királyság – Horvátország, Szlavónia, valamint az előbbiekből kihalított Katonai Határőrvidék és Dalmácia egyesítése, polgárosulás, egységes nemzeti nyelv és korszerű nemzeti kultúra, nemzeti tudomány, gazdasági–társadalmi modernizáció, egységes nemzeti piac, nemzeti intézményhálózat, nemzeti parlament és kormányzati szervek megteremtése) nem elhanyagolható részének megvalósulása a dualizmus idején az önálló horvát nemzetállam alapjait fektette le. E folyamat az 1868-as magyar–horvát kiegyezés révén részleges önállósághoz jutott Horvát-szlavónországban haladt leginkább előre (a területi integráció megvalósulása volt a Katonai Határőrvidék egyesítése a civil Horvátországgal 1881-ben, de a nemzeti terület egységesülési folyamata részének lehet tekinteni azt is, hogy a magyar politikai elit 1868-ban elismerte Horvátország és Szlavónia összetartozását, amit 1848 előtt a magyar fél megkérdőjelezett). Sőt, a modern horvát nemzeti törekvések hatásai megmutatkoztak az osztrák igazgatás alatt álló Dalmáciában is.

E nemzeti integrációs és nemzetállam építő program leglényegesebb részeivel szinte valamennyi horvát politikai erő egyetértett. Az 1860-as években az alapvető horvát nemzeti célokat elfogadták még a Magyarországgal fennálló államközösséget rövidtávon nem megszüntethető (sőt nem megszüntetendő) történetileg kialakult realitásnak tekintő unionisták is. E célkitűzéseket az unionistáknál következetesebben, erő-

teljesebben képviselte a Horvát Nemzeti Párt.⁷ A fentebb felsorolt nemzeti alapprogramot magukénak vallották e párt délszláv egységizmével leginkább áthatott képviselői is, legfeljebb annak megvalósulását tágabb (szerb, szlovén) körben képzelték el. Ilyen elképzelés alapján kapott a Josip Juraj Strossmayer püspök támogatásával 1866-ban létesített zágrábi tudományos akadémia (amely az első ilyen intézmény volt a délszláv térségben) horvát helyett jugoszláv elnevezést. Végül alapítójának eredeti szándékától függetlenül a *Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia* a horvát nemzeti tudomány fellegvárává vált, noha a 19. század második felében Zágrábban az egész délszláv térség tudományos-szellemi felemelése lebegett Josip Juraj Strossmayer püspök és harcostársa, a történész-politikus Franjo Rački szeme előtt, ugyanúgy, ahogy az Ivan Kukuljević-Sakcinski által alapított Jugoszláv Történeti Társaság is minden délszláv nép múltját akarta kutatni, de neve ellenére elsősorban a modern horvát történettudomány alapjait rakta le.

Az 1887-ben létrehozott belgrádi Szerb Királyi Akadémia viszont nevével is jelezte, hogy a szerb tudomány fő műhelye kíván lenni, és a szlovének sem érezték magukénak a zágrábi akadémiát. A horvátok intézményén egészen Horvátország függetlenné válásáig rajta ragadt a jugoszláv elnevezés, ami nem csupán a délszláv egység gondolatot volt hivatott kifejezni, ahogy azt hivatalosan indokolták, hanem egyben a horvátok által önmaguknak szánt és illúzióknak bizonyult szellemi vezető szerep mementója is volt.

A különálló horvát nemzetállami törekvések legkövetkezetesebb, de mint láthattuk, korántsem egyedüli képviselői a Horvát Jogpárt tagjai voltak a dualista időszakban. A Jogpárt az illír-jugoszláv elképzelésekkel ellentétben, amelyek nyelvi-nemzeti elveken alapultak, egy történeti-államjogi konstrukció, a (Háromegyhézi Királyságot és Boszniát is felölelő) horvát államjog alapján kívánt egységes nemzetet létrehozni, amelybe az eredeti starčevići elképzelések szerint a katolikusok mellett a (boszniai) muzulmánok, sőt, a horvátországi-boszniai ortodox keresztények is beletartoztak volna.⁸ A 20. század elején valamennyi számottevő horvát politikai erő egységes horvát (vagy ennél nagyobb, délszláv) nemzetállamot akart, a magyarokkal fennálló államközösség fenntartásának gyakorlatilag nem maradtak hívei. Az első világháború kitöréséig ugyan többségük a dunai monarchia keretein belül látta megvalósíthatónak a horvát nemzeti célkitűzéseket, de a világháború kitörése után a Jugoszláv Bizottságba tömörülő horvát emigráció már a Habsburg államalakulat kereteinek szétfeszítése árán Szerbiával és Montenegróval szövetség-

⁷ A Horvát Nemzeti (Liberális) Párt ideológiáját Strossmayer püspökkel összhangban Franjo Rački dolgozta ki. Gross, Mirjana: *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, 2004, Zagreb.

⁸ Gross, Mirjana: *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*, 2000, Zagreb; Ress Imre: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*, 2004, Budapest.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

re lépve látta megvalósíthatónak ugyanezeket a célokat (bár odahaza – mint azt az 1917-es Korfui Nyilatkozat negatív horvátországi visszhangja mutatja, a közvélemény még nem tartotta vonzóbbnak egy konföderációvá átalakított Habsburg Monarchiánál a Karagyorgyevicsek Szerbiáját).

A horvát nemzeti integrációs folyamatok, illetve nemzetállam építő törekvések kiteljesedésének színtere, vagy ha úgy tetszik második lépőcsője volt a két Jugoszlávia.⁹ Ugyan mind a királyi, mind a titói jugoszláv államban a horvát nemzeti törekvéseket változó mértékben ugyan, de gátolták az új, egységes államterületen erőteljesen fellépő és a horváttal versengő szerb nacionalista törekvések (különösen Boszniában), valamint az egységes délszláv nemzet megteremtését célzó jugoszláv unitarista próbálkozások, a horvát nemzeti integrációs folyamatok nem álltak le. Bár a legkülönbözőbb horvát politikai mozgalmak és pártok már a 19. században megkezdték a horvát nemzeti eszme terjesztését a tömegek körében, és a dualista korszakban Horvát-Szlavónország elemi iskoláiban már horvát nemzeti szellemű nevelés folyt, 1918 előtt a horvát nacionalizmus erőteljesebben hatotta át a városi polgárságot, értelmiséget, mint a lakosság túlnyomó többségét alkotó parasztságot. Ennek számos oka volt.

Természetesen az új eszmék terjedésének gátat szabtak a falusi népesség műveltségi viszonyai, iskolázottsági szintje, bár ez utóbbi a dualista korszakban horvát földön is emelkedett. Ugyancsak a fent említett okok közé sorolható, hogy bár a nagycsaládi termelői közösségeken alapuló zadruga rendszer felbomlási folyamata a dualista korszakban egyre erőteljesebbé vált, konzervatív, hagyományokhoz ragaszkodó világába nehezen hatoltak be új gondolatok. Ennél is fontosabb, hogy noha 1848-ban a törvény előtti egyenlőség bevezetése, a jobbágyfelszabadítás révén Horvátországban is a paraszti tömegek elvben a politikai nemzetfogalom részévé váltak, a magas választójogi cenzus miatt a dualista korszakban a parasztság túlnyomó többsége nem gyakorolhattott befolyást a politikai életre, és ezáltal gyakorlatilag mégsem volt a politikai nemzet része. A királyi Jugoszláviában a teljes nagykorú férfilakosság választójoghoz jutott, és a Stjepan Radić vezette Horvát Parasztpárt a legszélesebb horvát tömegeket is bekapcsolta a politikai életbe.

A Horvát Parasztpárt mint a horvátság vezető politikai ereje a 19. századi horvát pártokkal szemben modern politikai tömegpárt volt, és a belgrádi nagyszerb hatalmi körökkel folytatott küzdelmében fontos volt számára, hogy horvát nemzeti jellegű céljait minél nagyobb választói bázis támogassa. A párt ezért tudatosan foglalkozott a horvát nemzeti eszmék terjesztésével, a nemzeti összetartozás tudat erősítésével. E téren sikereket ért el olyan vidékeken is, ahol a Monarchia idején a horvát

⁹ Lásd Ivo Banac: *The National Question in Yugoslavia*, 1984, London–Ithaca; ugyanerről a témáról: Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*, 1999, Budapest.

nemzeti integráció kevesebb eredménnyel jártak (pl. a bácskai bunyevácok, sokácok körében), de erősítette a nemzeti egységet a boszniai és dalmáciai horvátok között is, noha körükben az integrációs folyamat már jóval korábban megindult.

A második világháború előestéjén, 1939 augusztusában létrehozott Horvát Bánságot több történész az ország föderalizációja felé tett első lépésként értékeli. E horvát közigazgatási egység létrehozása a horvát-ság vezető politikai ereje, a Horvát Parasztpárt és a belgrádi politikai elit egy szűk csoportja (Pál régensherceg köre) közötti kompromisszum eredménye volt, amelyet a szerb politikai erők többsége elutasított.

A Horvát Bánság részben (pl. gazdasági téren) nagyobb jogokat kapott, mint Horvát-Szlavónország 1868-ban, másrészt nem jutott valódi társországi státushoz, és az egész megegyezés jogi alapja ingatag volt: az alkotmányban nem rögzítették a megváltozott helyzetet. Azt azonban bizonyosra vehetjük, hogy erősítette a horvát tömegekben a különállás tudatát.¹⁰ A tengelyhatalmak támadása nyomán széthulló Jugoszlávia romjain megalakult a Független Horvát Állam. Eleinte, 1941 áprilisában a horvátság többsége – még a horvát kommunisták nagy része is – egyetértett a nemzeti függetlenség kérdésében, de az usztasa rezsim totalitárius jellege, valamint Olaszországnak tett komoly területi engedményei megosztották a horvát társadalmat, és egy-két éven belül legalább annyi horvát harcolt a jugoszláv egységet hirdető Tito partizánhad-seregének soraiban, mint a zágrábi kormány alakulataiban.

A második Jugoszláviában a föderatív alkotmányos berendezkedés, a (Szlavóniát, szűkebb Horvátországot, Dalmáciát és Isztriát magába foglaló) Horvát Szocialista Köztársaság létezése, az alkotmány által a tagköztársaságoknak biztosított kiválási jog elvi lehetőséget adott a függetlenné váláshoz. Noha nyilvánvaló, hogy Horvátország tényleges önállósulását 1945 és 1990 között sem a kommunista diktatúra valódi játékszabályai, sem a nemzetközi helyzet, sem pedig a királyi Jugoszlávia belső viszonyaiban uralkodó nyílt szerb hegemonizmushoz képest visszafogottabb, burkoltabb, de azért érvényre jutó belgrádi dominancia törekvések nem tették lehetővé. Ez egyértelműen nyilvánvalóvá vált 1970–1971-ben, amikor a horvát (kommunista) köztársasági vezetés és a horvát értelmiség (Írószövetség, Matica Hrvatska) által a köztársaság nagyobb önállóságáért indított és tömegtámogatást kapott politikai küzdelmet a jugoszláv párt központi vezetése elfojtotta. Tito szokásos egyensúlyozása a centralizmus és a föderalizmus között azonban végül a köztársaságok jogait erősítő 1974-es alkotmányt eredményezte, amely megalkotóinak eredeti szándékától eltérően, 1991-ben kereteket teremtett Horvátország függetlenedéséhez.

¹⁰ A Horvát Parasztpárt nemzeti elképzeléseinek és a Horvát Bánság szerepének újabb feldolgozása Matković, Hrvoje: *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 1999, Zagreb.

HORVÁTORSZÁG FÖLDRAJZI FEKVÉSE ÉS RÉGIÓI

Egy ország, egy nemzet történetének tárgyalása előtt feltétlenül érdemes bemutatni a tájat, a területet, amely az adott nép történelméhez színpadul szolgál. Már Montesquieu óta szinte tudományos közhelynek számít, hogy a földrajzi adottságok lényegesen befolyásolják az emberek és országok életét (persze sok más egyéb tényezővel együtt). Minden korszakra nézve igaz ez a megállapítás, de más és más természeti földrajzi adottság vagy jellegzetesség – domborzati, éghajlati tényezők, a termőtalaj minősége és mennyisége (ez különösen fontos volt a preindusztriális korszakban), az ásványkincsek, nyersanyagok bősége vagy éppen hiánya (meghatározta a fejlődést az ipari forradalom idején) – más és más korokban nagyobb vagy kisebb jelentőséggel bír. Egyes területek bizonyos korszakokban fel-, illetve leértékelődnek, gazdasági súlyuk növekedhet vagy éppenséggel csökkenhet. Horvát szempontból nagyon jó példa erre a tengerpart, Dalmácia, amely az antik időktől kezdve az egész középkoron át fejlett területnek számított, de a 16–17. (és leginkább 18.) században hanyatlásnak indult, majd csak a 20. század második felében kezdett újra erőre kapni, míg napjainkra az idegenforgalom fellendülése révén kiemelkedő nemzetgazdasági jelentőségre tett szert. Mindehhez egyformán hozzájárultak domborzati és éghajlati adottságok (esztétikai élvezetet nyújtó erősen tagolt tengerpart, hegyek, félszigetek, öblök, szigetek és enyhe, mediterrán éghajlat) és a korábbi, kedvező adottságú korszakok értékes kulturális öröksége, látványos, vonzó műemlékei.

A térképen szemlélve Horvátország különös, konkáv alakot formál: hasonlítják patkóhoz, repülő madárhoz, de kiflihez is. Alakját, határait változatos történelme formálta.¹¹ Szárazföldi területe 56 594 négyzetkilométer, de a kontinentális részhez még 31 067 négyzetkilométernyi tengeri terület is hozzátartozik (vagyis összesen 87 661 km²). Horvátország szárazföldön a következő országokkal határos: Magyarország (a közös határ hossza 329 km), Bosznia-Hercegovina (ez a szárazföldi határ

¹¹ A horvát határokról lásd Boban, Ljubo: *Hrvatske granice 1918–1991*, 1992, Zagreb; Tuđman, F. – Maleković, V. – Sančević, Z. – Novak, D. – Pandžić, A.: *Granice Hrvatske na zemljovidima od 12. do 20. stoljeća*, 1992, Zagreb. Az ország szárazföldi területéről, bár csak pár négyzetkilométerrel, de eltérő adatokat lehet találni még a horvát enciklopédiákban is, én egy, a horvát statisztikai hivatal (Državni zavod za statistiku) által 2004. december 31-én rögzített adatot használtam.

Horvátország földrajzi fekvése és régiói

a leghosszabb, 932 km), Szlovénia (501 km), Szerbia (241 km), Montenegró (25 km), míg tengeri határa Olaszországgal 930 km. Noha a tengerpart hossza Isztriától a Kotori öbölíg légvonalban alig haladja meg az ötszáz kilométert, olyannyira tagolt, hogy a félszigetek, öblök mentén a partvonal tényleges hosszúsága a szárazföldön 1778 kilométer, de ezen túl még a szigetek partvonala 4058 kilométert tesz ki. Összesen 718 kisebb-nagyobb sziget és 389, állandóan a tenger szintje fölé érő zátony található partjainál. A legnagyobb sziget a 410 négyzetkilométernyi területű Krk, a nagyobbak közé tartozik még Cres – 404, Brač – 395, Hvar – 300, Pag – 285, Korčula – 276, Dugi otok – 114, Mljet – 100 km². Több mint ötven sziget lakott (ha a minimális számú lakossággal rendelkező kis szigeteket is figyelembe vesszük, akkor 67), a szigeteken lakók száma 2001-ben 119 444 volt. A két legnépesebb sziget Krk és Korčula (17, illetve 16 ezer lakossal). A szigetek lakossága évtizedek óta folyamatosan csökken. Az Adriai a sekély tengerek közé tartozik (emiatt nyáron könnyen felmelegszik 22–25 fokra, ami igen fontos az idegenforgalom szempontjából), általában mintegy háromnegyede nem mélyebb 200 méternél. Legmélyebb része Dubrovniktól délkeletre található (1233 m).

Horvátország területe három, egymástól jól megkülönböztethető tájegységre, mind földrajzi, mind történeti, geopolitikai szempontból eltérő adottságú régióra tagolódik.¹² Külön egységet képez a Kárpát-medencéhez tartozó, északon a Drávánál kezdődő, délen a Száva völgyéig, illetve a Dinaridák külső övezetéig terjedő terület (horvátországi terminológia szerint: *pannon régió*), valamint az *adriai parti övezet*, illetve a kettőt egyszerre elválasztó, de egyben összekötő *magas hegyvidék*. Geológiai szerkezetét tekintve tulajdonképpen csak két fő horvát tájegységről beszélhetünk: a Kárpát-medencei, jobbára sík területről, amelynek képét a Dráva és a Száva között kisebb-nagyobb szigethegységek tarkítják (Medvednica, Ivanščica, Kalnik, Papuk, Bilogora, Psunj), valamint a Dinári-vonulatokról (Dinaridák), amelyek azonban három övezetbe sorolhatók. Az úgynevezett belső övezetet, amely a pannon régióhoz kapcsolódik, a földtörténeti ókorból származó, erősen lepusztult felszínű középhegységek alkotják. A középső övezet a Horvát Magas-Karszt (a legnagyobb területű Velebit-hegység, legmagasabb csúcsa a Vaganski vrh, 1758 m; Nagy Kapela, Risnjak, Kis Kapela és Plješevica) és a Délnyugat-Boszniai Magas-Karszt ezer métert jóval meghaladó, itt-ott a kétezer métert megközelítő (boszniai oldalon meg is haladó) magas hegységeiből áll, melyek nagyjából északnyugat-délkeleti irányban húzódnak.

¹² Dugački, Zvonimir: *Zemljopis Hrvatske*, 1–2. köt., 1942, Zagreb; Több szerző *Geografija SR Hrvatske*, 1–6. köt., 1974–1975, Zagreb; Mendöl T.: *A Balkán földrajza*, 1948, Budapest; Varga Gábor: *A táj változó természeti képe a Balaton és az Adriai tenger között*, in: *A Balatontól az Adriáig*, szerk. Pap Norbert, 2006, Pécs; Kovács János: *A Nyugat-Balkán természeti környezete*, in: *A Nyugat-Balkán*, szerk.: Pap Norbert – Kobilka István, 2009, Budapest, MK KBH, 11–30. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

Utóbbi hegyvonulat fő alkotórésze a boszniai határ mentén a hegységrendszernek nevet adó Dinári-hegység – horvát oldalán legmagasabb csúcsa a Dinara: 1831 méter, ez egyben Horvátország legmagasabb pontja. Az ország második legmagasabb hegye a Dinári-hegységtől délkeletre eső Kamešnica-hegység 1809 méteres azonos nevű csúcsa.

Az adriai parti zóna voltaképpen a Dinaridák külső övezete. Ehhez az övezetbe tartozik az Isztriai-félsziget (keleti oldalán a több mint 1300 méter magas Učka hegygel), a Quarnero (Kvarner), a keskeny partvidéki sáv a szigetekkel együtt, valamint a Velebittől délre a tulajdonképpeni Dalmácia: a szárazföldi rész egészen a Dinári-hegység lábáig, valamint a kontinentstől keskeny tengeri csatornákkal elválasztott szigetek, de a Splittől délre fekvő part menti magas mészkővonulatok is (így az 1700 métert meghaladó magasságú Biokovo – Sv. Jure, 1762 m). Az övezet folytatódik a Neretva folyón túl Dubrovnik környékén át a Kotori (Cattarói)-öböl. A magashegységi és a tengerparti Dinári-övezet is erősen karsztosodott, a számos karsztjelenség mellett mindenképpen meg kell említeni az emberi letelepedés szempontjából fontos karsztmezőket. A horvát karszton számos barlang található, közöttük több rendkívül mély zsomboly vagy aknabarlang (a legmélyebb a Velebit-hegységben levő 1355 méteres mélységet elérő Lukina jama). Bár Horvátország területének mindössze 21 százaléka magasabb 500 méternél és további 25,6 százaléka 200 és 500 méter tengerszint feletti magasság között van, s több mint 53,4 százaléka 200 méter alatt fekszik, igazán sík, alföldi jellegű területeket csak a Dráva és a Száva völgyében, valamint Kelet-Szlavóniában találunk, általában inkább hegyes-dombos területek váltogatják egymást, míg az ország déli felében az alacsonyabban fekvő részek is karsztos, köves, sziklás táj képét mutatják.

Ha a horvátországi domborzat geológiai szerkezetét – nem a táj jellegét – tekintve, inkább csak két nagyobb régióra tagolódik, az emberi tevékenységet oly jelentős mértékben befolyásoló éghajlat terén mindenképpen a háromrégiós felosztás érvényesül. A síkvidéki vagy pannon régió Horvátország területének 55 százalékát alkotja, és itt él a lakosság 66 százaléka. A magas hegyvidéki vagy dinári régió az ország területének 14 %-át foglalja el, de a népesség mindössze 3 százaléka lakik ezen a tájékon. Az ország 31 százalékát kitevő tengerparti vagy adriai régióban él a lakosság ugyancsak 31 százaléka. A pannon régió kontinentális, a hegyvidék (a Dinaridák) magashegységi, míg a tengerparti zóna mediterrán éghajlatú. Ez utóbbi éghajlati öv a horvát tengerpart északi részén a tengerig nyúló magas hegyek (a Velebit közvetlenül az Adria szintjéről ezer méter fölé magasodó impozáns tömbje) miatt csak a keskeny parti sávra és a szigetekre korlátozódik, és a hegyfal egyben a kontinens felé is akadályozza az enyhe földközi tengeri hatások érvényesülését. Észak-és Közép-Dalmáciában a mediterrán éghajlatú terület már szélesebb, mivel a Velebithez hasonló akadályt képező Dinári-hegység az Adriai-tengertől távolabb, a szárazföld belsejében terül el. A hegységek maga-

Horvátország földrajzi fekvése és régiói

sabb részein hegyvidéki éghajlat érvényesül (a tenger közelsége miatt igen jelentős mennyiségű csapadékkal), de a középük zárt katlanokban, völgyekben kontinentális, szárazabb klíma uralkodik. A tengerparti övezetben a mediterrán éghajlat jellemzője a forró, száraz nyár és az enyhe, csapadékos (esős) őszi és téli. Az évi átlaghőmérséklet a tengerpart északi részén +5 fok, míg Dél-Dalmáciában a +9 fokot is meghaladja. A pannoni régióban a csapadék nagy része késő tavasszal és nyár elején hullik, míg a tél viszonylag száraz. Ugyanakkor a pannoni régió nyugati felében, Zágráb környékén a még érzékelhető mediterrán hatásoknak köszönhetően őszi csapadékmaximumról is beszélhetünk.

Horvátország folyói két tenger vízgyűjtő területét képezik. A horvát területen eredő, illetve azt átszelő folyók többsége (a Dunán keresztül) a Fekete-tengerbe ömlik. Horvátország legnagyobb folyója a Duna (2857 km – horvát szakasza 188 km). Más, fontosabb folyók: Száva (945 – 562 km), Dráva (749 – 305 km), Mura (493 – 67 km), Kupa (296 – 296 km), Una (213 – 120 km). Az Adriába ömlő folyók között a legjelentősebb a tengert viszonylag széles és rendkívül termékeny talajú deltával elérő Neretva (218 km, de horvát szakasza csak 20 km). Más jelentős, Adriába torkolló folyók: az egykori Dalmácia tartomány határát képező Zrmanja, a látványos vízeséseiről híres Krka, illetve a szép kanyonjáról ismert Cetina. Nagy kiterjedésű természetes tavak nincsenek, a legnagyobb a Biograd melletti Vransko jezero (felülete 30,7 négyzetkilométer). Ugyanakkor feltétlenül meg kell említeni a világhírű Plitvicei tavakat, Horvátország első nemzeti parkját. Összesen nyolc nemzeti park van horvát területen, mind a hegyvidéki, illetve az adriai övezetben található (Plitvicei tavak, Risnjak-hegység, Paklenica-kanyon, Észak-Velebit, a Krka folyó vízesései, Brioni-szigetek, Mljet szigete, Kornati-szigetek). A belső szárazföldi (pannon) régióban védelem alatt álló területek közül a legismertebbek a Zágráb fölé magasodó Medvednica-hegység, valamint a Dráva völgyében található Kopács-rét.

Horvátország növény- és állatvilága fajokban igen gazdag. Mintegy 4000 növényfajt tartanak nyilván. A természetes növénytakaró szintén a három régióhoz megfelelően tagolódik (pannon, mediterrán és magashegységi). A hegyvidéki területek olyan Európa más tájain már ritka emlősfajoknak adnak otthont, mint a barnamedve, a farkas, a hiúz, vagy az aranysakál. Az említett horvát régiók természetesen a mezőgazdaság terén is nagy eltéréseket mutatnak. A pannoni régió, különösen Szlavónia fontos gabonatermő terület, a hegyvidékre inkább az állattenyésztés jellemző, míg a tengerparton a szőlő és borkultúra, az olíva és citrusfélék termesztése nagyobb jelentőségű.

Az ország lakossága 2001-ben 4 437 460 fő volt,¹³ az átlagos népsűrűség 78 fő/km². A lakosság 89,63 %-a – 3 977 171 fő horvát. Bár 1991

¹³ *Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Popis stanovništva 2001. Rezultati, www.dzs.hr*

Horvátország a 7. századtól napjainkig

és 1995 között számuk erőteljesen lecsökkent, a második legnagyobb nemzetiség 4,54 %-kal a szerb (201 631 fő), a népszámlálás adatai alapján a harmadik legszámosabb kisebbség a bosnyák 0,47 % (20 755), a magyarság létszáma 16 500 fő volt (0,37 %), míg olasznak 19 636-an vallották magukat (0,44 %). Az egykor népes német kisebbség ma mindössze 2902 főt számlál. Ezen kívül élnek még horvát földön szlovének 13 173 fő (0,30 %), albánok, 15 082 fő (0,34 %), csehek, 10 510 fő (0,24 %), ruszinok (2337) és ukránok (1977). Zsidó nemzetiségűnek 576-an vallották magukat. A romák létszáma a 2001-es népszámlálás adatai szerint 9463 fő (0,21 %), de valószínűleg számuk eléri a 30–40 ezret, míg egyes helyi roma szervezetek becslése szerint ennél is többen, mintegy 60 ezren vannak.¹⁴

¹⁴ A horvátországi roma népességre vonatkozóan lásd: Szilágyi Imre: A horvátországi romák helyzete, *Regio*, 1996, 7. évf., 3. szám. Szilágyi I. egy 120 ezres becslést is megemlít, de ez nem tűnik reálisnak, ennyien bizonyosan nincsenek. Lásd: Tunjić, Andrija: *Romi u Europi i Hrvatskoj*, 2005, *Vjesnik, Panorama subotom*, 2005. november 5–6., Zagreb.

ANTIK ÖRÖKSÉG

Illírek, kelták, görögök, rómaiak

A mai Horvátország területén már az őskor korábbi szakaszában, a paleolitikumban megjelentek az első emberek. A mai Északnyugat-Horvátországban fekvő Krapina mellett talált rá 1899-ben Dragutin Gorjanović Kramberger mintegy százezer éves neandervölgyi ősemberi maradványokra.¹⁵ A pattintott kőkorszakból a későbbiekben számos lelet került elő, mind a kontinentális, mind a tengerparti horvát területeken. Mint érdekességet megemlíteném a Zágrábhoz közeli Medvednica-hegység Veternica nevű barlangjában felfedezett lelőhelyet, amely őskori szentély lehetett, sajátos medvekultuszra utaló jelekkel.¹⁶ A csiszolt kőkorszakban a Balkán-félsziget nagy részén, a Közel-Kelet, Anatólia irányából már nagyon korán megjelentek az első földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó kultúrák. Mind a neolitikum, mind a rézkor (eneolitikum) és a bronzkor idején a mai Horvátország területén több, a korszakban fejlettnak számító kultúra virágzott. Különösen szép, díszes, mészbetétes kerámiájáról (agyagedények, kultikus tárgyak) ismert a szerémségi Vučedol késő rézkori kultúrája.¹⁷

A Balkán és a mai horvát terület nagy részének első név szerint ismert lakói, egyben a vaskori kultúra terjesztői, az illírek voltak (a rendkívül gazdag leletanyagot hátrahagyó bronzkori kultúrák létrehozóinak nevét nem ismerjük), bár ez a később az egész vidék indoeurópai lakosságának többségére átvitt elnevezés eredetileg alighanem csak az Adria és a Jón-tenger partjai közelében lakó, a korabeli görög világgal érintkező

¹⁵ Bár a lelőhely első szisztematikus feltárója valóban Gorjanović Kramberger volt, a jeles magyar tudós, Kitaibel Pál egy 1811-ben I. Gaj krapinai gyógyszerészhez írt leveléből kiderül, hogy már korábban is ismert volt a tény, hogy itt ősember maradványok találhatóak. Lásd Malez, Mirko: Rad na istraživanju paleolitskog i mezolitskog doba u Hrvatskoj, in: *Praistorija jugoslovenskih zemalja I*, főszerk. Ajoz Benac, 1979, Sarajevo, 222. old. Általában véve a térség paleolitikumtól egészen a vaskori régészeti emlékeit tekintve hasznos ez az ötkötetes mű *Praistorija jugoslovenskih zemalja* 1–5., köt., Sarajevo, az első 3 kötet 1979-ben, a 4. 1983-ban, az 5. 1987-ben jelent meg.

¹⁶ Malez, M.: Paleolitske i mezolitske regije i kulture u Hrvatskoj, in: *Praistorija ... I*, 1979, 286–287. old.

¹⁷ A horvátországi prehistorikus kor művészetéről, kultúrájáról lásd Dimitrijević, S. – Težak-Gregl, T. – Majnarić-Pandžić, N.: *Prapovijest*, 1998, Zagreb.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

törzset jelölhette.¹⁸ A korai római időkben viszont az egész Nyugat-Balkánt Regnum Illyricum néven emlegették. A valóságban a mai Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, részben Szerbia és Albánia területét számos (egymással nem is biztosan rokon) törzs lakta. A mai szerb terület egy részén pedig trák törzsek tanyáztak. A horvát területen a tengerpart mentén északon az Isztriának nevet adó histerek (Histri), a mai Lika környékén a japodok éltek (Iapodes), míg a liburnok Kvarnertől Zadarig terjedő vidéket foglalták el (ez utóbbi várost Iadera néven ők alapították), s kitűnő hajósnépnek számítottak. Délebbre tőlük a dalmátok laktak (Delmatae), akik később a római Dalmatia provincia nevét adták, s jobbára állattenyésztők, pásztorok voltak (egyések szerint nevük is a juh szóból – albánul delme – ered).¹⁹

Az illír települések többsége falakkal megerősített, jól védhető dombokon állt (e településforma horvát neve gradina, s meglehetősen sokat tártak fel belőlük a régészek).²⁰ A Biokovo hegységtől a Neretva torkolatvidékén át le Albániáig az ardieusok (Vardaei) népes törzse élt: ők hozták létre az első illír törzsszövetséget, valószínűleg a görögökkel folytatott kereskedelem révén emelkedtek ki a többi törzs közül. Állítólag már 358 táján létrejött az első illír állam, de csak a Pleuratus alapította második dinasztia hatalomra jutása után vált igazán jelentőssé. Pleuratus fia, Agron király az i.e. 3. század harmincas éveiben jelentős területeket vont ellenőrzése alá. Római szerzők (Appianus, idősebb Plinius) tanúsága szerint kitűnő hajósok voltak, de a kalózkodást szerzett jognak tekintették, s nem voltak hajlandók e mesterségről lemondani, ami végül vesztüket okozta. Agron elfoglalta Pharos görög gyarmatot, és megostromolta Issát is, ez a sikertelen támadás azonban kiváltotta később a rómaiak beavatkozását. Igaz, ebben nyilván szerepet játszott az is, hogy Agron a rómaiak ellenségével, II. Demetriosz makedón királlyal lépett szövetségre.

A Dinaridáktól északra eső vidékeken az i.e. 3. században megjelentek a fejlett technológiai ismeretekkel rendelkező kelta scordiscusok (többek között ők terjesztették el a fazekaskorong használatát), tőlük ered több fontos horvátországi vagy horvát vidékeket is érintő folyó, így a Dráva, Kulpa, Száva, valamint a Duna neve is. Ugyanakkor a Dráva–Száva közén éltek illír törzsek is.

Az i.e. 4. században az Adria keleti partvidékén, illetve Közép-Dalmácia szigetvilágában megjelentek az első görög telepések is²¹ (bár fel-

¹⁸ Rendić-Miočević, Duje: *Iliri i antički svijet*, 1989, Split; Stipčević, P.: *Iliri. Povijest, živor, kultura*, 2. kiad., 1989, Zagreb; Az illír történelem angol nyelvű szintézise: Wilkes, J.: *The Illyrians*, 1992, Oxford.

¹⁹ Zaninović, Marin: *Ilirsko pleme Delmati*, 1–2. köt., 1966, 1967, Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja, 4–5. old., Sarajevo, 27–91. old., illetve 5–101. old.

²⁰ Benac, Alojz: *Utvrđena ilirska naselja (I)*, 1985, Sarajevo.

²¹ Novak, Grga: *Stari Grci na Jadranskom moru*, Rad JAZU 322, 1961, Zagreb, 145–221. old.

tételezik, hogy knidosziak már a Kr.e. 6. században alapítottak gyarmatot Korčula szigetén, de ezt a peloponnészoszi háború idején, amikor anyaországi segítség nélkül maradt, elpusztították az illírek). Magát az Adriai-tengert is a görögök nevezték el a Pó folyó torkolata közelében fekvő, fontos kereskedelmi központnak számító Adria nevű városról. Szicíliai dór gyarmatosok (Szirakuza zsarnoka, Dionüsziosz katonai akciója nyomán) alapították az első görög várost Vis (Issa) szigetén 397-ben, majd sorra jöttek létre a görög telepek, előbb a szigeteken, Korčula (Kérkyra Nigra), Trogir (Tragurión), majd a szárazföldön is, Stobreč (Epetion), Solin (Salona), míg Paros lakói a mai Hvar szigetén fekvő Starigrad helyén létesítették Pharos városát. A görögök nagy befolyással voltak a térség fejlődésére. Ők honosították meg a szőlőművelést és bortermelést, ők létesítették az első olajfa ültetvényeket, általuk jelent meg a térségben az írásbeliség, a pénz, a rendszeres kereskedelem, s fejlett társadalmukkal rendkívül erőteljes hatást gyakoroltak az Adria vidékén élő illír törzsekre. A 3. századra a görög poliszok hamar elfogadták a római fennhatóságot, mert védelmet nyújtott számukra az időközben megerősödött illírek ellen.

A rómaiak az i.e. 3. században vetettek szemet az Adria keleti partvidékére.²² Közvetlen ürügyet a beavatkozásra és az első illír–római háborúra i.e. 229-ben Agron özvegye, Teuta királynő szolgáltatta, de nyilván Róma amúgy is meghódította volna a területet. Allamukat i.e. 167-ben felszámolták, utolsó királyukat, Gentiust családjával együtt Rómába hurcolták. A törzs azonban nem hagyott fel a kalózkodással, emiatt i.e. 135-ben a rómaiak áttelepítették őket a szárazföld belsejébe, ahol a szűkös körülmények között, legalábbis Sztrabón szerint, nagyrészt kipusztultak. A rómaiak folytatták az illír törzsek leigázását: i.e. 178–177-ben elfoglalták Isztriát, 129-ben csapást mértek a liburnokra, majd 156-tól kezdve ismételen háborúztak az egyik legnépesebb és legharciasabb törzsszel, a dalmátokkal, akiket végül Octavianus igázott le i.e. 40 és 27 között, s átadta a szenátusnak Illyricum provinciát, amelybe a későbbi Pannónia is beletartozott. Igaz, i.u. 6 és 9 között a breucusok és desidiatusok felkeléséhez (bellum Batonianum) csatlakoztak a dalmátok is. Tiberius kemény harcok árán leverte a felkelést. A rómaiak i.e. 27-ben kettéosztották Illyricumot. Az északi rész a Pannonia, a déli a Dalmatia nevet kapta. A mai Horvátország területe teljes egészében római birtok volt, északi fele Pannonia, a déli Dalmatia részét képezte.

A rómaiak a győzelem után megfontoltan láttak hozzá a terület lakosságának a római rendszerbe való beillesztéséhez, a romanizáláshoz,

²² Az illír törzsek történetét és az illír–római harcokat tömören összefoglalja Šišić, Ferdo: *Povijest hrvatskog naroda*, 1962, Zagreb, 38–47. old., valamint újabban Kuntić-Makvić, Bruna: Područje rimskog ilirika uoči dolaska Hrvata, in: *Povijest Hrvata. (Prva knjiga). Srednji vijek*, szerk. Franjo Mirošević, 2003, Zagreb, 5–38. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

ami meglehetősen hosszú folyamatnak bizonyult. Különösen a hegyvidéki területeken, ahol a régészeti leletek tanúsága szerint a lakosság sokáig őrizte pl. saját isteneinek kultuszát, és alighanem a nyelvi asszimilációnak is tovább állt ellen, mint a síkvidéki vagy a tengerparti népesség. Ez utóbbiak romanizációját a jelentős számú római (italiai) telepes megérkezése is felgyorsította. A rómaiak utakat építettek, városokat hoztak létre – az illír gradinákkal ellentétben általában nyílt, sík terepen. Dalmácia fővárosa, Salona, hatvan ezres lakosságával a római időkben igazi nagyvárosnak számított. Isztriában Pola (Pula), Parentium (Poreč), Dalmáciában Iader (Zadar), Salona (Solin), Naron (Vid, Metković mellett) és Epidaurus (Cavtat), Pannónia horvát részén Siscia (Siszek), Mursa (Eszék), Cibalae (Vinkovci), valamint a ma Szerbiához tartozó Sirmium nyerték el a colonia rangot még időszámításunk szerint 212 előtt.²³ Az utóbbi dátum a romanizálási folyamat csúcspontját jelenti, ekkor adta meg Caracalla császár a birodalom, így Pannónia és Dalmatia minden szabad állapotú lakójának a római polgárjogot. A rómaiak fellendítették a mezőgazdasági termelést. Újabb területeken, így Pannóniában is elterjesztették a szőlőkultúrát. Fejlesztették a kézművességet (textilgyártás, kerámia művesség) és a vasérc, ezüst, ólom, illetve arany bányászatát is (főleg Dalmatia provincia északi részén).²⁴

A római civilizáció óriási hatással volt a térségre, az antik örökség még a koraközépkorban is meghatározó szerepet játszott a tengerparti horvát állam fejlődésében. Nemcsak az egykori római városok megmaradt monumentális épületei (mint a Vespasianus építtette amfiteátrum Pulában vagy Diocletianus palotája Splitben), vagy a számos fennmaradt antik eredetű helynév, hanem olyan jellegzetességek is igazolják az antik hagyományok továbbélését, mint a dalmát városok körül a földek (az ager) római (itt-ott még görög) eredetű kataszter rendszere, a máig látható centuriáció. Sőt, a kutatások szerint az olajfa ligetek és szőlők is sok helyütt a tengerparton és a szigeteken ugyanott voltak a középkorban is, ahol az ókor idején (ami persze azt is jelenti, hogy jóval nagyobb számban élte túl az eredeti lakosság a népvándorlás viharait, mint azt a régebbi történetírás feltételezte).²⁵

²³ Alföldy Géza: *Bevölkerung und Gesellschaft der Römischen Provinz Dalmatien* (mit einem Beitrag von András Mócsy), 1965, Budapest; Suić, Mate: *Antički grad na istočnom Jadranu*, 1976, Zagreb; Pannónia kapcsán lásd Mócsy András: *Pannonia and Upper Moesia*, 1974, London; Wilkes, J.: *Dalmatia (History of the Roman Province)*, 1969, London.

²⁴ Zaninović, M.: *The Economy of Roman Dalmatia, Austieg und Niedergang der römischen Welt*, 7/1, 1977, Berlin–New York, 767–809. old.

²⁵ Zaninović, M.: *Iliri u antici na hrvatskom tlu*, in: *Hrvatska i Europa. Rano doba hrvatske kulture*, szerk. Ivan Supićić, 1997, Zagreb, 55–71. old.

A kereszténység megjelenése a római korban

A kereszténység a dalmáciai szentek legendái szerint az első apostolok, Krisztus tanítványai térítő tevékenysége révén jelent meg e területen, Szent Pál tesz is egy utalást a rómaiakhoz írt levelében, hogy ő a hitet Jeruzsálemtől egészen Illyricumig elterjesztette. Ugyancsak Pál apostol írja Timóteushoz írt második levelében, hogy tanítványát, Titust elküldte Dalmáciába. Teljességgel nem zárhatjuk ki még a legendák híradásainak valóság tartalmát sem, bár bizonyítékaink a keresztények jelenlétéről Dalmatia (és a horvátországi) Pannónia provinciákból nem állnak rendelkezésünkre egészen a Krisztus születése utáni 3. századig.²⁶ Valamikor a 3. század elején vert erősebb gyökeret az új vallás, és a század második felében alakulhattak meg az első püspökségek. Az viszont már bizonyos, hogy a 3–4. század fordulóján Jézus követői már népes közösségeket alkothattak, mert a Diocletianus-kori nagy keresztényüldözésnek számos dalmáciai és pannóniai keresztény esett áldozatul.

Valószínűleg a dalmát provincia fővárosában, a számos utazó, kereskedő, katoná által felkeresett Salonában jelenhetett meg először a kereszténység.²⁷ A hagyomány szerint az első püspök, aki a tartomány területén működött, Szent Venantius volt a 3. században. Alighanem Salonában, mások szerint Naronában működött, és Decius császár idejében, 257-ben halt vértanúhalált. Salona első rezidenciális püspöke a szíriai születésű Domnius (horvátul Dujam) volt a 3. század végén. Domnius 304-ben szenvedett vértanúhalált, sok más salonai és környékbeli társával együtt. Közöttük volt Szent Félix és Szent Anastasius is, utóbbit 308-ban ölték meg. Salona három jelentős ókeresztény temetővel dicsekedhet: Kapljuč, Marusinac (itt volt Szent Anastasius sírhelye) és a legnagyobb, Manastirine, ahol Szent Domnius, a salonai–spliti egyházmegye későbbi védőszentje talált nyughelyet. Mindhárom temetőben a régészek számos ókeresztény sírt, faragott szarkofágokat (különösen szép egy 4. századi szarkofág a Jó Pásztor alakjával) és számtalan latin nyelvű, keresztény hitvallásról tanúskodó feliratot találtak. A milánói edictum, a keresztény vallás legalizálása (313) után mindhárom temetőben a leghíresebb vértanúk sírja fölé nagy bazilikákat emeltek. Rajtuk kívül még sok sírkápolna, mauzóleum épült az említett nagy temetőkben, de szerte a tartományban is.

A 4–5–6. századi dalmáciai keresztény építmények jelentős hatást gyakoroltak jóval később, a 9–11. század között az óhorvát építészetre is. Salona városában is sok templom épült, a legnagyobb, a Basilica urbana Simpherius püspök idejében kezdett épülni a 4–5. század fordulóján.

²⁶ Šanjek, Franjo: *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 1988, Zagreb; Uő.: *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pegled religiozne povijesti Hrvata (7–20. st.)*, 1991, Zagreb, 4–14. old.

²⁷ Dyggve, Einar: *Povijest salonitanskog kršćanstva*, 1996, Split (eredetileg: *History of Salonitan Christianity*, 1951, Oslo).

Horvátország a 7. századtól napjainkig

lóján, és utóda, Hesichius fejezte be, valamikor az 5. század második évtizedében. Salona hamarosan érsekséggé, egész Dalmatia egyházi központjává vált. A 6. században már 12 püspökség tartozott a salonai metropolita alá. Feltétlenül meg kell még említenünk, hogy a Bibliát latinra fordító Szent Jeromos a hagyomány szerint Dalmatia provincia szülötte.

A legrégebbi püspökségek Pannónia déli részén Siscia, Sirmium, Cibalae és Mursa városokban működtek. Siscia első püspöke Szent Quirinus volt, aki 303-ban halt vértanúhalált, míg Sirmium legismertebb szentjei Irineus püspök és Demeter diakónus voltak, mindkettőt 304-ben ölték meg. Szent Demeter kultuszának emlékét őrzi a középkorban Sirmium mellett létesült Száva-szentdemeter (Sremska Mitrovica).²⁸ A sirmiumi püspökség 441-ig állt fenn, majd 535-ben Justinianus császár alatt újjáélesztették, de az 582-es avar-szláv támadás után a várossal együtt megszűnt létezni.

A római világ alkonya

A római birodalom válságát Diocletianus császár intézkedései átmenetileg megállították (valójában az impérium keleti felében tartós eredményeket hoztak). Az uralkodó országát négy részre osztotta, és közben akaratlanul is létrehozott egy olyan határvonalat, amelynek a térség későbbi életében fontos szerep jutott. Dalmatia provinciáról leválasztotta Praevalitánát, és a két tartomány, illetve egyben két birodalomrész határa a Drina folyó vonalán húzódott. Amikor Nagy Theodosius császár Kr.u. 395-ben kettéosztotta birodalmát fiai között, ez a határvonal választotta el egymástól a Nyugat-római és Kelet-római Birodalmat. Mivel a keresztény egyházi vezetés ugyanezt az államhatárt tette meg a római pápa és a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága közötti választóvonalnak, a középkorban ez lett a nyugati és a keleti kereszténység közötti határ.

A birodalom nyugati fele hanyatlásnak indult, és bukását sietteték a barbár törzsek támadásai. Amikor Odoaker germán hadvezér 476-ban megdöntötte Romulus Augustulus császár uralmát, a nem sokkal korábban trónjától megfosztott római uralkodó, Julius Nepos császárként próbált meg uralkodni Dalmáciában, Konstantinápolytól várt segítséget, hogy visszatérhessen Itáliába, azonban 480-ban megölték. A római uralmat itt is Odoaker, majd hamarosan a gótok váltották fel. Vezérük, Nagy Teoderik megszállta Dalmáciát, majd rövidesen egész Itáliát. Nagyszámú gót azonban nem telepedett le az Adria keleti oldalán, bár jelenlétük néhány helyen régészetiileg igazolható. A gót uralom dalmát földön 493-tól 536-ig (északon, Liburnia és Isztria területén az 530-as évek végéig) tartott, ekkor Justinianus visszafoglalta a tartományt.²⁹

²⁸ Rittig, Svetozar: *Martyrologij srijemsko-panonske metropolije*, 1912, Zagreb.

²⁹ Goldstein, Ivo: *Bizant na Jadranu*, 1992, Zagreb.

A dalmáciai városok ugyan nem pusztultak el a gót uralom idején, de sok háborús kárt szenvedtek, és gazdaságilag meggyengültek. Ugyanakkor a provincia belső területein számos település áldozatul esett a korábbi háborúknak, barbár betöréseknek. Justinianus nagyjából a Száva–(részben a Dráva)–Duna vonaláig állította helyre a (keleti) római uralmat. A terület beilleszkedett a bizánci állam vérkeringésébe, átmenetileg újra fellendült a kereskedelmi tevékenység: a dalmát kikötők is újra bekapcsolódtak a főváros, Bizánc és az itáliai székhely, Ravenna közötti kereskedelmi útvonalba.³⁰ Ezt a tengeri utat biztosítandó, Justinianus a dalmát partokon és szigeteken erődök, katonai állomások láncolatát építtette ki (*limes maritimus*). A városokban újjáépítették a megrongált középületeket, templomokat, és a korszak legnagyobb épülete a poreći Euphrasius bazilika, a Justinianus-kori építészet pazar mozaikkal díszített remekműve. A bizánciak a szárazföldön, a Dráva–Száva között és a mai Boszniában is emeltek erődöket, de a belső területek nem tudtak újra megerősödni, a gazdasági nehézségek mellett a lakosságot nagy járványok sújtották, a városok fokozatosan elnéptelenedtek. Siscia 533-ban jelenik meg utoljára a forrásokban (igaz, akad kicsit későbbi, Justinianus kori pénzlelet), Sirmiumban 582-es avar kézre kerülése után szűnik meg a városi lét.³¹ A Duna–Száva vonalát katonailag végleg csak 602-ben adták fel a bizánciak, de a római kori népesség és a római civilizáció pusztulása Dalmatia provincia belső, kontinentális vidékein és az egykori Pannonia déli részén már jóval korábban komoly méreteket öltött. A pusztulás mértékét jelzi, hogy a szárazföldi területek római településnevei (egy-két kivétellel, mint Siscia) nem öröklődtek át az új lakosság nyelvébe. A tengerparti területeken azonban még az elkövetkező nagy avar–szláv támadások és az új (avar–szláv–horvát) népvándorlási hullám sem számolta fel teljesen az antikvitásban mélyen gyökerező (keresztény) római világot.

³⁰ A városi lét kontinuitásáról több isztriai és dalmáciai városban lásd: Suić, Mate 1976, illetve Uő.: Kontinuitet urbane kulture, in: *Rano doba hrvatske kulture*, 1997, Zagreb, 93–115. old.

³¹ Goldstein, Ivo: *Hrvatski rani srednji vijek*, 1995, Zagreb, 74–75. old.

A HORVÁTOK EREDETE, A HORVÁT ETNOGENEZIS ÉS A HORVÁT HONFOGLALÁS

A szlávok betelepülése a Balkán-félszigetre

Az európai kontinensen az indoeurópai nyelvcsalád ma legnépesebb ágát alkotó szláv népek ősei viszonylag későn jelentek meg a történelem színpadán. A Tacitus és Plinius által emlegetett, a Kárpátok és a Balti-tenger között lakó venét törzseket ugyan az újkori történetírás, régészet és nyelvészet azonosítani szokta a szlávok őseivel, ám a róluk szóló első biztos adatokkal csak az 5., sőt inkább csak a 6. századi feljegyzésekben találkozunk, vagyis akkor, amikor érintkezésbe lépnek a kelet-római birodalommal. A birodalom elleni szláv támadások, majd a szláv törzsek bizánci területen történt letelepedésének köszönhetően a szlávok neve már egyre gyakrabban felbukkan a 6–7. századi bizánci történeti munkákban. A legtöbb tudósítást a szláv törzsek életmódjáról, szokásairól, hiedelemvilágáról, harcmódoráról, valamint a bizánci területek ellen folytatott rablóhadjárataikról a gót származású Jordanes, a Justinianus császár korában élt Prokópiosz, valamint Maurikiosz és Theophülaktész Szimokata írásaiból ismerhetjük meg. A régészeti ásatások tanúsága szerint a 6. század elején különböző szláv népcsoportok népesítették be a Déli-Kárpátok és az Al-Duna között fekvő területet a Vaskaputól a Duna torkolatáig, de szláv jelenlét kimutatható ebben a korban a Kárpát-medence délkeleti részén, a Bánságban is. Ezeket a csoportokat tekinthetjük (legalábbis részben) a mai déli szlávok elődeinek.³²

A szlávok és a velük rokonságban álló antok első betörése bizánci területre még Jusztinosz császár uralkodása idején (518–527) történt, de legpusztítóbb rablóhadjárataikra Jusztiniánosz császár korában (527–565) került sor, amikor is a nagyra törő konstantinápolyi uralkodó seregei távoli itáliai, afrikai, hispániai harctereken küzdöttek a római birodalom helyreállításáért, és emiatt a dunai limes és a birodalom balkáni területeinek védelme meggyengült. A különböző szláv törzsek harcosai szinte évről-évre végigdúlták a kelet-római birodalom tartományait: leg többet Trákia és Moesia szenvedett tőlük, de 547-ben szláv csapatok már Illyricum (Dalmácia) vidékeit pusztítják, egészen Durrazzóig (Durrese – Albánia), 549-ben pedig az Égei-tenger partjáról térnek vissza hatalmas zsákmánnyal és rabszolgákkal megrakodva havasalföldi otthonaik-

³² *Istorija naroda Jugoslavije*, I. köt., 1953, III. fejezet, Naseljavanje Slavena na Balkanski poluotok (szerzők: Grafenauer, Bogo és Perović, Dušan), Zagreb, 63–107. old.; Gimbutas, M.: *The Slavs*, 1971, London; Goldstein, I. 1995, 76–92. old.

ba. Hamarosan, 550–551 fordulóján a szláv seregek már a birodalom területén teleltek. Megtelepedni azonban ekkor még nem tudtak, és a nagy nehezen összegyülekező bizánci csapatok elől a későbbiekben is visszahúzódtak a Duna bal partján fekvő „Szklavíniába”.³³

A mai déli szlávok balkáni letelepedésére csak mintegy fél évszázaddal később kerülhetett sor, s ebben a folyamatban jelentős szerep jutott Bizánc újabb félelmetes ellenségének, a nagy nomád birodalmat alapító avaroknak. Az avarok 558 táján bukkantak fel az Al-Dunánál, de Bizánccal csak 568 után kerültek ellenséges viszonyba, amikor Baján kagán népe a gepidák legyőzése nyomán beköltözött a Kárpát-medence keleti, majd a langobardok Itáliába távozása után nyugati felébe. Az ekkortájt kelet-római kézen levő ókori nagyváros, a Száva melletti Sirmium miatt tört ki a kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 626-ig, az avarok Konstantinápoly alatt bekövetkezett kudarcáig tartó háborúskodás. A bizánci–avar háborúban az avarok szövetségeseiként (vagy alávetettjeiként) nagy szláv erők is részt vettek. Korántsem csak a Duna jobb parti területeit támadták. Avarok és szlávok a 6. század utolsó évtizedeiben megszállták a mai Szlovénia területét és egy 600-ból származó, a salonai érseknek szóló pápai levél tanúsága szerint megjelentek a mai Horvátországban, az Isztriai-félszigeten, sőt, Észak-Itáliát (és persze Dalmáciát) is veszélyeztették.³⁴ Kisebb csoportjaik már alighanem a 6. század végén letelepedtek a Duna jobb partján.

Maurikiosz császár (582–602) ugyan sikeresen szállt szembe az avar és szláv támadókkal, és győzelmeinek köszönhetően újra kitolta a birodalom határait a Dunáig, de miután egy lázadás véget vetett életének (s a császárgyilkosságot a perzsák ürügyül használták fel a birodalom elleni nagy támadásra), 602-ben összeomlott a dunai védővonal, a limes. Ennek következtében szlávok hatalmas tömegei árasztották el a Balkánt a Fekete-tengertől az Adriáig, az Al-Dunától a Peloponnészoszig. Az Égei- és az Adriai-tenger közelében élő görög (Dalmáciában a latin) lakosság a tengerparti városokba és szigetekre húzódott vissza, míg a szárazföld belsejében a romanizált illír és trák lakosság maradványai (valamint az albánok őseinek tartott nem romanizált illír őslakosság csoportjai) a járhatatlan magas hegyekben lettek menedékre. A szlávok a völgyeket és karsztmezőket szállták meg, letelepedtek, és fölműveléssel foglalkoztak, míg az őslakosság maradványai a magas hegyekben félnomád állattenyésztésből éltek az elkövetkező évszázadokban (ma egyébként a történészek többnyire úgy vélik, hogy a tengerparti területeken, így Dalmáciában nem szorul vissza az eredeti lakosság teljesen a városokba).

Konstantinápoly 626-os sikertelen avar–szláv ostroma után ugyan megszűntek az avar támadások (az új avar dinasztia jó viszonyt ápolt a

³³ Ostrogorsky, Georg: *A bizánci állam története*, 2003, Budapest, A balkáni szláv betelepülésről lásd 77., illetve 83–84. old.

³⁴ Goldstein 1995, 82. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

bizánciakkal), de Herakliosz császárnak (610–640) és utódainak a perzsa, majd az arab háborúk miatt nem maradt ereje a Balkán-félsziget feletti bizánci uralom helyreállítására, még kevésbé a szlávok kiűzésére.

Bizáncnak a 7. század végén és a 8. század elején annyit sikerült elérnie, hogy legalább a görög földek, Trákia és Makedónia egy része a középkor folyamán visszanyerte görög jellegét, mivel a mai Görögország területén letelepedett szláv törzsek (ezeriták, milingek) nem voltak képesek államot alapítani.³⁵ Általában a bizánci történetírók leírása szerint a beözönlő szláv tömegek egymással laza kapcsolatot fenntartó, gyakran viszálykodó törzsekből álltak. Mindenesetre történelmi tény, hogy a Száva–Duna vonalától délre, a kelet-római birodalom egykori területén csak nagyon kevés szláv népnek sikerült tartós államalakulatot létrehoznia, és az első ismert ilyen képződményt, a mai Bulgária területén élő szláv törzsek államát az Al-Duna vidékéről beköltöző bolgár-török vezető réteg szervezte meg 680-ban.

A horvát név eredete. A horvátok származásával és a mai Horvátország területére történő betelepülésével kapcsolatos elméletek

A horvát nép származása, kialakulása (etnogenezeise), a horvát nép nevének eredete már a régmúltban is foglalkoztatta a történetírókat, és a kérdés megoldása mind a mai napig fejtörést okoz történészeknek, nyelvészeknek, régészeknek, etnográfusoknak, antropológusoknak, sőt, újabban a genetikusoknak is. Számptalan elmélet született a horvát népnév jelentéséről és eredetéről, és ezzel szoros összefüggésben a horvátok származásáról.³⁶ Szinte a kezdetektől fogva (tehát már a középkori krónikások műveiben is) a kérdés megoldására tett javaslatok nem voltak mentesek különböző ideológiai vonatkozásoktól, politikai céloktól, érdekektől. A horvátság kialakulásának, származásának rejtélyét manapság, a függetlenné vált Horvátországban, még a korábbi korszakokhoz képest is erőteljesebben kutatják, és a téma nemcsak tudományos vagy tudományosnak látszó könyvekben és tanulmányokban, hanem a horvát sajtóban is fel-felbukkan. Tekintettel arra, hogy nem vagyok a középkor és a horvát etnogenezis szakértője, ebben a fejezetben elsősorban csak a meglévő elméletek bemutatására szorítkozom. Eközben szó fog esni a (horvát és nemzetközi) szakmai közvélemény által elfogadott vagy elfogadhatónak tartott teóriákról és a történészek, nyelvészek többsége által elutasított elméletekről egyaránt. A horvát népnév eredetével, a horvátok származásával kapcsolatos nézetek kapcsán természet-

³⁵ Obolensky, D.: *A Bizánci Nemzetközösség. Kelet-Európa 500–1453*, 1999, Budapest.

³⁶ A különböző eredet elméletekről több szerző közreműködésével áttekintést ad Budak, Neven: *Etnogeneza Hrvata*, szerk. N. Budak, 1995, Zagreb.

tesen jelezni fogom, hogy a horvát tudomány tekintélyes képviselői körében közülük melyek számítanak uralkodó, illetve még tolerált elméleteknek vagy teljesen elvetett ötleteknek.

A hagyományos (történettudományos, nyelvészeti, régészeti) tudományos argumentációkon alapuló elméletek mellett, a fejezet végén ismertetni fogok röviden egyet-kettőt a legújabb genetikai kutatásokon alapuló teóriák közül is, annak ellenére, hogy a történészek többsége még fenntartásokkal viseltetik irántuk, s nekem sem áll szándékomban egyedül üdvözítő gondolatoknak minősíteni ezeket. Ugy látom ugyanakkor, hogy a jövőben mindenképpen számolni kell újabb tudományágak (így a természettudományi disciplinák) eredményeivel is, ha választ kívánunk kapni a fejezetünk címében felsorolt – valójában megválaszolható kérdéseket jelző – fogalmakra.

Természetesen azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy – akár csak más európai népek – a horvátság etnogenezise sem tekinthető olyan folyamatnak, ami a középkorban egyszer s mindenkorra véglegesen lezárult. Hiszen a középkor folyamán is érkeztek idegen telepések például a szlavóniai városokba, akik idővel horvattá váltak, az újkori nemzeti integrációs folyamatok pedig szintén kisebb-nagyobb változásokat hoztak, mind a 19., mind pedig a 20. században, de a mai horvát nemzet kialakulásáról, a kulturális identitás nemzetté válásban játszott szerepéről majd még bőven lesz szó a későbbiekben.

A horvátok származására vonatkozó első ismert írott forrás a magyar történelem szempontjából is fontos és jól ismert, a 10. század közepe táján keletkezett mű, Bíborbanszületett Konstantin császár (és munkatársai) alkotása, amely később a *De administrando imperio* (A birodalom kormányzása, szokásos rövidítése: DAI) címet kapta.³⁷ A mű nem krónika, hanem egy, a bizánci birodalmi diplomácia tagjainak (illetve kormányhivatalnokoknak) szóló kézikönyv, és a szomszédos népek bemutatása voltaképpen gyakorlati megfontolásokból szerepel benne. A történészek, sőt irodalomtörténészek számára azonban rendkívül fontos munka. Utóbbiak szempontjából azért, mert tényleges adatok mellett jelentős mennyiségben őrizte meg a különböző etnikumok saját történetére vonatkozó népi hagyományát. Az antik tradíciónak megfelelően a szerző (vagy ahogyan a forráskritika már rég megállapította: szerzők) amúgy is szeret etimologizálni, személy-, nép- és helynevek jelentését megmagyarázni. Így azután természetes, hogy a horvátok nevének jelentését is tudni vélte. A bizánci uralkodó a görög *khóra* (föld) szóval hozta összefüggésbe, s szerinte a horvát név jelentése „akinek sok földje van”. Konstantin etimologizálása teljesen önkényes: ilyen alapon állítja a szerbekről, hogy nevük a latin *servus* (szolga) szóból származik, mert a

³⁷ DAI 1950: Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*, kétnyelvű görög–magyar kiadás, a szöveg gondozása és a magyar fordítás Moravcsik Gyula munkája.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

római császár szolgálói voltak, noha maga is elismeri, hogy már ezzel a névvel érkeztek hazájukba. Érdekességként jegyzem meg viszont, hogy több történész komoly társadalomtudományi elméletet vezetett le a horvátokkal kapcsolatos konstantini szóelemzésből. VII. Konstantin császár művének három fejezete foglalkozik Dalmáciával, illetve a horvátokkal, és a horvátok eredetéről két fejezete (a 31. és a 30.) egymástól sok lényeges részlet tekintetében különböző módon írja le a horvátok származását és letelepedését mai lakóhelyükön. A *De aministrando imperio* e fejezeteire fontosságuk miatt – és azért is, mert mindmáig vita tárgyát képezik a horvát (és horvátokkal foglalkozó) történészek között – a horvát honfoglalás kapcsán még visszatérek.

Két – a horvát történelem szempontjából fontos – középkori krónika, a 12. századi Bari Névtelen vagy Dokleai pap krónikája (*Ljetopis popa Dukljanina*), valamint Tamás spalatói főesperes 13. századi *Historia Salonitana* című műve is keresi a horvát nép nevének jelentését. A dokleai pap szerint a horvátok (pontosabban a szlávok) azonosak a *gótokkal*, míg Tamás főesperes az adriai tengerpart állítólagos ókori lakóinak (*Curetes, Coribantes*) elnevezésével hozta összefüggésbe őket, de egy-szersmind ő is belekeverte meséjébe a gótokat és hét, vagy nyolc előke-lő nemzetséget, akik Totila gót királlyal együtt (Lengyelországból) jöttek Dalmáciába. Tamás főesperes egyszerre alkalmazza a horvátokra (illetve Horvátországra) a *Curetes, Curetia* mellett a gót és szláv nevet. Bonfini egy római hadvezér, *Corvinus* Messala nevét vélte felfedezni benne (eszerint előbb *Corvatia* lett volna az ország neve, s csak később vált belőle *Croatia*). A Zrínyiek köréhez tartozó jeles 17. századi horvát történet-író, Georgius (Juraj) Rattkay a horvát *hrvati se* (birkózni, küzdeni) igével rokonította népe nevét. A 20. század első felének kiemelkedő horvát törté-
nésze, Ferdo Šišić a koraközépkori horvát történelemről 1925-ben megjelentetett nagyszabású szintézisében mindjárt a horvátok és szer-
bek beköltözéséről szóló elméleteket bemutató fejezet első mondatá-
ban jelzi, hogy e nevek keletkezését és jelentését homály fedi. Ugyanak-
kor már ő is felveti, hogy a horvát név esetleg nem szláv eredetű. A fen-
tebb említett – általa is idézett – középkori, reneszánsz és barokk „eti-
mologizálási játszadozásokat” Šišić elveti, azonban a továbbiakban ő
maga is (és azóta valamennyi horvát történeti szintézis) hosszasan fejte-
geti a 19–20. századi külföldi és horvát nyelvészek, valamint történészek
szóeredet- és származáselméleti elképzeléseit.³⁸

A horvátok származására, őshazájára, vándorlásaira és a mai horvát
etnikai területen történő letelepedésére vonatkozó elméleteket az aláb-
biakban kíséreltem meg röviden felvázolni, nagyjából keletkezésük sor-
rendjében.

³⁸ Šišić, Ferdo: *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, 1925, Zagreb.

A szláv–illír azonosság és a kontinuitás gondolata

Az ötlet, hogy a szlávok és az ókori illír nép azonosak, vagyis a szláv–illír kontinuitás, illetve szláv autochtonitás elmélete régi időkbe nyúlik vissza. Már a nagy olasz humanista szerző, Enea Silvio Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) is emlegeti *De Europa* című jeles történeti–geográfiai munkájában, hogy az egykori illír törzseket (*Illyricae gentes*) manapság (vagyis a szerző korában, a 15. században) szlávoknak, bosnyákoknak mondják, mások horvátoknak, dalmátoknak stb. hívják őket. Piccolomini maga ugyan nemigen hitt ebben, de a gondolat elterjedt a reneszánsz és barokk korszak horvát értelmisége körében. Az első horvát, aki a szláv–illír azonosság és kontinuitás elméletét nyomtatott formában is megjelentette (1532-ben) a Hvar szigetéről származó Vinko Pribojević volt.³⁹ Pribojević, aki domonkos szerzetes volt, előtte három évig élt Lengyelországban, és ott ismerkedett meg a lengyeleknél divatos eredet elmélet, a szarmatizmus eszméjével, és ott kezdett lelkesedni a szláv gondolat iránt.⁴⁰ Ugyancsak lelkes híve volt a kontinuitás gondolatának a dubroniki Mavro Orbini.⁴¹ Nyomukban Pavao Ritter Vitezović is meg volt győződve a kontinuitás valóságáról, bár ő az illír helyett a horvát népvétet részesítette előnyben.

Különösen nagy hatással volt az olvasókra – mint azt Ferdo Šišić megállapította – a tudós jezsuita szótáríró, Andrija Jambrešić, aki 1742-ben, Zágrábban kiadott négy nyelvű szótárában az *Illyricum* szó alatt nemcsak jelzi a szláv–illír azonosságot, hanem hosszas latin nyelvű fejtegetésben arról ír, hogy az illír–szláv nyelv a legelterjedtebb a világon (a szótárt sokáig használták a horvátországi iskolákban). Ugyanő a Krapina szó alatt közli a legendát arról, hogy e horvát kisvárosban született a három jeles szláv országot (Csehország, Lengyelország és Oroszország) megalapító három fivér (Cseh, Leh és Meh). Maga az ötlet, hogy a szlávok őshazája délen volt, egy középkori orosz krónikában (Nesztornál) bukkant fel először, míg az említett történet cseh–lengyel közvetítéssel jutott el a horvátokhoz. Már a 16. században emlegette Pribojević (nyilván lengyel földről hozta magával a mesét, hiszen a 15. századi lengyel történetíró, Dlugosz is közli) megjelent 1643-ban Szakmárdi versében (a horvát és szlavón rendek kiváltsággládáján), majd Ráttkay művében is. A tudós ferences szerzetes, régész és numizmatikus, a pesti egyetem tanára, Matija Petar Katančić is a szláv–illír azonosság híve volt, de még a 19. század húszas–harmincas éveiben Jan Šafaryk is elfogadta azt. Így nem csoda, hogy a 19. század harmincas éveiben a horvát

³⁹ Pribojević, Vinko: *O podrijetlu i slavi Slavena*, szerk. és a bev. tanulmányt írta M. Kurelac, 1997, Zagreb. Eredetileg 1525-ben hangzott el, és a szerző *Oratio de origine succesibusque Slavorum* címmel 1532-ben Velencében adta ki.

⁴⁰ Lásd Pribojević 1997, 11–12. old., Kurelac bevezető tanulmánya.

⁴¹ Orbini, Mavro: *Kraljevstvo Slavena*, 1999, Zagreb, szerk. és a bev. tanulmányt írta F. Šanjek, az 1600-as eredeti kiadás címe: *Il Regno degli Slavi*.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

nemzeti mozgalom, az illírismus elindítója, Ljudevit Gaj is szentül hitt az illír kontinuitás elméletében, a Cseh–Leh–Meh legendát pedig egy német nyelvű könyvecskében népszerűsítette. Természetesen Gaj mozgalomának tagjai is meg voltak győződve a horvátok illír eredetéről, és a korszak első horvát nyelvű történeti összefoglalóját író Ivan Švear is hitelt adott e hagyománynak.

Az illír–szláv azonosság és kontinuitás elméletére súlyos csapást mért a 19. század második felében a nyelvészet és a történettudomány. Egyértelműen bebizonyosodott, hogy a fennmaradt néhány száz illír helynév és egy mondattöredék ugyan arra nem alkalmas, hogy rekonstruáljuk az illír nyelv(ek) nyelvtanát – bár indoeurópai jellegét igazolja – de egyértelműen kizárja a szláv–illír nyelvi azonosságot.⁴² Az illír–szláv elméletet a horvát történészek és nyelvészek is elvetették, így az manapság a horvát tudományosságban csupán tudománytörténeti érdekességnek számít.

Érdemes megjegyezni viszont, hogy a régebbi történettudomány állításával szemben (miszerint csak kevés számú romanizált illír töredék érte meg a szláv bevándorlást) ma számos régészeti és egyéb bizonyíték alapján valószínűsíthető, hogy igen jelentős maradt az őslakosság aránya nemcsak a tengerparti városokban és szigeteken, hanem az egykori Illyricum szárazföldi területein is.⁴³ Ma a történettudomány egyébként is fenntartásokkal viseltetik a minden életet elpusztító barbarok, nomádok képét közvetítő koraközépkori krónikák iránt. Így alighanem megalapozott az a feltételezés, hogy a romanizált illírek és az itáliai telepések túlélő leszármazottai a középkor folyamán jelentősebb számban olvadtak bele a horvátságba, miáltal az illír elmélet mégis kap egy kis valós alapot, mégha nem is egészen olyan módon, ahogyan azt a horvát gondolkodók a reneszánsztól Gajig elképzelték.

A szláv eredet elmélet

A 19. század második felében a horvát történettudomány számára nem volt kérdéses, hogy a horvátok szlávok, és a többi szláv néppel együtt a Balti tengertől délre kezdődő és a Kárpátokig nyúló, illetve keleten fehér-orosz és ukrán területekre is kiterjedő közös szláv őshazából rajzoltak ki. Az egymással közeli rokon szlovének, horvátok és szerbek ősei a 6. század végén, illetve a 7. század elején érkeztek mai lakóhelyükre. Mind a modern horvát történettudomány megalkotója, Franjo Rački, mind az első korszerűnek mondható horvát történeti szintézis írója, Tadija

⁴² Krahe, H.: *Die Sprache der Illyrier* (I), 1955, Wiesbaden; Katičić, R.: *Ancient Languages of the Balkans*, 1976, The Hague – Paris.

⁴³ Budák, Neven – Raukar, Tomislav: *Hrvatska povijest srednjega vijeka*, Školska knjiga, 2006, Zagreb. Az illír őslakosság fennmaradásáról lásd e könyv egyik N. Budák által írt fejezetében: „Etnogeneza i identiteti”, 47. old.

Smičiklas, valamint a jeles nyelvész, Vatroslav Jagić határozottan elvetették nemcsak az előző alfejezetben emlegetett illír–szláv kontinuitás elméletét, de a horvátok kettős honfoglalására vonatkozó teóriát is, amelyet pedig Bíborbanszületett Konstantin császár műve alapján már a 17. században vallott a horvát történetírás atyja, a trogiri születésű Johannes Lucius, s vele együtt manapság a modern horvát történészek többsége!⁴⁴ Azért cselekedtek így a politikai elkötelezettségüket tekintve a dél-szláv egység hívének számító tudósok, mert nem tudtak és nem akartak elfogadni semmiféle olyan elméletet, amely a horvátságot a szlávság egészétől bármilyen módon is elválasztja. Rački szerint semmiféle kapcsolat nincs a 10. századi forrásokban cseh és a lengyel területeken felbukkanó északi horvátok és a 7. században a Balkánra beköltöző szláv tömegek részét képező horvátok között. Jagić szerint egy nyugati szláv nyelvű népesség későbbi betelepülésének nincs nyoma a déli szláv nyelvet beszélő horvát népesség körében. Ma azonban a horvát történettudomány sokkal árnyaltabban, óvatosabban közelít a horvát honfoglalás kérdésköréhez. Igaz, azt sem vitatja senki, hogy a horvátok a szláv népek közé tartoznak, és amikor a horvátok felbukkannak a történelem színpadán, szláv nyelven beszélnek.

A gót (germán) származás gondolata

A horvátok származását a gótokkal – mint láthattuk – már középkori krónikák is összefüggésbe hozták. Ugyanakkor Dalmáciában a gót uralom a Kr.u. 5. és 6. század fordulóján még fél évszázadig sem tartott, és a régészek szerint a gótok jelenlétéről csak viszonylag kis számú lelet tanúskodik. A horvátok gót eredetéről szóló újkori elméletek ötletgazdájának Gumpłowiczot nevezhetjük. Gumpłowicz meg volt győződve arról, hogy a szláv népek a történelem során képtelenek voltak önállóan államot alapítani. Véleménye szerint kizárólag úgy jöhettek létre a középkorban szláv államalakulatok, ha az államszervezés feladatát egy kisebb, idegen uralkodó réteg (törzs, vagy egy vezető és fegyveres kísérete) vette a kezébe, és az alávetett szláv tömegekkel elismertette uralmát, de a későbbiekben – kis létszáma miatt – ez az uralkodó réteg összekeveredett a szlávokkal, és beolvadt közéjük (Gumpłowicz szerint ez a horvátok esetében még Galícia területén történt meg).⁴⁵ Gumpłowicz az oroszok

⁴⁴ Johannes Lucius *De Regno Croatiae et Dalmatiae* című 17. századi munkájának újabb (horvát nyelvű) kiadása: Lučić, Ivan: *O kraljevstvu Hrvatske i Dalmacije*, 1986, Zagreb; Franjo Rački külön tanulmányt szentelt a konstantini elmélet cáfolatának. Lásd: Rački: Biela Hrvatska i Biela Srbija, *Rad Jazu*, 1880, 52, 141–180. old.; A szláv elmélet híveinek a kettős beköltözést elutasító álláspontjáról lásd: *Hrvatska i Europa. Rano doba hrvatske kulture*, 1997; R. Katičić: *O podrijetlu Hrvata*, 156. old.

⁴⁵ Gumpłowicz, H.: *Allgemeines Staatsrecht*, 1907, Innsbruck; Mužić, Ivan: *O podrijetlu Hrvata*, 1989, Zagreb, ill. Uő. Tamás főesperes középkori elméletével

Horvátország a 7. századtól napjainkig

és a bolgárok példáját hozta fel tétele igazolásául, és a már említett középkori dalmáciai (horvátországi) krónikák horvát–gót azonosságot valló állításai alapján elméletét kiterjesztette a horvátokra (sőt, a szerbekre) is. Egyesek a horvát népet is a Kárpátok egy ógermán elnevezésével (*Harvada fjöll*) hozták kapcsolatba.⁴⁶ Horvát részről Kerubin Šegvić vált lelkes hívévé a gót elméletnek. Az ötlet különösen népszerű volt a második világháborúban a náci Németország segédletével létrejött, usztasák irányította horvát állam fennállása idején – bár meg kell jegyezni, hogy a horvát történész szakma többsége akkor sem fogadta el.

Az iráni eredetről szóló elképzelések

A horvátok iráni eredetéről szóló elmélet (legalábbis tudományos jelleggel) újabb keletű, alig száz éves. Míg a gót elméletet a horvát történészek szinte egységesen elvetik, az iráni teóriával egy kissé óvatosabban bánnak (ahogy Radoslav Katičić fogalmaz: „Az iranista modellekkel kicsit jobb a helyzet.”).⁴⁷ Ez a teória alapelvét tekintve annyiban hasonlít a gót eredet gondolatához, hogy ennél is feltételezik, egy horvát nevet viselő iráni törzs keveredett össze szlávokkal, és így alakult ki a horvát nép. A horvát nevet viselő iráni törzs őshazája vagy a mai Irán, vagy a Kaukázus környékén volt, de a leggyakoribb feltételezés szerint a Fekete-tenger északi partjai mentén, a Krim-félsziget és az Azovi-tenger környékén lehetett. E pontusi vidékről ez az iráni (szarmata?) törzs nyugatra vándorolt, és a Kárpátok mögötti szláv őshazában összekeveredett a helyi szláv népességgel, majd nevét adta az így kialakuló új népnek. Ez az immár horvát nevet viselő nép, illetve annak egy része vándorolt le aztán délre, a horvátok mai lakóhelyére. A huszadik század elején egy Pogogyin nevű orosz kutató hívta fel a tudományos közvélemény figyelmét két, Azov városa (a hajdani Tanais) mellett talált görög nyelvű ókori (2–3. századi) felíratra, amelyeken egy *Horoathos* nevű uralkodó szerepel, akinek neve nagy valószínűséggel iráni eredetű, és a helyi szkíta népességhez tartozhatott. Ezután többen, cseh, orosz, szlovén és hor-

összhangban ír a gótok–horvátok dalmáciai őshonosságáról: Doseljenje i smještaj i pokrštenje Hrvata prema izvorima, in: A. Dabinović et al.: *Hrvatska povijest*, 2002, Split. A horvát történészek többsége elveti ezt az újabb gót elméletet is: Katičić 1997, 159. old., Budak – Raukar 2006, 41. old.

⁴⁶ R. Katičić egy igen érdekes feltételezéssel fordította meg a horvátok és a Kárpátok kapcsolatát. A horvát nép neve eredetileg többes számban volt használatos: Hrvate (egyes számban Hrvatin, ezt az alakot egy ma is divatos horvát személynév őrzi), s elképzelhető, hogy a Harvada fjöll jelentése Horvátok hegysége, vagyis a Kárpátok kapták germán nevüket az ott lakó horvátokról! Tekintettel arra, hogy a horvát őshaza – Fehér Horvátország – valóban a Kárpátok északi, északkeleti oldalán feküdt, a feltételezés megalapozottnak tűnik. (*Povijest Hrvata. Prva knjiga. Srednji vijek*, 2003, Zagreb, 41. old.).

⁴⁷ *Rano doba hrvatske kulture* 1997, 159. old.

vát kutatók egyaránt, feltételezték a horvátok iráni eredetét (Jireček, Szobolevszkij, Hauptmann, Šufflay, Pilar). Horvát részről az iráni elméletet legrészletesebben Stjepan Sakač dolgozta ki 1937-ben: ő a horvátok őshazáját az ókori Perzsia területére, *Harahvatia* tartományba helyezte.⁴⁸ A horvát név iráni jelentését sokféleképpen magyarázzák: *haurvata* = pásztor; *hu-urvata* = barát. Más vélemény szerint a *Horoathos* név jelentése: a nap útja (oszétül *chor* = nap).

Többen kapcsolatba hozzák a horvátok nevét az iráni eredetű szarmatákkal, és egyes nyelvészek szerint az indoeurópai hangtani fejlődés alapján elképzelhető a *sar-har* hangváltozás. Magyar részről Győrffy György tartotta elképzelhetőnek a szarmata–horvát rokonságot.⁴⁹ Ma a horvát nyelvészek és történészek többnyire nem utasítják el kategorikusan a horvát népnév esetleges iráni eredetét, de magát az iráni eredet-elméletet fenntartással kezelik.

A horvát eredetéről szóló legújabb elméletek

A horvát népnevet már régebben is összefüggésbe hozták Kuvrat bolgár kagán nevével,⁵⁰ de horvát részről újabban Lujo Margetić foglalkozott a horvát–öbolgár rokonság gondolatával s az esetleges Kuvrat–horvát névazonosság kérdésével. A horváthoz hasonlóan, a bolgár hagyományban is él az öt testvér (Kuvrat öt fia) legendája.⁵¹ A kán egyik fia Batbaian nevét pedig kapcsolatba szokták hozni a *bán* méltóságnévvel (más vélemények szerint ez avar eredetű és a 6. századi birodalomteremtő avar kagán Baján nevéből származik).

Nemrégiben W. Pohl azzal az elmélettel állt elő, hogy a horvát szó az avar kaganátusban szociális kategóriát, egyfajta határór népességet jelölt, és ez magyarázza széleskörű elterjedését az avar állam határain Galíciától Lengyel- és Csehországon át a mai horvát területekig.⁵²

A horvátok eredetének meghatározása ügyében újabban a természettudományok is szót kérnek, elsősorban a genetika. Egy 2000-ben Amerikában publikált kutatás (O. Semino és társai) jelentős fokú genetikai rokonságot mutatott ki horvátok, lengyelek, ukránok és magyarok

⁴⁸ Sakač, Stjepan: O kavkasko–iranskom podrijetlu Hrvata, *Život*, 8, 1937, Zagreb.

⁴⁹ *Magyarország története* I/2, (V. fejezet: A magyar állam megszilárdulása), 1984, Budapest, 930. old.

⁵⁰ Először a jeles 18. századi magyar jezsuita történész, Timon Sámuel vetette fel az ötletet 1754-ben: *Imago novae Hungariae*, vol. II. Bécs, 116. old. Idézi Šišić 1925, 236 és 250. old.

⁵¹ Margetić, Lujo: „Dolazak Hrvata”–„Ankunft der Kroaten”, 2001, Split, 200–201. old.

⁵² Pohl, Walter: Osnove hrvatske etnogeneze. Avari i Slaveni, in: Budak 1995, eredetileg már korábban felvetette ezt a kérdést: Pohl, W.: Das Awarenreich und die kroatische Ethnogenese, in: H. Wolfram – A. Schwarz: *Die Bayern und ihre Nachbarn*, Teil I. ÖAW Phil.-hist.-Klasse, 1985, Wien.

között.⁵³ Bár az említett kutatás mind Horvátországban, mind Magyarországon szinte azonnal könyv formájában is megjelenő (bár eltérő következtetéseket levonó) új eredet elméleteket inspirált, nemrégiben maga a Semino-féle kutatócsoport horvát tagja, Dragan Primorac figyelemztetett arra a tényre, hogy az alacsony mintavételi arány miatt egyelőre óvatosan kell bánni a messzemenő következtetések levonásával.

A horvát honfoglalás: a letelepedésről és a vándorlásról szóló elméletek

A horvát történettudomány a horvátság mai lakóhelyére költözése kapcsán a beköltözés, bejövétel, odaköltözés szavakat (*doseoba*, *dolazak*, *doseljenje*) használja, a magyar honfoglalás kifejezés helyett, de lényegében véve ugyanarról a folyamatról van szó. A középkori Horvátország történetéről szóló mai munkák és újabb történeti szintézisek többsége Biborbanszületett Konstantin császár műve alapján megkülönbözteti a szlávok és az avarok 7. század eleji letelepedését az egykori római Dalmácia provincia területén a horvátok néhány évtizeddel később lezajlott beköltözésétől (a legtöbb szerző szerint Bizánc sikertelen 626. évi avar-szláv ostroma után).⁵⁴ Ugyanakkor létezik egy másik elmélet is, amely szerint a horvát honfoglalás csak később, a 8. és 9. század fordulóján történt, összefüggésben Nagy Károly frank uralkodó avarellenes hadjárataival.

A két elmélet könnyebb megértése céljából talán érdemes néhány részletet közölni a jelzett forrásból, Konstantin császár *De administrando imperio* néven emlegetett munkájából. Az ebben a műben leírtak kritikája, elfogadása vagy elvetése, illetve a régészet, a nyelvészet eredményeinek és más kisebb történeti források adatainak a segítségével a konstantini elbeszélésben közölt adatok megerősítése vagy cáfolása alapján születtek meg a horvát honfoglalással kapcsolatos, ma is elter-

⁵³ Semino et aleni: The genetic legacy of Paleolithic *Homo sapiens* in extant Europeans, *Science* (USA), 2000, 290 és 1155–1159. old.; Jurić, Ivan: *Genetičko podrijetlo Hrvata. Etnogeneza i genetička otkrića*, 2003, Zagreb, illetve Szabó István Mihály: *A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai-amerikai őstörténete*, 2004, Budapest.

⁵⁴ A szláv, illetve horvát honfoglalás eltérő időpontja Lucius kora óta foglalkoztatja a horvát történettudományt. A 19. századi horvát történészek többsége elvetette a kettős beköltözés Lucius által (Konstantin elbeszélése nyomán) meghonosított gondolatát. A jeles szlovén történész, Bogo Grafenauer vetette fel először, hogy a külön horvát bejövételre 626, vagyis Bizánc sikertelen avar ostroma után kerülhetett sor, az Alpok felől, nyugati irányból. (Grafenauer, B.: *Kronološka vprašanja selitve Južnih Slovanov ob podatki Miracula S. Demetri, Zbornik Fil fak* (Ljubljana). II., 1955. Egy másik vélekedés szerint a horvátok keletről kerültek meg ekkor a Kárpátokat. (Dvornik, F.: *Gli Slavi, Storia e civiltà dalle origini al secolo XIII.*, 1974, Padova, illetve Lončar, M.: *Porfirogenetova seoba pred sudom novije literature, Diadora* 14, 1992, Zadar).

jedt elméletek (ez persze nem vonatkozik azokra fentebb vázolt a teóriákra, amelyek szerint a horvátok mindig is mostani lakóhelyükön éltek). Moravcsik Gyula fordításában bemutatnék egy-két szemelvényt a horvátokkal foglalkozó 30. és 31. fejezetből. A történészek már régebben megállapították, hogy a két fejezetet két különböző személy írta. A 31. és a szintén a térséggel (Dalmáciával) foglalkozó 29. fejezetet maga a császár vagy legalábbis ugyanaz a személy írhatta, és erőteljesen kiemeli Bizánc (I. Bazileosz, illetve Herakliosz császár) szerepét az eseményekben. Ezzel ellentétben a 30. fejezet, amely a kutatók szerint kissé később keletkezett (950 után), a horvát népi hagyományt dolgozza bele a horvátokról szóló híradásába.

A 31. fejezet szerint így zajlott a horvátok beköltözése:

„...Így hát Hérakleiosz császár parancsára ezek a horvátok levévén és kiűzvéen onnan (ti. Dalmáciából) az avarokat, Hérakleiosz császár rendelete folytán megtelepedtek az avaroknak ezen a földjén, melyen most is laknak...” Konstantin császár szerint a horvátok őshazája a Kárpátokon túl fekszik. „A horvátok, akik most Dalmáciában laknak, a kereszteleetlen s a fehérnek is nevezett horvátoktól származnak, akik Turkián túl, Frankországhoz közel laknak...”

Ugyanerről a 30. fejezet írója a következőket mondja:

„A horvátok akkortájt Bajivárián túl laktak, ahol most a fehér horvátok vannak. De egy nemzetség kiválván ezekből, tudniillik öt fitestvér, Klukász, Lovelosz, Koszéntisz, Muchló és Chrovátosz és két leánytestvér, Tuga és Buga, kiváltak közülük, népükkel együtt Dalmáciába mentek, és ott találták az avarokat, kik e földet birtokolták. Miután néhány évig harcoltak egymással, felülkerekedtek a horvátok és az avarok egy részét legyilkolták, a többieket pedig meghódolásra kényszerítették. Attól fogva ez a föld a horvátok uralma alá került, de még vannak Horvátországban az avarok közül valók, és felismerhető, hogy ezek avarok. A többi horvát Frankország táján maradt, és most belochrovátúnak, azaz fehér horvátoknak nevezik őket, s saját fejedelmük van. Ottónak, Frankország nagy királyának alattvalói, kereszteleetlenek, összeházasodnak a türkökkel, s velük jó barátságban élnek. (...) Néhány évig a Dalmáciában levő horvátok is alattvalói voltak a frankoknak, mint korábban is a maguk földjén; de a frankok olyan kegyetlenül bántak velük, hogy leöldösve a horvátok csecsemőit az ebek elé dobálták. Minthogy a horvátok ezt nem tudták elviselni a frankoktól, elpártoltak tőlük s megölték a közülük való fejedelmeiket is. Ezért Frankországból nagy sereg vonult ellenük, és miután hét évig harcoltak egymással, későn és ügyel-bajjal felülkerekedtek a horvátok s megölték a frankokat mind és Kocel nevű fejedelmüket. Attól kezdve függetlenek és önállóak maradtak, s a római pápától kérték a szent keresztséget és püspököket küldtek hozzájuk, akik Borna fejedelmük idejében megkeresztelték őket.”⁵⁵

A Konstantin által leírtak szerint tehát a horvátok őshazája a Kárpátok mögötti Fehér-Horvátország, ahonnan a 7. század első harmadának vé-

⁵⁵ Moravcsik 1950, 139–153. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

gén költöztek Dalmáciába, miután legyőzték az avarokat, és uralmuk alá hajtották a már korábban ideköltözött szlávokat. Azok a történészek, akik a császár adatait hitelesnek tartják, általában 626, vagyis az avarok konstantinápolyi veresége utáni évekre teszik a horvát törzsek honfoglalásának időpontját. Eszerint a korábban itt lakó szlávok és az avarok maradványai az újonnan érkező szláv eredetű horvátok alattvalóivá váltak. Sajnos a 7–8. század horvátországi–dalmáciai eseményeiről mélyen hallgatnak a krónikák. A régészet a szlávok jelenlétét bizonyítani tudja: a 7. század elejéről jellegzetes hullámvonaldíszes szláv kerámia került elő több dalmáciai lelőhelyről, sőt, a Zadar melletti Kašićban a szlávokra jellemző hamvasztásos temetkezés nyomaira is rábukkantak. A régészet az avarok jelenlétének – igaz csak halvány – nyomait is ki tudja mutatni, és ezzel részben igazolja Konstantin császár elbeszélését.

A történészek és a régészek is egyetértenek azonban abban, hogy Konstantin meséje, miszerint a horvátokat Hérakleiosz császár keresztelte meg a 7. században, nem felel meg a valóságnak, mert a sírmellékletek egészen a 9. századig pogány népességről árulkodnak a horvátok lakóhelyén. Ugyancsak nem valószínű, hogy a beköltöző horvátok engedélyt kértek volna a letelepedésre a bizánci császártól, akinek uralma a Balkán belseje felett gyakorlatilag már 602-ben megszűnt. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogyan jutottak el a horvátok a Kárpátoktól a Adriáig? Mai tudásunk alapján ugyanis az avar birodalom 626 után nem gyengült meg annyira, hogy egy egész nép keresztüljöhessen Pannónián (bár ezt a problémát az elmélet hívei úgy próbálták megoldani, hogy feltételezték, a horvátok nyugati, más feltételezés szerint keleti irányból kerültek meg az avar államot). Amúgy az is bizonytalan, hogy volt-e a 7. században horvát–avar háború.

Az utóbbi kételyek és részben a *De administrando imperio* 30. fejezete nyomán keletkezett a horvátok beköltözésére vonatkozó másik, szintén ma is élő elmélet (először Lujo Margetić vetette fel), miszerint egy viszonylag kis létszámú horvát nevet viselő törzs (vagy annál is kisebb egység) Nagy Károly avarellenes hadjáratai során (791–802), frank szövetségben harcolva győzte le a Dalmáciában lakó avarokat és szlávokat. És frank segítséggel alapított államot a 9. század elején.⁵⁶ A két említett fő elmélet hívei közötti vita még nem dőlt el, és alighanem csak újabb történeti források vagy régészeti leletek felfedezése döntheti el, melyik elmélet felel meg a valóságnak. Bár tény, hogy még ma is a horvát kutatók nagyobb része a 7. századi beköltözés teóriáját fogadja el.

⁵⁶ Margetić, L.: Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *ZHZ*, 1977, 8., uó. 2001; Nada Klaić 1971-ben a Grafenauer-féle elmélet mellett volt, de később hajlott arra, hogy elfogadja Margetić érveit a későbbi honfoglalásról. Lásd: Klaić, N.: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 1971, Zagreb, Školska knjiga, ill. Uó.: *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 1990, Zagreb, Globus.

A KORAKÖZÉPKORI HORVÁT ÁLLAM

Ha a középkori horvát történelemről beszélünk, nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy a horvátok az Adriai-tenger mellékén letelepedve nem Európa peremvidékére érkeztek, hanem az ókor és a középkor jelentős részében az európai centrumhoz tartozó Mediterráneumba, ahol a népvándorlás korát túlélő dalmát városok révén közvetlenül érintkezésbe kerülhettek a fejlett civilizációval. Akár a 9. századi arany és ezüst ékszerekben gazdag horvát sírleletek, akár a Trpimirida királyok 11. századi székhelyein (Biskupija Knin mellett, vagy Tengerfehérvár–Biograd) fellelt jelentős méretű háromhajós koraromán stílusú királyi bazilikák romjai mind arról tanúskodnak, hogy a korai horvát állam – a korabeli európai viszonyok között – nem volt szegény és elmaradott terület, bár kétségtelenül nem bővelkedett termőföldben.

A középkori horvát állam Kelet és Nyugat – a Frank Birodalom és Bizánc – ütközőpontján jött létre.⁵⁷ A korai horvát állam- és egyházszervezet keletkezésében azonban úgy tűnik, a frank hatás játszott jelentősebb közvetlen szerepet. A bizánci uralom alatt lévő dalmát városok közvetlen szomszédságában élő horvátok ugyan alighanem már jóval korábban érintkezésbe kerültek a kereszténységgel, de a horvát uralkodókat, előkelőket és a szárazföld belsejében lakók zömét frank hittérítők keresztelték meg. A horvátság ezzel az aktussal a sláv népek sorában valószínűleg elsőként, de legalábbis a legelsőik között a nyugati egyházhoz, rajta keresztül a nyugat-európai civilizációhoz csatlakozott. S ez a tény alapvetően meghatározta a horvát történelem irányát a későbbi korokban. A középkor e szakaszában

⁵⁷ A horvát történettudományi kánonban a magyar–horvát államközösség létrejötte (1102) előtti korszak, az önálló horvát fejedelemség és királyság fennállásának ideje (9–11. század) kezdettől fogva nagy jelentőséggel bír. Bár már Tamás főesperes *Historia Salonitana* c. 13. századi műve, valamint a dokleai pap krónikájának 15. századi horvát változata is sok információt juttatott el a kor olvasóihoz, de Lucius *De Regno Croatiae et Dalmatiae libri sex*, Amsterdam, 1666, c. műve is, amely 1420-ig tárgyalja a horvát történelmet, számos forrást közöl a korai horvát államról (a munka valójában egy nagyszabású forráskompiláció). Az első kísérletet az 1102 előtti horvát történelem megírására a 18. századi zágrábi jezsuita történész, Josip Mikoczy (Mikóczy József) vállalkozott, halála után, 1806-ban Budán megjelent *Otiorum Croatiae liber unus* c. munkájában. Érdekes, hogy Mikóczy is a horvátok keleti eredetét vallotta. A 19. századi horvát történetírás pedig a magyar–horvát közjogi küzdelmek miatt különösen nagy jelentőséget tulajdonított az önálló koraközépkori állam történetének. S ez a kor azóta is kiemelt érdeklődésre tart számot, a 20. században is monográfiák sora jelent meg róla. Mivel a horvát történelem e korszaka kevésbé ismert a magyar olvasó előtt, könyvemben én is nagyobb teret szentelek neki.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

azonban ez nem jelentett teljes szakítást Bizánc világával, amit a bizánci szerzetesek által létrehozott szláv liturgikus nyelv horvátországi elterjedése bizonyít. Ne feledjük, Róma és Konstantinápoly egyházai között a végleges szakadásra csak 1054-ben került sor, s a kortársakban még sokáig nem tudatosodott a szakítás véglegessége, hiszen már korábban is volt rá példa, hogy a két keresztény központ megszakította kapcsolatait, de később mégis sikerült rendezni a pápaság és a keleti egyház viszonyát.

Noha Horvátország három évszázad elteltével, a nemzeti dinasztia kihalála után elvesztette politikai függetlenségét, a 9. és 11. század között kialakult államisága szilárd alapokon nyugodott, ami megteremtette a lehetőséget arra, hogy területi különállósága és autonómiája a magyar–horvát államközösség több mint nyolcszáz éves fennállása alatt is fennmaradjon. Az autonóm állami lét nyújtotta időnként talán szűkösnek látszó keretek pedig nagy mértékben elősegítették az újkorban a horvátság nemzetné válási folyamatát, a horvát nemzetállami törekvések kialakulását és végül a független Horvátország újjászületését a huszadik század utolsó évtizedében.

Bizánc és a dalmát városok

A dalmát városok mind az írott források, mind a régészet tanúsága szerint Justinianus korában kiheverték a korábbi barbár pusztításokat, számos épület újjáépült, de új templomokat, erődöket is emeltek.⁵⁸ A tartomány bekapcsolódott a birodalom kereskedelmi életébe, amit számos Justinianus korából származó aranypénz-lelet is megerősít. Talán ennél is fontosabb, hogy bár bizánci aranyakat II. Jusztinosz, sőt, ugyan jóval kisebb számban, Herakliosz (610–640) uralkodása idejéből is találtak a régészek, bronz váltópénzek dalmáciai használatáról csak Justinianus idejéből van bizonyítékunk. Az aprópénz jelenléte igazolja, hogy a terület teljes mértékben bekapcsolódott a birodalom gazdasági vérkeringésébe. Ez a fellendülés azonban a 6. század utolsó harmadában véget ért (a következő jelentősebb bizánci pénzlelet már csak V. Konstantin idejéből – uralkodott: 741–775 – maradt ránk).⁵⁹ Bizánc előbb csak a Szávától északra fekvő vidéket engedte át az avaroknak és szlávoknak, majd 602 után összeomlott az egész dunai–szávai védelmi vonal, s az ellenség előzönlötte az egész Balkánt, s eljutott az Adria partjára is.⁶⁰

Salonát a 7. század második évtizedében lakói elhagyták (élükön a püspökkel és a városi elöljárókkal), s Diocletianus közeli palotájában telepedtek meg, ez utóbbi lett Split városának magva, Bíborbanszületett Konstantin császár elbeszélése szerint. A régészeti kutatások nem erősítik meg, hogy az avarok és szlávok 614-ben lerombolták volna ezt az antik metropoliszt (erre

⁵⁸ Goldstein, Ivo: *Bizant na Jadranu*, 1992, Zagreb; Ferluga, Jadran: *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, 1957, Beograd; Uő.: *L'amministrazione bizantina in Dalmazia* (bővített és kiegészített kiadás), 1978, Venezia.

⁵⁹ Goldstein, I.: *Hrvatski rani srednji vijek*, 1995, Zagreb, 70–71. old.

⁶⁰ Ostrogorsky, G. 2003, 81–85. old.

egyébként is csak egy 7. századi sírkőfelirat utal a manastirinei temetőből), valószínűbb tehát, hogy közeledtük hírére a város elnéptelenedett, és pusztulásnak indult.⁶¹ Az ókori város helyén keletkezett a horvát uralkodók egyik székhelye, Solin, s több jel mutat arra, hogy valamiféle élet a közbeeső időszakban is volt a területen. Bár sok, főleg régészeti bizonyíték utal arra, hogy néhány dalmát város – Zadar (Iadera, Zára), Split (Aspalathos, Spalato), Trogir (Tragurion, Trau), Dubrovnik (Raguza), a szigeteken Krk (Veglia), Osor (Ossera), Rab (Arbe), Hvar (Pharos)⁶² – túlélte a népvándorlás viharait (Bíborbanszületett Konstantin szerint a tenger tette lehetővé, hogy életben maradjanak), a 7–8. század nagyobbik részében az írott források jobbára hallgatnak róluk. A 787-es II. niceai zsinaton viszont biztosan jelen volt Split, Rab és Osor püspöke. Valószínűsíthető, hogy ebben az időszakban (császári támogatással) Konstantinápoly pátriárkája megpróbálta közvetlen irányítása alá vonni a dalmáciai egyházat, azonban a zűrzavaros időszak elmúltával Róma újra igényt formált a korai keresztény idők óta egyházi fennhatósága alá tartozó területre, s törekvéseit végül siker koronázta.

Bizánc a térséggel foglalkozó régebbi történetírás szerint a Ravennai Exarchátus langobard kézre kerülése, vagyis 751 után, még a 8. században szervezte meg az említett néhány város és sziget területére korlátozódó új dalmát témát. A tartomány két részből állt: Raguza és a déli szigetek alkották Dalmatia Superior (Felső-Dalmácia), míg Zadar, Split, Trogir és a közép-dalmát szigetek, valamint Krk, Cres és Rab volt Dalmatia Inferior (Alsó-Dalmácia). A bizánci fennhatóság a szárazföldön a régebbi történészi vélekedések szerint gyakorlatilag a városok falainál véget ért, beljebb már mindenütt a szlávok uralkodtak. Újabban azonban a kutatások megerősítették, hogy a városok mindenütt megtartották középkori városkönyeki birtokterületüket (*ager*).⁶³

Sokkal valószínűbb azonban, hogy csak a 9. század végén, I. Bazileosz uralkodása idején, a bizánci flotta 867-es arabellenes győztes hadjárata után (valószínűleg 869-ben) került sor a katonai és civil irányítást összevonó

⁶¹ A régészet már régóta kételkedett Konstantin és Tamás főesperes Salonáról szóló híradásában, mert nincs nyoma a város lerombolásának, felgyújtásának, inkább a lassú elhalás, enyészetté válás látszik. Katić, L.: *Vjerodostojnost Tome Arčidakona i posljednji dani Solina*, VAHD LIII, 1952, Split; Rapanić, Ž.: *Prilog proučavanju kontinuiteta naseljavanja u salonitanskom ageru*, VAHD LXXIV, 1980, Split.

⁶² A könyv középkori és koraujkori fejezeteiben általában a magyar hagyománynak megfelelő régi dalmata vagy későbbi olasz helyneveket használom, de megadom a horvát elnevezéseket is. A horvát nevek ugyanis nem újkeletű horvátosítás szüleményei, nem valami Šturovo vagy Zrenjanin típusú 20. századi átkeresztelések, hanem források által igazoltan kivétel nélkül középkori eredetűek, a romanizált őslakossággal való középkori együttélés eredményei. Jellemző példa erre éppen Hvar, amelynek horvát neve őrzi az eredeti görög–római Pharos emléket, míg a sziget egyértelműen később keletkezett olasz neve Lesina, ami ráadásul a horvát les = erdő szóból ered.

⁶³ Suić, M.: *Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali*, *Radovi Instituta za historijske znanosti FF u Zadru* 1, 1955, Zadar, 1–36. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

tartományi modell kialakítására.⁶⁴ A téma székhelye Iadera (Zadar) városa volt, itt tartózkodott a sztratégosz, a tartomány katonai és polgári ügyekben egyaránt illetékes kormányzója. A 7–8. századi bizánci Dalmácia városainak gazdasági életéről szinte semmit sem tudunk. A városok élén a prior és a püspök állt, ők a 10. századtól kezdve jobbra helyi patrícius családok köréből kerültek ki.

A 9. század elején (miután Nagy Károly győztes itáliai, langobard ellenes hadjáratai nyomán fia, Pipin megszerezte Isztriát, átmenetileg Velence, sőt, 804 és 806 között Zára és valószínűleg más dalmát városok is elismerték a frankok uralmát. Donatus zárai püspök Aachenben is járt követségben (művészettörténészek a püspök e látogatásával hozzák összefüggésbe, hogy az általa emelt Szent Donát templom stílusjegyeiben Nagy Károly aacheni palotakápolnijára emlékeztet). Bizánc azonban 806-ban flottát küldött az Adriára, és sikerült a városokkal újra elismertetni főségét. A konfliktust a két birodalom között a 812-es aacheni béke rendezte: eszerint az Adria feletti uralom (és az összes említett tengerparti város) Bizánc kezében maradt, de Isztria és Horvátország is a frankok érdekszférája lett, s ezt (valamint Károly imperatori címét) elismerte a konstantinápolyi császár, I. Michaél Rhangabé, igaz, követői a *római* jelzót megtagadták a nyugat császáratól, Róma örököse szerintük csak Bizánc ura lehetett.⁶⁵

Nagy Károly és a frankok, valamint a bizánciak szerepe a horvát államalapítás(ok)ban

Nagy Károly frank király tehát birodalmát a 8. század végén keleti és délkeleti irányba is kiterjesztette. A frankok a horvátok őseivel Károly 787 és 802 között folytatott avarellenes hadjáratai során kerültek szorosabb kapcsolatba, és a gyér forrásanyag ellenére jól észlelhetően kirajzolódik előttünk a frank birodalom jelentős szerepe a horvát államalapítás(ok)ban. A mai Ausztria, Cseh- és Morvaország, Szlovénia, Horvátország és Nyugat-Magyarország területén élő szláv törzsek a frank haderő megjelenésekor szembefordultak az addig felettük uralkodó avarokkal, és részt vettek Nagy Károly és különböző hadvezéreinek az Avar Kaganátus ellen vívott hadjárataiban. A legyőzött avar államalakulatot a frankok nagyrészt (bár nem teljesen) felszámolták, és helyén több, szláv előkelők által igazgatott területi, közigazgatási egységet hoztak létre, s ezek voltaképpen megkapták az állammá fejlődés lehetőségét. Szláv vazallus fejedelemségek jöttek létre (Morvaország, Nyitra, majd a Dunántúlon Pribina és Kocel államalakulata). E

⁶⁴ A témarendszer, mint új igazgatási forma Herakleiosz császár nevéhez köthetik (Ostrogorsky 2003, 101–102. old.), de a 7. században Dalmáciában még biztosan nem jött létre, sőt, minden bizonnyal csak I. Bazileosz idejében szervezték meg, lásd Ferluga: Vreme postanka teme Dalmacije, *Zbornik. Filološkog fakulteta* III., 1955, Beograd, illetve Uő.: 1957, 68. old., és 1974, 168. old.; Klaić, N. 1971, 242–243. old.

⁶⁵ Ostrogorsky 2003, 178–179. old.

fejlődés keretei között született meg a 9. század elején Ljudevit szláv fejedelemsége az egykori római Pannonia Savia provincia területén, valamint a horvát fejedelemség Liburnia és Dalmácia földjén. A frankok mind az állam-szervezet kialakításában, mind a (nyugati) kereszténység elterjesztésében fontos szerepet játszottak.

A frank vazallus fejedelemségek azonban hamarosan megkíséreltek az önállósulás útjára lépni. Jó példa erre a 9. század második felében Morvaország, ám az első szláv államalakulat, amely szélesebb térségbeli összefogást is megkísérelve megpróbált elszakadni a frank birodalomtól, Ljudevit Pannóniája volt. Ljudevit székhelye az egykori római Siscia (Sisak, magyarul Sziszek) volt, ahol az antik városi lét valamiféle halvány továbbélését feltételezhetjük, legalábbis erre utal, hogy a térségben csak itt (és a távoli Sirmiumban) maradt fenn a római kori településnév. Ljudevit 819-ben fellázadt a frank uralom ellen, s megpróbált szövetségesekre szert tenni a környező szláv törzsek között.⁶⁶ Biztosan melléálltak a timocsánok (nevük a Timok folyótól ered), de Ljudevit megkísérelte a horvát fejedelmet, Bornát is megnyerni szövetségesnek. Ez utóbbi azonban kitartott frank hűbérura mellett, sőt, háborúra is sor került a mai Horvátország említett két része között. A 19. (s részben 20.) századi horvát történetírásban emiatt általában bírálták a horvát fejedelmet, csakhogy a 9. század elején nem gondolkodtak nemzeti-nemzetállami keretekben az emberek.

Ljudevit ellen a frankok több hadjáratot is vezettek, de a szláv fejedelem a túlerőt látva a nyílt összecsapás elől kitért. Kihasználva országa természeti adottságait (mocsaras, erdős, járhatatlan terep), inkább csak gerillaakciókat folytatott. A frank seregek ismételten nagy veszteségekkel voltak kénytelenek kivonulni a valóságos lázfészkeknek számító mocsaras országból. Végül az ellenség pusztításai mégis felőrölték Ljudevit államának erejét, s a fejedelem horvát földre menekült, rokonához Ljudemislhez, aki alighanem korábban (ellentétben Bornával) csatlakozhatott a felkeléshez. Ekkor azonban (823-ban) újra a frankok oldalára állhatott, mert a hozzá menekülő Ljudevitet megölette. Így ért véget az első nagyszabású frankellenes felkelés, illetve önálló szláv államteremtési kísérlet a mai horvát föld pannon régiójában. A frankok nem szüntették meg Ljudevit egykori országát, mint területi egységet, csak új, immár hűséges vazallusokat állítottak annak élére. A pannon térség utolsó ismert fejedelme Braslav volt, akire frank hűbérura rábízta Kocel egykori fejedelemségének irányítását és a magyarok elleni védelem megszervezését is, de államalakulata nem tudott ellenállni a magyar hadak csapásainak. A korábbi horvát történetírás által Pannon Horvátországnak nevezett államalakulat a 10. századtól kezdve (két, részben már említett, illetve majd később megemlíthető viszonylag homályos utalást leszámítva) nem szerepel többé az írott forrásokban.

A mai Horvátország déli területein, illetve közelebbi és távolabbi szomszédságában szintén több – a bizánci forrásokban Szklavinia néven szerep-

⁶⁶ Šišić 1925, 311–316. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

Ő – államkezdemény jött létre a 9. század folyamán. A Neretva folyó torkolatvidékén és a közép-dalmáciai szigetvilágban Narentánia, vagy más néven Pagánia; részben a mai Kelet-Hercegovina, részben Horvátország területén Hum (igaz, egyes feltételezések szerint Hum és Narentánia voltaképpen egy államalakulat volt); míg a mai horvát állam legdélebbi része Doklea (Duklja) fejedelemségéhez tartozott (e fejedelemség nagyobb része a mai Montenegró területén feküdt). A Nyugat-Balkán belsejében keletkezett a Bosna folyó forrása és felső folyása mentén Bosznia, míg a Drinától keletre az első szerb államalakulat. Az itt felsorolt államalakulatok keletkezése azonban nem a frankokkal, hanem Bizánccal hozható összefüggésbe. Megkeresztelésük (vagy legalábbis vezetőik és előkelőik keresztény hitre térítése) is nagy valószínűséggel I. Bazileosz császár uralkodása idején ment végbe.⁶⁷

A kereszténység felvétele

A dalmát városok tőszomszédságában letelepedett horvátok valószínűleg már a 7. században kapcsolatba kerülhettek a kereszténységgel. A sokat emlegetett és ezért a horvátok megkeresztelkedése legfőbb bizonyítékának tekintett tárgy, Višeslav fejedelem (latin feliratos) keresztelődmedencéje a régészek szerint alighanem csak 11. századi (esetleg a 10. század végén készült), ráadásul a fejedelem neve e tárgy feliratán kívül semmilyen más forrásban sem szerepel.⁶⁸

Franjo Šanjek szerint három fázisban ment végbe a horvátság megkeresztelése:

1. A dalmát városokból kiindulva, Róma, valamint – Bíborbanszületett Konstantin császár műve alapján – Herakliosz császár közvetítésével a 7. században;

2. Nagy Károly frank birodalmából érkezett hittérítők által a 8. század végén és a 9. században Horvátország szárazföldi vidékeire;

3. A mai Dél-Horvátországban I. Bazileosz császár uralkodása alatt, szláv liturgiát használó bizánci misszionáriusok tevékenysége révén.⁶⁹

A horvát történettudomány álláspontja nem egységes abban a tekintetben, hogy melyik korszakban mekkora mértékben terjedhetett el Krisztus vallása a letelepedett szláv ősvallásban hívő horvát (szláv) törzsek körében. A pogány kultuszok létezésére az új hazában számos helynév (például hegycsúcsok neve) mellett a 7–8., de részben még 9. század első feléből származó sírleletek is utalnak. A letelepedés utáni első két évszázadból még a szlávok körében őshazájukban gyakori hamvasztásos temetkezést igazo-

⁶⁷ Bíborbanszületett Konstantin állítása nagy valószínűséggel megfelel a valóságnak, DAI 1950, 127. old.; Goldstein 1995, 237. old.

⁶⁸ Klaić, N. 1971, 197–198. old.

⁶⁹ *Povijest Hrvata. Srednji vijek* 2003, lásd benne F. Šanjek: *Susret Hrvata s kršćanstvom u novoj domnovini c. fejezetet: 80–83. old., illetve Uő.: Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, 1993, Zagreb.

ló régészeti leleteink is vannak – igaz, nem túl nagy számban. A 9. században a holttestek hamvasztásának szokása már nem fordul elő, azonban a gazdag sírmellékletek egyértelműen az ősi pogány hagyományok továbbéléséről tanúskodnak. Rengeteg kerámia lelet, állati csontmaradvány bizonyítja, hogy a sírokba edényekben ételt, italt helyeztek el az elhunytak hozzátartozói, ékszerek, fegyverek is nagy számban kerültek elő. Ugyanakkor a 9. század elején már keresztény jelképek, mellkeresztek is találhatóak egyes sírokban.⁷⁰ Mindez azt bizonyítja, hogy a kereszténység elterjedése a horvát lakosság körében lassan, fokozatosan történt meg. Nem zárhatjuk ki, hogy a dalmát városok papsága már a 7. században sem csak a városba hozott rabszolgákat, hanem a közvetlen környéken élő horvátokat is megkeresztelte, de a kissé távolabbi vidékek lakossága körében nincs jele a keresztény vallás terjedésének. A pápaság és a Dalmáciában letelepedett horvátok első érintkezésére a dalmát származású IV. János pápa idején került sor (641–642), aki Márton apátot küldte ereklyék beszerzése és keresztény foglyok kiváltása céljából a szlávok közé. A horvát történészek között korábban nagy vitát váltott ki a salonai érsekség újjáalakítása (illetve annak Spalatóba helyezése), valamint Ravennai János érsek szerepe, akit Tamás főesperes szerint a pápa küldött a 7. század végén a hitélet rendbetételére és megújítására (ariánus eretnység visszaszorítására – azonban ez utóbbi nem volt jelen a horvátok között, a hamvasztásos sírok alapján még a szláv ősvallást követhették), valamint a horvátok megkeresztelése céljából. Tamás szerint Ravennai János távolított el Diocletianus földi maradványait és a pogány kultusz jeleit spalatói mauzóleumából, és ő alakította át az épületet Szűz Máriának szentelt székesegyházzá. Egyes történészek viszont megkérdőjelezték Tamás elbeszélésének hitelességét, és Ravennai Jánost költött személynek tartották, míg mások szerint jóval később élt, és működött Spalatóban.⁷¹

Az ország belsejében azonban a kereszténység intenzív terjedése bizonyíthatóan összefüggésbe hozható a horvát államalapításokkal és a nagyrészt itáliai frank papság térítő tevékenységével. Nagy Károly ugyan az aac-

⁷⁰ Belošević, J.: *Materijalna kultura Hrvata od 7–9. stoljeća*, 1980, Zagreb.

⁷¹ Šišić szerint Ravennai János csak 751, Ravenna langobard kézre kerülése után jött Splitbe, Šišić: *Povijest hrvatskog naroda* (eredeti kiadás 1916), 1962, Zagreb, 83. old. Nada Klaić szerint mint pápai legátus 925-ben érkezett a spalatói zsinatra, Klaić, N.: *Ivan Ravenjanin i osnutak splitske nadbiskupije*, VAHD 65–67, 1971, Split, 209–249. old. Goldstein szerint több személy olvadt össze alakjában, Goldstein 1995, 136. old. Budak szerint nem lehetetlen, hogy a 7. században még Diocletianus mauzóleumában pogány szobrok voltak, és még állt a sírja, mert még Rómában is előfordult, hogy csak ekkor alakítottak át pogány templomot kereszténnyé: Budak – Raukar: *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 2006, Zagreb, Školska knjiga, 62–63. old. Az ugyan nem valószínű, hogy magában a palotában lakók között is akadtak még mindig pogányok, inkább tényleg a környék szlávjait térítgethette, vagyis az egész történet a horvátok megkeresztelkedése miatt fontos.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

heni békében 812-ben lemondott Bizánc javára a dalmát városokról, azonban azok egyházi fennhatóságukat ettől még fenntarthatták, hiszen tudjuk, hogy a bizánci uralom alatt lévő gradói pátriárkátus is megőrizte jurisdíctióját a frank uralom alá került Isztriában. Frank papok, szerzetesek jelenléte a 9. századi tengermelléki horvát államban is bizonyítható: Branimir idején tudunk Theodebert nevű apátról, de ilyen nevek is felbukkannak, mint Odolbert, Gumpertus stb. Ugyancsak nagy számban találunk bizonyítékot a frankok körében népszerű „nyugati” szentek kultuszának terjedésére: az Aquileával fenntartott kapcsolatra utal Szent Grisonogus kultusza, Ambrus, Márta, Marcell, Márton tisztelete, míg Beneventumhoz fűződhet Szent Bertalan népszerűsége horvát földön.⁷²

A bencés szerzetesrend tagjai szintén a frankok Itáliai Királyságából érkeznek. Trpimir létesíti az első kolostort Rízinicében, s utódai sorra alapítják az új Benedek rendi kolostorokat szerte az országban. Számos régészeti lelet, frank mellkereszt (enkolpion), frankok készítette ezüst füstölő, frank misszionáriusok révén Ninbe került ereklyetartó igazolja a frank térítés tényét.⁷³ A horvát fejedelmi családokat, az előkelő udvari embereket is a frankok keresztelheték meg. Ezt megerősíti, hogy a latin nyelv vált a horvát udvar és a horvát egyház hivatalos nyelvévé is a 9. században. Ezzel szemben a bizánci Dalmácia théma területén élő horvátok (szlávok) körében a 9. század végén és a 10. században az egyházi szláv nyelvű liturgia vált uralkodóvá (feltehetőleg ezért vert gyökerét a glagolita írás és szláv liturgia a dalmát tartományba sorolt Quamero vidékén, például Krk szigetén).⁷⁴ Ehhez hozzá kell tenni, hogy a helynevek alapján világosan látszik: a horvátok oly nagy számban telepedtek le a szigeteken, hogy itt is és nemcsak a szárazföldön – persze a városfalakon kívül – ebben a korban már többségben voltak a latin (dalmata) népeiséggel szemben.⁷⁵

A bizánci hatás egyértelműen bizonyítható a Neretva folyó torkolatvidékétől a Cattarói (Kotori) öbölíig terjedő dél-dalmát vidék tekintetében. Ezen a területen az ekkoriban épített egyhajós kupolás templomok is bizánci hatást tükröznek. Ibn Ruszta szerint a narentánokat, az egykori Pagánia lakóit biztosan I. Bazileosz keresztelte meg. Mégsem váltak e terület lakói az ortodoxia híveivé, ugyanis a római pápák nem törődtek bele, hogy I. Bazileosz kiveszi kezükből a terület egyházi fennhatóságát, és a konstantinápolyi pátriárkára bizza hitbeli kormányzásukat. Legkésőbb a 10. század elején a dalmát városok, északon és délen egyaránt ismét Róma fennhatóságát ismerik el egyházi jogi szempontból, noha továbbra is a bizánci császárt tekintik világi uruknak.

⁷² Budak – Raukar 2006, 67–68. old.

⁷³ Vladimir Sokol: Arheološka baština i zlatarstvo, in: *Rano doba hrvatske kulture*, 1997, 117–146. old.

⁷⁴ Már Nada Klaić rámutatott, hogy nem a frank hűbéres horvát fejedelemségben, hanem a bizánci uralom alatt állott dalmát területeken vert először gyökeret a szláv liturgia. (Klaić, N. 1971, 293–311. old., illetve 395–408. old.)

⁷⁵ Skok, P.: *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, 1–2. köt, 1950, Zagreb.

A dalmáciai (tengermelléki) horvát fejedelemség megalakulása

A korai horvát történelemről, a horvátok beköltözéséről, letelepedéséről és első államalapítási kísérleteiről a kora középkori Horvátország területén a rendelkezésre álló források alapján keveset tud a történettudomány. Az eseményekről részletesen beszámoló horvát őskronika nem maradt fenn (egy dokleai pap – a bari Gergelynek mondott presbyter Diocleas – 12. századi krónikájának van egy későbbi horvát változata, ám ez a forrás túlságosan is tele van legendás elemekkel), ezért a horvát múlt vizsgálatánál elsősorban a dalmát városok, egyházi intézmények, valamint a Vatikán levéltári anyagára, bizánci, frank, velencei és magyar krónikákra lehet támaszkodni.

A horvát államalapítás időben összefüggésbe hozható Nagy Károly avarellenes és itáliai hadjárataival. A horvátok anyagi kultúrájában a régészet tanúsága szerint a 8–9. század fordulóján jelentős változás állt be, és e tekintetben rendkívül fontosnak számít a frank fegyverzet megjelenése a horvátországi sírleletekben (kétélű, egyenes kardok, sarkantyúk), ami kézzelfoghatóvá teszi a frankok szerepét a vazallus horvát fejedelemség létrehozásában (ugyanúgy, ahogyan a frank eredetű mellkeresztek – enkolpionok – igazolják a frank hittérítők szerepét a horvátok megkeresztelésében).⁷⁶

A korai horvát állam az antik Liburnia és Dalmácia területén jött létre, határa északon az Isztriai-félsziget keleti sarkánál, délen a Cetina folyónál húzódott. Ahol a 7. század eleji avar–szláv támadások következtében elpusztultak, vagy elnéptelenedtek a római városok, ott a horvátok kijutottak a tengerpartra. E helyeken a horvát uralkodók a 10. században városokat alapítottak – Biograd (Tengerfehérvár), Šibenik (Sebenico). A 9. századi horvát települések nagy része is antik városok helyén jött létre: Nin (Aenona), Skradin (Scardona), Solin (Salona). Horvátország a szárazföld belsejében magába foglalta a Velebit és a Plješevica hegységek közötti karsztmezőket (Krbava, Lika, Gacka), valamint a ma Bosznia-Hercegovinához tartozó Livnói és Duvnói karsztmezőket, és határa valószínűleg a boszniai Vrbas folyónál húzódhatott. (Egyes – főleg 19., részben 20. századi horvát történészek szerint a 10–11. században a Dráva–Száva–Drina vonalát is elérte, sőt a Szerémséget is magába foglalta, ám ez mai ismereteink alapján nem bizonyítható.)⁷⁷ A korai horvát állam viszonylag kevés a termőfölddel rendelkezett:

⁷⁶ M. Ančić szerint a horvát államalakulatok egyenesen „frank politikai inkubátorba” cseperedtek, Ančić, M.: From Karolingian Official to Croatian Ruler – The Croats and the Carolingian Empire in the First Half of the Ninth Century, in: *Hortus Artium Medievalium*, 1997, 3, 11. old., idézi: Szeberényi Gábor, in: Saszhalmi Endre szerk.: „Kelet-Európa” és a „Balkán” 100–1800. *Intellektuális-történeti konstrukciók, vagy valós történeti régiók?*, 2007, Pécs, 292. old.

⁷⁷ Például Rački, F.: Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni opseg i narod, *Rad JAZU*, 1881, 56–57., 63–149. old. Vagy Klaić, Vjekoslav 1982, *Povijest Hrvata* 1–5. köt., Zagreb (eredeti kiadás, első kötet: 1899, ötödik: 1911), vagy újabban Pavličević, D.: *Povijest Hrvatske*, 2002, Zagreb. A horvát területek, zsupák kialakulásáról, Goldstein 1995, 151–165. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

nagyobb sík vidék csak Zadar (Zára) – Ravni – Kotari – és Split (Spalato) mellett volt a horvát uralkodó kezén. Ezért jelentős szerepet játszott az állattenyésztés. Természetesen a tenger is hamar fontos megélhetési forrássá vált a horvátok számára – eleinte persze csak kalózkodás révén, de a későbbiekben a kereskedelem is jelentőségre tett szert. Ez utóbbit azonban eleinte megnehezítette a bizánci fennhatóság alatt lévő dalmát városok létezése. Ellenük időnként hadat viseltek, de fegyverrel elfoglalni sohasem tudták. Hamarosan békés együttélés alakult ki a városok és a horvát hátság között.

Az avarok és a szlávok betörése a 7. század elején a római civilizációt és a romanizált illír őslakosság egy részét az egykoron a Száva völgyéig terjedő Dalmácia provinciából a dalmát tengerpart néhány városába és pár, nehezen megközelíthető szigetre szorította vissza. A romanizált népesség másik, a tengertől távolabb élő része a magas hegyekbe húzódott (vlachok), és a középkor folyamán fokozatosan elszlávosodott. Az újabb történetírás, részben a régészet segítségével változtatott ezen a felfogáson, s ma úgy vélik, a romanizált őslakoságnak nagyobb szerepe volt mind a horvát etnogenezisben (amiről már szót ejtettünk), mint a koraközépkori horvát kultúra alakításában (beleértve még a mezőgazdasági kultúrát is). A dalmát városok kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen a 11. század közepéig ténylegesen is bizánci uralom alatt éltek.

A horvát fejedelmek viszonya politikai síkon a dalmát városokkal, különösen a 9. század elején, amíg erősebben érvényesült felettük a frank fennhatóság, inkább ellenséges volt, mint barátságos. Azonban egészében véve a dalmát városok hatása a korabeli horvát kultúrára és civilizációra mindenképpen pozitív volt, függetlenül attól, hogy a horvát állam számára sokáig gazdasági és politikai szempontból leküzdhetetlen akadályt jelentettek, s idegen világot képviseltek. Már Trpimir korában azonban a helyzet kezdett jobbra fordulni és a 9–10. századtól kezdve megkezdődött a horvátok lassú beszivárgása a dalmát városokba. A 11. század folyamán a betelepülés tömeges méreteket öltött, és a városok kapcsolata a horvát állammal is sokkal szorosabbá vált, bár névleg még mindig bizánci uralom alatt álltak, e század második felében sajátos kettős uralom alakult ki, a városok de facto a közeli horvát uralkodó hatalmát és a távoli konstantinápolyi császár főségét egyaránt elismerték.⁷⁸

Az első név szerint ismert horvát fejedelem Borna volt, 819 és 821 között szerepel a frank forrásokban, hol dux Guduscanorum (ezt a történészek Gacka karsztmezejével azonosítják), hol pedig dux Liburniae et Dalmatiae néven említik, míg Konstantin császár Porin, illetve Porga néven emlegeti

⁷⁸ A horvát történetírás régebben biztos volt benne, hogy a dalmát városok előbb-utóbb a horvát uralkodó uralma alá kerültek, ezt már akkor más (köztük magyar) történészek megkérdőjelezték. A horvátoknál Nada Klaić vetette el – Klaić (1971, 1990) – határozottan ezt a feltevést, de legvalószínűbb, hogy a szoros együttműködés és együttélés a 11. sz. második felében sajátos kettős bizánci-horvát uralomhoz vezetett. (Budak – Raukar 2006, 134. old.)

(bár van olyan horvát történész, aki e nevek mögött más személyt sejtett). Borna, mint láthattuk, frank vazallusként harcolt a későbbi Szlavónia területén élő szlávok frank uralommal szemben fellázadó fejedelem, Ljudevit (819–823) ellen.

Borna utódai közül Mislav fejedelmet kell megemlíteni, mert a horvátok az ő idejében, 839-ben csaptak össze először a későbbiekben fokozatosan az Adria feletti tényleges uralomra törő Velencével (bár ekkor még Bizánc fennhatóságát ismeri el Szent Márk városa, amely ebben az időben szerzi meg Alexandriából az evangélista ereklyéit, akinek szimbolikus ábrázolása, a szárnyas oroszlán ennek köszönhetően válik a városállam jelképévé). A horvátok ellen támadó velencei dózse azonban nem sok sikert ért el, és kénytelen volt békét kötni. A 9–10. században a velencei akciók még kevesebb eredménnyel jártak a Neretva folyó torkolata környékén (valamint Hvar, Brač és Korčula szigeteken) szerveződött, sokáig a pogány hithez ragaszkodó szlávok államalakulatával szemben, amelynek lakói elsősorban kalózkodásból éltek. VII. Konstantin Pagania néven emlegeti ezt a kicsiny, ám a velencei (bizánci) hajósokra nézve veszedelmes országot, amelynek lakói saját magukat *morjani*-nak, azaz tengerieknek mondták. A 11. század második felétől szorosabbá vált kapcsolatuk a horvát állammal, bár a terület végleg csak a 13. században került a magyar–horvát királyok uralma alá. Pagania lakói a középkorban végül teljesen beolvadtak a horvátságba.⁷⁹

A dalmáciai (tengermelléki) horvát fejedelemség megerősödése Trpimir és utódai alatt

A 9. század közepén uralkodott Trpimir fejedelem (kb. 845–864), a horvát nemzeti uralkodóház (a Trpimirovićok) őse. Elődeihez hasonlóan ő is elismerte az itáliai frank uralkodó felsőbbbőségét, és lehet, hogy ezzel függ össze egy Gottschalk nevű bencés szerzetes (aki predestinációról vallott, hazájában eretnokség gyanújával illetett tanai miatt kelt vándorútra, és jutott el a horvát fejedelmi udvarba) feljegyzése, amely szerint háborút viselt egy dalmát város (talán a bizánci tartományi székhely, Zára) ellen.⁸⁰ Valószínűleg Trpimir alapította az első horvát püspökséget a Zára (Zadar) közelében, de a horvát területen fekvő Nin városában, bár más vélemények alapján ez

⁷⁹ Konstantin császár egyébként szerb eredetűnek mondja a narentánokat, de ebben a korban a humiak, narentánok, boszniaiak, diokleaiak (Duklja) nemzeti szempontból nem határozhatók meg szerbként vagy horvátként, és nemcsak azért, mert más középkori források Vörös Horvátországnak, vörös horvátokként emlegetik a mai dél-horvát, hercegovinai és montenegrói területet és lakóit, hanem azért is, mert a koraközépkori nemzeti hovatartozás a térségben nagyon képlékeny állapotban volt. Az biztos, hogy a térség katolikusnak megmaradt lakói integrálódtak a horvátságba, amíg mai Montenegró területén egykor elhelyezkedő Duklja esetében a középkor későbbi szakaszában a katolikus lakossággal együtt eltűnt a horvát név is (kivéve a velencei Dalmáciához tartozó néhány tengerparti várost). Raukar, T. 1997, *Rano doba hrvatske kulture...*, 185. old.

⁸⁰ Klaić, N. 1971, 224–225. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

Trpimir utóda, Domagoj műve volt. Trpimir nevét több forrás is megőrizte, az egyik legértékesebb az általa alapított rizinicei bencés kolostor templomának romjai közül előkerült töredék, amelynek felirata (kiegészítve): „(Orate) pro duce Trepimero” (Könyörögjetek Trpimir fejedelemért).⁸¹

Rizinice az első Benedek rendi kolostor azok közül, amelyeket horvát uralkodók alapítottak a horvát fejedelemség területén, ami a bencések európai civilizáció történetében játszott szerepének fényében fontos fejleménynek tekinthető, jelzi Horvátország egyre szorosabb bekapcsolódását a nyugati kultúrkörbe. Ugyancsak elzarándokolt Trpimir fejedelem az itáliai frank egyházi központnak számító Aquileába is, ahol neve szerepel az egyik evangéliáriumban, ahova más zarándokok nevét is bejegyezték.⁸² Horvát szempontból különösen fontos Trpimir egy 852-ből származó, későbbi átiratban fennmaradt és több betoldott, interpolált részt tartalmazó, ezért sokáig hamisnak tartott oklevele, amely a spalatói egyházmegyének tett adományról szól. A legújabb szövegelemzések szerint az okirat szövegének jelentős része hitelesnek tekinthető, így például az a szakasza is, amely megemlíti uralkodói címét: dux Chroatorum.⁸³ Ez a horvát népnév első említése! Ugyancsak érdemes megemlíteni, hogy az oklevél megőrizte a kolostor szolgálónépének neveit is (mindegyiknek horvát népi neve volt). Trpimir VII. Konstantin bizánci császár szerint háborúba keveredett (talán a mai Bosznia területén) Mihály (Borisz) bolgár fejedelemmel, győzelmet aratott felette, majd viszonylag gyorsan békét kötöttek.

Trpimirt egy lázadás folytán nem fiai, hanem egy Domagoj nevű horvát előkelő követte a fejedelmi székben, aki frank szövetségben 871-ben részt vett a dél-itáliai Bari arab uralom alóli felszabadításában. Domagoj több ízben is összeütközésbe került Velencével, noha ismételten békét (valójában inkább fegyverszünetet) kötöttek, a horvátok fűrges hajóikkal rendszeresen támadták a dalmát partok mentén közlekedő velencei kereskedőhajókat. Velence mégsem mondhatott le az Adria keleti partja menti útvonalról. Egyrészt azért, ahogy Konstantin császár is írja, Isztriától Raguzáig szigetek védelmében, a rettegett bórától kevésbé sújtva lehetett hajózni, másrészt észak felé tartva kedvező tengeráramlatok is segítették a hajókat. A horvátok a kereszténység felvétele után (a még mindig pogány narentánokkal ellentétben) már kisebb veszélyt jelentettek a velencei hajókra. Az a tény, hogy Domagoj idejében mégis ilyen sok konfliktus volt a velenceiek és a horvátok között, valószínűleg nem csak azzal magyarázható, hogy a társadalmi fejlődés egy bizonyos fokán minden nép igyekszik némi erőszakot alkalmazva szert tenni az általa máskülönben nehezen elérhető javakra (gondoljunk csak a hasonló arab, viking akciókra, vagy a magyar kalandozásokra), hanem azt a feltételezést sem lehet elvetni, hogy a Velence felett

⁸¹ Šišić 1925, 331–332. old.

⁸² Klaić V. 1982, illetve 1899, 77. old.

⁸³ Perić, O.: Jezični slojevi Trpimirove isprave, *Živa antika* (Skopje), 1984, XXXIV, 1–2, 165–170. old.

főhatalmat gyakorló Bizánc és a keleti frank birodalom között ismét feszült viszony keletkezett, hiszen Német Lajos az arab hódítás előtt bizánci birtoknak számító Bari városát az I. Bazileosz császárral való megegyezés ellenére nem közös akcióban, hanem egyedül foglalta el.

Ugyanebben az időben I. Bazileosz flottát küldött a térségbe, hogy helyreállítsa a hajózás biztonságát, miután a narentánok foglyul ejtették a Bizánctól hazafele tartó pápai küldötteket. A bizánci flotta átmenetileg behódolásra kényszerítette a narentánokat, de a horvátok kitartottak a frankok mellett. Lajos halála után azonban a frank belháborúban Velence Karlmann mellé állt, míg Domagoj immár Bazileosz támogatását élvezve támadta a frankok isztriai birtokait és a velencei hajókat. Velence ugyan Domagojt ismét visszavonulásra és fegyverszünetre kényszerítette, de tartós békéről nem lehetett szó, és nem csoda, ha a velencei krónikás János pap (Johannes Diaconus) Domagojt a szlávok legrosszabb fejedelmeként emlegette („*pessimus Sclavorum dux*”).⁸⁴ Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a velenceiek egyik jövedelmező „árucikkét” viszont a szláv rabszolgák képezték, ami aligha tette őket népszerűvé a tengerpart horvát lakói körében.

A frank fennhatóság alól a horvátok 878-ban szabadultak meg, amikor I. Bazileosz császár segítségével Trpimir egyik elűzött fia, Zdeslav ült a trónra (Trpimir fiai alighanem egy Domagoj elleni sikertelen összeesküvés után lehettek menedéket Bizánctban). Feltehetőleg ekkor rendelte el a bizánci császár, hogy a dalmát városok a béke megőrzése érdekében évi 710 arany adót fizessenek a horvát fejedelmeknek.⁸⁵ Zdeslav bizánci vazallus volt, és ekkor I. Bazileosz a dalmát püspökségeket is a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá rendelte (bár ennek tényleges megvalósulását egyes szakértők vitatják). Hosszú idő után úgy látszott, helyreállt a bizánci uralom mind a dalmát városok, mind hátszáguk felett, ami – ha így marad – egészen más utat szabott volna a horvát történelemnek.

A bizánci uralom azonban nem tartott sokáig: 879-ben egy Branimir nevű horvát előkelő meggyilkolta Trpimir bizánci fennhatóságot elismerő fiát, és elfoglalta a fejedelmi széket. A velencei krónikás, János diakónus szűkszavúan csak ennyit ír az esetről:

„Abban az időben valami Brenimir, meggyilkolván Sedesclaut, elbitorolta fejedelemségét.”⁸⁶

Branimir elfordult Bizánctól, és a pápasággal alakított ki jó kapcsolatokat. A kedvező történelmi pillanat (a frankok meggyengülése) révén Branimir horvát fejedelemsége gyakorlatilag önállósodott. A horvát történészek általában Branimirt tekintik a független horvát állam megteremtőjének. Bár

⁸⁴ Közli Rački, F.: *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium* (a továbbiakban MSHSM) VII, 1877, 366. old.

⁸⁵ Klaić, N. 1971, 243–244. old.

⁸⁶ Rački 1877, 374. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

önmagában a VIII. János pápa levelében szereplő megszólítás, amit ennek bizonyítására szoktak idézni, nem több udvariassági formulánál.⁸⁷ Amúgy nem Branimir volt az első horvát fejedelem, akivel pápa levelet váltott, hiszen elődje, Zdeslav is kapott pápai levelet. Ugyanakkor Branimir VIII. János pápa Bulgáriából hazatérő követén keresztül közvetlen kapcsolatba lépett a pápasággal. A horvát fejedelem megnövekedett erejét bizonyítja, hogy amikor Branimir püspöke, Theodosius megpróbálta megszerezni az éppen megüresedett spalatói érseki széket, végül sikerrel járt. Igaz, meg kívánta tartani a nini püspökséget is, ami a pápa ellenkezését váltotta ki. Ezért spalatói érsekségébe a frankokhoz kapcsolódó aquileai pátriárkával iktatta be magát. A pápa emiatt megróttá, és felszólította, hogy menjen Rómába, ha jogszerűen birtokba akarja venni egyházmegyéjét, de nem tudjuk, hogy eleget tett-e az egyházfői parancsnak.

E horvát fejedelem jelentőségét bizonyítja, hogy nevét a horvát uralkodók között a legtöbb kőbe vésett felirat – legalább négy – őrzi, de Branimir és felesége Maruša neve, akárcsak korábban Trpimiré, fennmaradt a már említett aquileai evangeliárium egy lapján is. Branimir korában igen élénk templomépítési tevékenység folyt, de felújítottak több ókeresztény egyházi épületet is, ezt egy forrás Theodosius püspök érdemei között sorolja fel. Mindez a kereszténység megerősödését jelzi a horvátság körében.⁸⁸

Branimir utódja ismét a Trpimirović-dinasztia tagja, Mutimir (vagy másnéként Muncimir) lett. Ő volt a 892 és 910 között uralkodó utolsó horvát fejedelem. Fia, Tomislav már királyi címet használt. Mutimir (vagy Muncimir) uralkodásáról keveset tudunk, egy kőbe vésett felirat őrzi emlékét, amelyet az uzdojjei Szent Lukács bencés kolostortemplom romjai között találtak a régészek.

Az önálló Horvát Királyság a 10–11. században

A kora középkori horvát állam a viszonylag kedvező nemzetközi helyzet következtében a 10. század első évtizedeiben megerősödött, és a Trpimirović házból származó uralkodók királyi címet kezdték el használni. Királynak (rex) nevez horvát uralkodókat a pápa, Bizánc pedig a 10. század végén uralkodói jelvényeket küldött Stjepan Držislavnak. A horvát hagyomány szerint az első királyi címet viselő horvát uralkodó Mutimir fia, Tomislav volt. A 10. század közepéről származik Horvátország területének első leírása, ezt is a már sokat emlegetett bizánci forrás, a *De administrando*

⁸⁷ N. Budak figyelmeztet azonban: közvetett bizonyítékunk van arra, hogy elvben elismerte Kövér Károly frank uralkodó főségét, bár ez már nem jelentett közvetlen függést. Szövetségesre viszont szüksége volt, miután eltávolította a bizánci vazallus Zdeslavot. (Budak – Raukar 2006, 116–117. old.) Ugyancsak Budak véli úgy, hogy a frank uralkodó halála után (888-ban) Branimir tényleg teljesen függetlenedhetett a frank befolyástól. (In: *Povijest Hrvatske, Srednji vijek* 2003, 87. old.)

⁸⁸ Goldstein 1995, 262–266. old.

A koraközépkori horvát állam

imperio őrizte meg számunkra. Eszerint a horvát királyság 11 zsupánságra tagolódott (Livno, Cetina, Imotski, Pliva, Pset, Primorje, Bribir, Nona, Knin, Sidraga és Nin). Más források alapján azonban tudjuk, hogy ennél nagyobb volt a zsupánságok száma, és a horvát állam határai a mai Bosznia délnyugati részére is kiterjedtek: nemcsak a már korábban említett Lívnoi és Duvnoi karsztmező, de a Vrbas folyó felső folyása melletti terület is hozzátartozott. Időnként a horvát uralkodók kiterjesztették uralmukat Bosznia területére is, bár ezt egy-egy szerb fejedelem is megcselekedte, de a két állam közül egyik sem tudta tartósan ellenőrzése alá vonni ezt a magas hegyek közé zárt kicsiny országot. Az Horvátországon belül Krbava, Lika és Gacka vidékét a bán birtokolta. A bánoknak különleges szerep jutott a kora középkori horvát állam történetében. Az említett három, viszonylag széles karsztmezőn élhettek egykoron a Dalmácia tartományt birtokoló avarok maradványai, akikről a bizánci krónikás feljegyezte:

„... de még vannak Horvátországban az avarok közül valók és felismerhető, hogy ezek avarok”. (Moravcsik Gyula ford.).⁸⁹

Az avar töredékek ugyan beolvadtak a horvátságba, de jelenlétük nyomát őrzi a király után következő legnagyobb horvát méltóság, a bán neve (alighanem Baján avar kagán nevéből származtatható). Az avarok egykori feltételezett lakóhelyének urai, a nagyhatalmú bánok a 10. században többször is döntöttek a királyság sorsáról. Lika, Krbava és Gacka területét egyes történészek báni Horvátországnak is nevezik.⁹⁰

Tomislav uralkodása (910–928)

Tomislav királyt a kora középkori horvát történelem egyik legjelentősebb alakjának tartja a horvát történetírás a 19. század óta,⁹¹ noha nagyon kevés írott forrás beszél róla. Biborbanszületett Konstantin császár például meg sem említi nevét. Tomislav királytól nem maradt fenn egyetlen kőbe vésett felirat sem. Tamás főesperes mindössze egyetlen mondatban említi. A leg-hitelesebb dokumentum X. János pápa levele, amelyet a spalatói zsinat iratai között őrzött meg a *Historia salonitana maior*. Meg kell jegyeznünk, hogy neve a középkori horvát nemesi hagyományban sem maradt fenn, az önálló horvát államiség jelképének a horvát rendek szemében Zvonimir számított.

Tomislav állítólag 925-ben történt megkoronázásáról is csak egy kései forrás, a dokleai pap 12. század végi krónikája tudósít, de a krónika latin nyelvű változatában kissé összekeveredik a horvátok megkeresztelése, a ki-

⁸⁹ DAI 1950, 143. old.

⁹⁰ Klaić, N.: *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, 1990, Zagreb, 74–75. old.

⁹¹ Így ítéli meg uralkodását az első tudományos igénnyel megírt 19. századi horvát történelmi szintézis szerzője, Tadija Smičiklas is: Smičiklas, T. 1882, 215–226. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

rályválasztó gyűlés, sőt az uralkodók nevei is: Svetopelek és Budimir néven szerepeltet horvát uralkodókat – ilyenek pedig nem léteztek. A krónika kései, 15. századi horvát nyelvű változatában ugyan már Tomislav szerepel, de ott a 12. századi latin szövegben levő *in planitie Dalmae* helynevet (amit később a történészek a Duvnói mezővel azonosítottak), Hlivaj hegyének fordították (*na planini ka se diše Hlivaj*).⁹² A koronázó gyűlésről szóló forrás adatának hitelességét (de nem Tomislav királyi címét és jelentőségét!) már a modern horvát történetírás megteremtője, Franjo Rački is megkérdőjelezte,⁹³ és feltételezte, hogy Tomislav egyszerűen magát kiáltotta ki királynak. A huszadik század első felének jeles horvát történésze, Ferdo Šišić szintén kételkedett a Duvnói mezőn megtartott koronázásban, de Tomislav királyi címét és uralkodói nagyságát ő sem vonta kétségbe.⁹⁴ A mai horvát történetírásban Tomislav általában királyként szerepel, de akad olyan szerző, aki szerint a pápai levélben szereplő rex kifejezés nem elegendő érv arra, hogy megkoronázott királyról beszéljünk, hiszen mint láthattuk az előbbieken, egy 9. századi forrás Trpimir fejedelmet is rexnek titulálja, őt mégsem tekinti egyetlen történész sem királynak.⁹⁵

Tény viszont, hogy X. János pápa említett levelében egymás mellett szerepel Tomislav király és Mihály, Hum fejedelme: a horvát uralkodó neve mellett a rex, a huminál a dux kifejezést alkalmazza a pápai diplomácia. A régebbi horvát történetírás feltételezte, hogy Mihály humi fejedelem Tomislav vazallusa volt, és ezt a lehetőséget teljesen ma sem zárhatjuk ki.⁹⁶ Ugyancsak tény, hogy a 10. századból van biztos horvát forrásunk (Jelena királyné sírfelirata), amely királynak nevezi a horvát uralkodókat. Akárhogy is volt, bizonyos, hogy a Baltikumtól az Adriáig terjedő térségben az első független királyságot a horvátok alapították. Ezért nem alaptalan a feltételezés, hogy a korszak uralkodói példaképe, Nagy Károly nevéből származó horvát kralj szóból ered a magyar király kifejezés.

Egy későbbi horvát forrás (a már említett dokleai pap krónikájának horvát redakciója) szerint Tomislav sikerrel védte meg Horvátországot a kalandozó magyar csapatoktól.⁹⁷ A horvát–magyar összecsapások színhelyének a régebbi horvát történettudományban a Dráva–Száva közét tartották. A horvát és a magyar történettudomány között még mindig nincs egyetértés Szlavónia 10–11. századi hovatartozásáról. Tomislav szlavóniai foglalásának

⁹² Ljetopis popa Dukljanina – LjPD –, ford. V. Mošin, 1950, Zagreb, 51. old.; A kérdésről lásd: Goldstein 1995, 297–300. old.

⁹³ Rački, F.: *Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu*, Rad 17, 1871, Zagreb, 15. old.

⁹⁴ Šišić 1925, 414. old.

⁹⁵ Klaić, N. 1971, 290–291. old., illetve Goldstein 1995, 301. old.

⁹⁶ Nem tartja kizártnak Tomislav és Mihajlo fejedelem ilyen jellegű viszonyát N. Budak sem: *Povijest Hrvata. Srednji vijek* 2003, Zagreb, 91. old.

⁹⁷ A dokleai pap krónikájáról és a benne leírt magyar–horvát, magyar–szerb összecsapásokról lásd Thallóczy Lajos: *Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai*, *Századok*, 1896, VI., 485–504. old.

bizonyítékául a horvát történészek a 928-as spalatói (Split) zsinat határozatát hozzák fel, amelyben Grgur (Gergely) nini püspöknek felajánlják a Száva és a Kupa torkolatánál fekvő Sisak (az antik Siscia – magyarul Sziszek) püspöki címét, amit feltehetően nem tettek volna meg, ha a város nincs Tomislav birtokában.⁹⁸ A korabeli források között Bíborbanszületett Konstantin császárnál is található egy utalás a horvátok jelenlétére Illyricum és Pannónia területén:

„A Dalmáciába jött horvátok közül kivált egy rész, és elfoglalta Illürikont és Pannóniát; nekik is volt önálló fejedelmük, aki baráti kapcsolatokat tartott fenn, de csak követek útján, Horvátország fejedelmével.”⁹⁹

Tehát a spalatói zsinat említett dokumentumára és a *De administrando imperio* idézett mondatára alapozta a régebbi horvát történetírás, hogy Tomislav kiterjesztette uralmát a Drávaig (az összes többi erre vonatkozó forrás jóval későbbi eredetű). Konstantin híradása azonban időmeghatározás szempontjából bizonytalan, ráadásul világosan másik, önálló fejedelemségről beszél, amelyet csak laza kapcsolatok fűznek a déli horvát államalakulathoz. A horvát történetírás újabban Szlavóniát inkább tekinti senki földjének, mint Horvátország integráns részének, és Szlavónia egésze tartósan nem kötődhetett a horvát államhoz (a magyar történetírás álláspontjára egy későbbi fejezetben még visszatérünk). Neven Budak feltételezi, hogy a Dinaridákhoz és a tengermelléki horvát államhoz közelebb eső Siscia területére kiterjedhetett Tomislav befolyása.¹⁰⁰

Szerinte a Száva és a Dráva közötti nyíltabb területen viszont aligha mérkőzhetett meg sikerrel a horvát uralkodó serege az itáliai és a keleti frank uralkodók hadait is legyőző nomád magyar lovassággal (a keleti frank uralkodó seregére a magyarok 907-ben Pozsony környékén megsemmisítő vereséget mértek). A nomád magyar taktika ellen sokáig nem találtak ellenszert ellenfeleik, s a magyarok gyakorlatilag a 955-ös augsburgi vereségig nem találtak legyőzőre. Ennek ellenére nem tartom kizártnak, hogy a kalandozó magyar csapatokat a Dinaridák szurdokaiban és völgyeiben a horvát uralkodó hadai csapdába csalták, érzékeny veszteségeket okoztak nekik, és visszavonulásra kényszerítették. Anonymus *Gesta Hungarorum*ában ugyan azt állítja, hogy Árpád vezér hadai a 900-as évek elején nemcsak a Dráva-Száva között, de egész Horvátországot, Dalmáciát, sőt Spalato váro-

⁹⁸ Rački: *Documenta historiae chroaticae periodum antiqua illustrantia*, MSHSM VII, 1877, 195. old. Tomislav szlavóniai hódítását nemcsak Smičiklas, V. Klaić vagy Šišić tartotta bizonyosnak, hanem N. Klaić is: Klaić, N. 1990, 74 old. Igaz, ő nem hódításról beszél, hanem szerinte a szlavón részek ura (archontja, ahogy Konstantin említi) önként csatlakozott Tomislavhoz és államához.

⁹⁹ DAI 30. fej., 1950, 143. old.

¹⁰⁰ Sziszek hovatarozásáról Budak – Raukar 2006, 105. old. Szlavónia egészéről mint esetleges senki földjéről, valamint a magyar–horvát összecsapásokról: Uő.: *Povijest Hrvatske* 2003, 90. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

sát is elfoglalták,¹⁰¹ de Béla király jegyzőjének a tengermelléki horvát-dalmát területekre vonatkozó adatait egy-két 19. századi szerző kivételével a magyar történettudomány sem tartja hitelesnek. Egy-egy kalandozó magyar csapat esetleg megjelenhetett a térségben, ám tény, hogy az Itáliába vonuló magyar seregek útja nem Tomislav államán át vezetett. A magyar hadak csak keresztülvágtak a mai Északnyugat-Horvátországon, a mai Szlovénián, az egykori római hadiút Poetovio–Celea–Emona szakasza mentén vonultak (ez volt a forrásokból ismert Strada Ungarorum).

A dalmát városok elfoglalása teljességgel kizárható, mert egy ilyen jelentős eseménynek bizonyosan nyoma maradt volna a helyi forrásokban. Ugyanakkor a horvát állam fennmaradásának pusztá ténye is egy komolyabb magyar foglalás vagy győztes hadjárat ellen szól. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a magyar katonai győzelmek következtében a 10. század elején megszűnt a Nagymorva fejedelemség, valamint Braslav panóniai államalakulata. 960 táján a szerb uralkodó, Csaszláv is életét vesztette a magyarok elleni küzdelemben, és a meggyengült szerb állam hamarosan bolgár uralom alá került. Tomislav országa elkerülte ezt a sorsot. Tomislav 923 körül szövetséget kötött Bizánccal, amely ekkor a legnagyobb bolgár uralkodó, Simeon cár seregeivel vívott élethalálharcot. A horvátok befogadták a bolgárok által elűzött szerb előkelőket. Bulgária és Horvátország között ezért háború tört ki, de Tomislav csapatai valahol a mai Bosznia területén 924-ben, vagy 926-ban legyőzték, sőt a bizánci forrás szerint lemészárolták a bolgár cár, Simeon által küldött és egy Alogobotur nevű hadvezér által vezetett sereget.¹⁰²

Bíborbanszületett Konstantin szerint a 10. század közepéig Horvátország 100 000 gyalogos és 60 000 lovas katonát tudott kiállítani, és 80 nagy, illetve 100 kisebb hadihajóval rendelkezett. Konstantin szerint a nagyobb hajók 40, a kisebbek 20 fős legénységgel rendelkeztek.¹⁰³ A régebbi horvát történetírás ezekre az adatokra alapozta Tomislav államának jelentőségét, ám a mai kutatások szerint ekkora haderőt csak egy legalább kétmillió lakosú ország lett volna képes fegyverben tartani, Horvátország lakosságának száma pedig a 10. században – B. Grafenauer számításai szerint – nem haladhatta meg a félmillió.¹⁰⁴ Grafenauer Tomislav államához tartozónak tekintette Szlavóniát is, de ha ettől eltekintünk, a nagyon kevés mezőgazdasági művelésre alkalmas termőfölddel rendelkező tengermelléki Horvátország lakossága nem haladhatta meg a negyedmilliót sem. Egy ilyen hatalmas, hatvan ezres lovasságot a terület nem lett volna képes eltartani! A magyar

¹⁰¹ Anonymus, *A magyarok cselekedetei*, ford. Veszprémy L. (ugyanebben a kötetben Kézai S.: *A magyarok cselekedetei* c. műve, ford. Bollók J.), 2004, Budapest, 37. old. Veszprémy L. jegyzetében leírja, hogy Spalatót csak Kálmán király foglalta el: *uo.*, 64. old.

¹⁰² Šišić 1925, 423. old.; Klaić, N. 1971, 283. old.

¹⁰³ DAI 31. fej., 1950, 151. old.

¹⁰⁴ Grafenauer, B.: Prilog kritici Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, *Historijski Zbornik*, 1952, 5, 31. old.

lovas hadsereg létszámát az arab utazó, Dzsajháni húszezerre becsülte, és hozzá kell tenni, hogy a nagyállattartó nomádoknál gyakorlatilag minden – jogállása szerint szabad – férfi harcosnak számított (sőt, még egyes foglyokat is kiképeztek és harcra kényszerítettek), míg ez a letelepedett földművelő népeknél korántsem volt így.¹⁰⁵

Ivo Goldstein felhívta a figyelmet arra is, hogy milyen jelentős összegbe került egy ló (egy harci mén különösen).¹⁰⁶ Összehasonlításként érdemes megjegyezni, hogy a Keleti Frank Birodalom lakossága nem haladhatta meg ekkoriban a két és fél milliót. Azt is tudjuk, hogy Justinianus bizánci császár hadereje – uralma csúcspontján – nem múlta felül a százötven ezres létszámot. A horvát király hajóhada sem lehetett ekkora, hiszen a legfontosabb dalmát városokat nem tudta megszerezni, illetve tényleges uralma alá vonni (de ha mégis megtette, akkor is kérdéses, hogy volt-e a városoknak ekkora hajógyártó kapacitásuk?). Tudni kell, hogy ebben az időben a térségben legerősebbnek számító velencei hajóhad is maximum 200 különböző nagyságú hajóból állt. A bizánci forrás horvát haderőre vonatkozó számadatai tehát mindenképpen túlzóak, azonban annyi biztosan igaz, hogy Tomislav jelentős hadsereggel rendelkezett, s meg tudta védeni országát mind a bolgár, mind a magyar támadásoktól.

Dalmácia 923-ban került vissza a római pápa fennhatósága alá. A horvát király püspöke, a nini Gergely (Grgur Ninski) és a dalmát főpapok szemben álltak egymással. A tét az érseki cím volt, amit a 925-ös spliti zsinaton X. János pápa jóváhagyásával e város (Spalato) püspöke szerzett meg, a bizánci Dalmatia superior tartomány székvárosának püspöke, a zadari (Zára) Forminus, illetve Gergely horvát püspök előtt. A spalatóiak ókeresztény hagyományra hivatkoztak: szerintük még Szent Péter apostol küldte Szent Domniust (horvátul Sveti Dujam) Salonába, Dalmácia akkori székvárosába. S maga a Diocletianus császár keresztényüldözésének áldozatul esett főpap rendelte el, hogy ahol csontjai nyugszanak, ott legyen a dalmát egyház fejének, a metropolitának a székhelye (márpedig Szent Domnius földi maradványai a spalatói katedrálisban, Diocletianus egykori mauzóleumában nyugodtak). Miután a pápa a spalatóiak mellé állt, eldőlt, hogy az addig nem túl jelentős, a császári palota szűk falai közé szorult város főpapja lett valamennyi dalmát püspök előjárója, ezentúl ő szentelte fel a terület püspökeit, és neki volt joga egyházi zsinatot összehívni.

Tomislav király a 928-as második spliti zsinaton személyesen is jelen volt, de püspökét nem tudta megvédeni. A nini püspökséget megszüntették (bár a 11. században újjáalakult), s a horvát egyházszervezet dalmát függőségbe került. A régebbi horvát történetírás Gergely nini püspököt a szláv liturgia védelmezőjeként állította be, de ennek nyoma sincs a források-

¹⁰⁵ Lásd Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*, 1996, Budapest, 166–170. old.

¹⁰⁶ Goldstein, 1995, 291–295. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

ban.¹⁰⁷ Ugyan a pápa követelésére az első spalatói zsinat hozott a glagolita papokkal szemben korlátozó intézkedéseket (a jövőben csak latinul is tudó papokat szentelhetek fel, a csak szlávul tudók alacsonyabb papi rendeket vehettek fel, illetve csak szerzetesek lehettek). A paphiány miatt azonban nemigen érvényesült a gyakorlatban a zsinat rendelkezése, s az egyházi szláv liturgia mind a bizánci Dalmácia, mind Horvátország területén fennmaradt.

A régebbi horvát történetírás számára evidens volt, hogy Tomislav király birtokába vette Dalmáciát, és mint szövetségese, Bizánc rábízta a dalmát városok kormányzását.¹⁰⁸ A magyar, de más külföldi történészek is inkább azon az állásponton voltak, hogy Bizánc ragaszkodott birtokaihoz, és nem mondott le jogairól. Az újabb horvát történetírásban Nada Klaić volt az, aki szerint a horvát uralkodók nem birtokolták a városokat, sőt, szerinte mindvégig vagy ellenséges, de legalábbis távolságtartó viszonyban voltak a horvát királysággal.¹⁰⁹ Legújabbban az a felfogás jelent meg a horvát történet-tudományban, hogy bár Bizánc nem mondott le soha jogairól, de virtuálisan nem csupán a városokat, hanem az egész egykori római Dalmatia tartományt sajátjának tekintette, vagyis egész Horvátországot! A bizánciak a horvátokat elvben úgy kezelték, mint foederatusokat, vagyis a császár engedélyével a birodalom területén letelepült népet, és hitelesnek kell tekinteni azt a forrást, amely szerint Tomislav bizánci konzulként irányította Dalmáciát¹¹⁰ – azzal a kitételrel, hogy ez nem jelenti azt, hogy a városok állam-jog szerint is részévé váltak volna Horvátországnak, vagy Konstantinápoly ténylegesen egy pillanatra is lemondott volna virtuális birtokjogáról.

Bíborbanszületett Konstantin császár állítása, miszerint a horvátok Herakliosz császár engedélyével, sőt hívására települtek le az egykori Dalmatia provincia területén – amit a huszadik századi történészek, ha a dolog gyakorlati oldalát nézzük, indokoltan vetettek el (aligha kértek engedélyt a letelepedésre) – a fent említett feltételezést támasztja alá. Tény, hogy Tomislav nem tiltakozott a spalatói zsinat nini püspökséget érintő határozata ellen, és Neven Budak joggal veti fel, hogy amennyiben idegen, ellenséges világnak tekintette volna a dalmát városokat, miért hagyta szó nélkül, hogy egy kül-

¹⁰⁷ Rački, Smičiklas, V. Klaić, F. Šišić egyaránt így vélekedett, N. Klaić szerint ennek nincs nyoma a forrásokban: Klaić, N. 1971, 293–303. old.

¹⁰⁸ Ezen az állásponton volt F. Rački és nyomában szinte valamennyi horvát történeti szintézis szerzője, T. Smičiklas, V. Klaić, F. Šišić, T. Macan, D. Pavličević is.

¹⁰⁹ Klaić, N. 1971, 301. old., Uő. 1990.

¹¹⁰ *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (a továbbiakban CD) I–XVIII., szerk. T. Smičiklas et al., I., 32. old. Raukar szerint is hitelesnek tekinthető az erről szóló bejegyzés – a *Historia salonitana maior Congregatio de Propaganda Fide* római irattárában fellelt kéziratára (628-as fólió) utólag bejegyzett datálás, mely Tomislavot mint horvát királyt és dalmát konzult emlegeti: Raukar, T.: *Hrvatsko srednjovjekovlje, prostor, ljudi, ideje*, 1997, Zagreb, 37. old.

földi város főpapja rendelkezék ő maga és alattvalói felett?¹¹¹ Ezért valószínűsíthető, hogy Tomislavnak tényleg voltak olyan ambíciói és törekvései, hogy szorosabbra fűzze országa és e városok kapcsolatait. Mindenesetre a már korábban kialakult sajátos szimbiózis (és állandó gazdasági együttműködés) a városok és a horvát hátszág között a közös egyházmegyéhez tartozás révén ezentúl még erősebbé vált.¹¹² Majd láthatjuk: a 11. század második felében, amellet, hogy a városok féltékenyen őrizték önállóságukat, mégiscsak kialakult valamiféle kettős uralom – névleges bizánci, s ennél sok tekintetben konkrétabb, a gyakorlatban érvényesülő horvát fennhatóság.

Tomislav a második spalatói zsinat után nem szerepel többé a forrásokban, valószínűleg 928-ban, de mindenképpen még 930 előtt halhatott meg.

Átmeneti hanyatlás

Tomislav utódairól, valószínűsíthetően fiairól (II. Trpimir 928–935, I. Krešimir 935–945) nem sokat tudunk. A 945 és 949 között uralkodó Miroslav királyt egy összeesküvés során Pribuna bán megölte, és öccsét, II. Mihajlo Krešimirt segítette trónra. A bánok a 10. században szinte társuralkodóként szerepeltek, és képesek voltak befolyásolni az ország sorsát.¹¹³ A horvát uralkodói székhelyen, Solinban fennmaradt Jelena királyné, Mihajlo Krešimir feleségének töredékes sírköve, amely a horvát uralkodóház genealógiájához ad támpontot, mert a felirat a királyné férje, Mihály neve mellett fiáét, Istvánét is (I. Stjepan Držislav) megemlíti. A királyné sírfeliratát az általa építtetett templomban találták meg a régészek, amely, mint azt más forrásból is tudjuk, az elkövetkező évszázadban a horvát királyok temetkező helye volt.¹¹⁴

II. Mihajlo Krešimir utódja I. Stjepan Držislav lett (969 – kb. 995). Držislav Bizánc szövetségese volt a makedóniai Samuilo alatt újjászülető bolgár állam ellen. Valószínűleg ezért kapott királyi jelvényeket II. Bazileosz bizánci

¹¹¹ Budak – Raukar 2006, 122–123. old., illetve ugyanő véli, hogy bár Tomislav konzuli szerepe valóságos, ez nem jelenti, hogy a városok jogilag is Horvátország részévé váltak volna: Budak: *Prva stoljeća Hrvatske*, 1994, Zagreb, 31–32. old.

¹¹² Igaz ugyan, hogy elvben a spalatói érsekek erőltették a latin liturgiát a szláv helyett, de ez csak elvi síkon okozhatott feszültséget, a valóságban szoros együttműködés volt, amit az egyházi művészet egységessége is igazol a dalmát és horvát területeken. Egyébiránt a bizánci Dalmáciából a 9. század végén a glagolita írás és egyházi szláv liturgia a 920-as évekre már biztosan elterjedt az egész horvát államban: Raukar 1997, 305–306. old.

¹¹³ Klaić, N. 1990. A bánok hatalmi szerepéről lásd *Dinasztikus bonyodalmak*. A bánok mint társuralkodók szerepéről lásd: a „Dinastički zaplet. Uloga banova suvladara” c. alfejezetet, 85–86. old.

¹¹⁴ Katić, L.: *Zadužbine hrvatske kraljice Jelene na Otoku u Solinu Rad 306*, 1955, 187–219. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

császártól 988-ban. Ezzel a jelvényadományozással a király nevét (István-Sztephanosz, vagyis megkoronázott) összefüggésbe szokták hozni. A horvát történeti hagyomány szerint megkapta kormányzásra a dalmát városokat, azonban valószínűbb, hogy a már korábban megszokott együttélési forma élt tovább a Bizánc-barát horvát uralkodó és a latin (dalmát) városok között.¹¹⁵

Držislav halála után Horvátországban trónviszály tört ki fiai, Svetoslav, Krešimir és Gojslav között, amelyből – alighanem Samuilo bolgár cár segítségével, aki megtámadta Horvátországot, s egyben a dalmát városokat is – a két utóbbi került ki győztesen, míg Svetoslav a velenceiekhez menekült (pontosabban Trogirban csatlakozott a hajóhaddal érkező dózséhoz). II. Orseolo Péter dózse 988 körül szerezte meg Zadar-t, 1000-ben pedig a többi dalmát várost – persze, csak rövid időre, mert a városok hamarosan újra a bizánci császárt ismerték el uruknak. Igaz, a névleg még ekkor is bizánci fennhatóság alatt lévő Velence elvben mindig Bizánc nevében lépett fel a dalmát városokkal szemben, de az Orseolo család akciója valójában a születő adriai városállam hatalmi törekvéseit szolgálta.¹¹⁶ Svetoslav fia Stjepan Orseolo dózse lányát vette feleségül, és így közvetve rokonságba került Szent István magyar királlyal is, akinek húga Otto Orseolo felesége volt. Egyes horvát történészek feltételezése szerint Stjepan Szlavóniában magyar vazallusként uralkodott, és az ő fia volt Zvonimir király, Szent László sógora.¹¹⁷

III. Krešimir és Gojslav 1018 körül, miután Baszileosz császár leverte a bolgárokat, kénytelen volt elismerni a konstantinápolyi uralkodó főségét. Horvátország Bizánc hűbérese lett néhány évtizedre, de Bulgáriával ellentétben, államisága nem szűnt meg. III. Krešimir 1000 és 1020 között megsztotta trónját öccsével, majd Gojslav halála után még tíz évig egyedül uralkodott. Egy kései horvát krónika szerint Szent István magyar király fia, Szent Imre herceg feleségül vette Krešimir lányát, eszerint az Arpádok és a horvát uralkodóház között már a 11. század első harmadában rokoni kapcsolat keletkezett. Sem a magyar, sem a horvát történettudomány sokáig nem látta ezt igazolhatónak, de nemrégiben Kristó Gyula egy művében úgy vélte, elképzelhető, hogy igaz a horvát forrás állítása, és Szent Imre herceg felesége nem görög hercegnő volt (ezt amúgy sem erősíti meg egyetlen bizánci forrás sem), hanem a horvát király lánya.¹¹⁸

III. Krešimirt fia II. Stjepan (István 1030–1058), őt IV. (Petar) Krešimir követte a trónon (1058–1075).

¹¹⁵ N. Klaić szerint is Držislav Bizánc szövetségeseként erősödött meg, de a dalmát városok feletti uralmát tagadja: Klaić, N. 1990, 88–91. old.

¹¹⁶ Klaić, N. 1990, 91–97. old.

¹¹⁷ Klaić, N. 1971, 333. old.

¹¹⁸ Kristó Gyula: A magyar–horvát perszónálunió kialakulása, *Tiszatáj* (Szeged), 2002, 10, 40. old.

A koraközépkori horvát állam felvirágzása

Velence a 11. században még nem tudta megszilárdítani Dalmácia feletti uralmát. Legkésőbb az Orseolo család bukása után elveszítette a dalmát városokat (ha ugyan egyáltalán beszélhetünk szilárd velencei uralomról, hiszen Otto Orseolo 1018-as dalmáciai hadjáratán csak Rabig jutott el, és csak a Kvarner szigeteinek városai ismerték el uruknak). A városok II. Bazileosz alatt tényleges bizánci fennhatóság alatt állottak, de a császár halála után a névleges bizánci függés még inkább névlegessé vált. Különösen Zadar törekedett jelentős fokú önállóságra egy helyi család, a Madiusok vezetésével a 11. század harmincas éveiben. A proconsuli címet viselő Gregorius volt a család feje, testvére, Dobronja (érdemes megjegyezni, hogy ekkoriban már több dalmát városban találunk az előkelők között is horvát nevűeket) háromszor is járt követségben Bizáncban, városa és családja pozícióit megerősítendő. A császár, III. Romanosz kitüntető figyelmességgel fogadta. Igaz, harmadik útján már új uralkodóval IV. Mihállyal találta szembe magát, aki nem értékelte a záraiak önállósági törekvéseit, és Dobronját börtönbe vetette.¹¹⁹

Ugyanakkor az újabb horvát történetírás is valószínűnek tartja, hogy IV. Petar Krešimir király birtokba vette a dalmát városokat, bár azok továbbra is elismerték a távoli Boszporusz partján uralkodó császár főségét. Ha volt olyan időszak Dalmácia történetében, amikor a horvát uralkodók hatalma a leginkább érzékelhetővé válhatott, az éppen ez a néhány évtized a 11. század második felében. Bizánc ebben az időben (különösen 1071 után) nagyon meggyengült, a horvát állam viszont megerősödött. IV. Krešimir volt az első horvát uralkodó, aki használni kezdte a *rex Croatorum et Dalmatorum* címet.¹²⁰ Ugyancsak IV. Krešimir maga dicsekszik egy, a zárai San Grisonogo (Sveti Krševan) bencés kolostor számára kiadott, ugyan későbbi átiratban fennmaradt, de hitelesnek tartott 1069-ben kiadott oklevélben (amelyben a „*mi dalmát tengerünkben fekvő*” Maun szigetet adományozta a szerzetes közösségnek), hogy „*a Mindenható Isten országomat szárazon és vízen kiterjesztette.*”¹²¹

A dalmát városok már korábban is sajátos szimbiózisban éltek a horvát állammal, ez ekkortájt egyfajta horvát–bizánci kondomíniummá fejlődhetett. Erre utal, hogy a bizánci Dalmácia téma részét képező Osor városának

¹¹⁹ Budak – Raukar 2006, 130–131. old.

¹²⁰ Raukar 1997, 44–47. old.; Ludwig Steindorff szerint is, ha valamikor, akkor a 11. sz. második felében elképzelhető a dalmát városokban ez a kettős horvát–bizánci fennhatóság: Steindorff: *Povijest Hrvatske. Od srednjeg vijeka do danas*, 2006, Zagreb, 38. old. (eredeti kiadás: *Kroatien. Von Mittelalter bis zur Gegenwart*, Regensburg, 2001).

¹²¹ Budak – Raukar 2006, 134. old. Margetić szerint már IV. Krešimir pápai vazallus lett, és maga a pápa is elismerte horvát–dalmát királyi címét, amint az Mainardus pápai legátus előtt 1060 táján tett esküje szövegéből kiderül: L. Margetić, in: *Rano doba hrvatske kulture*, 205–206. old., ill. Uő.: Odnosi Petra Krešimira i pape prema Korčulanskom kodeksu, VAHD 74, 1980, Split, 219–238. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

templomában 1071 táján (az *Osori Evangelistarium* alapján) egyszerre énekeltek, dicsőítő énekeket, laudákat a bizánci császárnak és a horvát királynak, és ugyanígy dicsérték mindkét uralkodót a templomi szertartásokon a többségében (latin) dalmata népességű Rab (Arbe) lakói is. Van olyan feltételezés is, hogy a neretvai fejedelemség is a horvát király uralma alá került ekkortájt (pár évtizeden át a források nem említenek helyi uralkodókat).

A horvát uralkodó komolyan segítette a horvát alapítású tengerparti városokat, különösen a püspöki székhelyé lett Biogradot (Tengerfehérvár). IV. Petar Krešimir bencés apátságot alapított Biogradban és felújította a nini püspökséget is, igaz, nem a régi, egész Horvátországot felölelő joghatóságával. IV. Krešimir király egy 1066-ban kiállított oklevelében fordul elő először elő Šibenik (Sebenico) neve. Šibenik nem tartozik az ókori eredetű, latin városok közé. A települést, mint azt neve is igazolja (šiba = vessző) a horvátok alapították.¹²² Később azonban, egyedül a horvátok alapította dalmáciai városok közül, sikerült felemelkednie, és a többi dalmát kommunával egyenjogúvá válnia.

Krešimirnek uralkodása utolsó éveiben hatalmát meg kellett osztania Zvonimir bánnal, aki végül utódja lett a trónon (Dmitar Zvonimir 1075–1089). A horvát történetírásban két elmélet létezik Zvonimirral kapcsolatban: az egyik szerint ő a Velencébe menekült Svetoslav király unokája, aki apjával (Stjepan herceggel) együtt Magyarországra került, s itt megkapták kormányzásra (mások szerint csak Zvonimir kapta meg) Szlavóniát a magyar királytól. Zvonimir e feltevés szerint anyja révén (aki, mint fentebb említettük, az Orseolo család sarja volt) közvetve rokoni kapcsolatba került az Árpádokkal, és ezért kaphatta meg a Dráva–Száva közét.¹²³ Egy horvát for-

¹²² Kročević, Ž.: *Šibenik i šibenski kraj u ranom srednjem vijeku*, 1998, Split.

¹²³ Zvonimir magyar rokoni kapcsolatairól: *Rački Documenta* 119., 140. old.; CD I, 181–182. old. Fontos forrás a hagyományosan Kálti Márknak tulajdonított *Képes Krónika*. Zvonimir Árpádok rokonaként birtokolt szlavón dukátusának gondolatát felvetette: Barada, M.: *Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća*, VAHD I, 1932, 157–198. old. N. Klaić viszont azt hangsúlyozza, hogy Zvonimir egy másik területet szerzett magyar segítséggel, az ún. Dalmatiska Marka (dalmát, valójában isztriai örgrófság – a *Képes Krónikában* karantánokként szerepelnek) egy részét: Klaić, N. 1971, 378–381. old. L. Margetić szerint Barada feltételezésének, Zvonimir Árpádok révén birtokolt szlavón hercegségének a forrásokban semmi nyoma, ami igaz, de ugyanakkor ő egy önálló Szlavónia létét feltételezte egészen a 11. század végéig, amely nem függő, de szövetségi viszonyban volt Horvátországgal (a 10. század közepén ezt állítja Biborbanszületett Konstantin, de a későbbiekben még ennyi bizonyíték sincs erre, főleg nem a 11. században). (Margetić, L.: *Pitanja iz najstarije povijesti zagrebačke biskupije i Slavonije*, CCP (*Croatia Christiana Periodica*) XVIII, 1994, 34. és 1–50. old.) Bár Raukar elveti a feltételezést Margetić önálló Szlavóniájáról, elképzelhetőnek tartja, hogy Zvonimir mégis birtokolta – az Árpád-háztól nem függetlenül – Szlavóniát, vagy legalább annak egy részét. Raukar 1997, 44. old. Ezt Budak is feltételezi, igaz, ő valószínűnek tartja, hogy Zvonimir nem volt a Trpimirida család tagja, Budak – Raukar 2006, 135. old.

rásban egyébként Krešimir kíséretében két bán neve is felbukkan egyszerre: Zvonimir és egy bizonyos Gojčo.

Van azonban olyan forrás, amely Zvonimir anyjának horvátországi rokonait említi, és ennek alapján a bán anyja horvát volt (Lika környékéről). Eszerint viszont az a horvát Trpimirida, akinek felesége egy Orseolo hercegnő volt, nem Svetoslav fia, Stjepan herceg lehetett, hanem III. Krešimir fia, II. Stjepan (István) király. Ebben az esetben pedig lehet, hogy Zvonimir nem volt a Trpimirida család sarja. Zvonimir likai családi kötődése azt is jelezheti, hogy nem Szlavóniát, hanem az ezen a területen, a valamikor avar népeségnek is helyet adó karsztmezőkön kialakult báni Horvátországot kormányozta.¹²⁴

Horvátországot 1074-ben normann támadás érte, és IV. Petar Krešimir valószínűleg fogságba került, neve a forrásokban többé nem bukkan elő. Régebben azt is feltételezték, hogy az egyházi reformok és azok ellenzői közötti viszály miatt veszítette el a trónját. Ugyancsak elképzelhető, hogy már IV. Krešimir a pápa hűbérese volt, és VII. Gergely küldte ellene Amiko herceg normannjait, mert, noha a király eleinte (az 1060-as spalatói zsinaton) támogatta az egyházi reformok híveit, később mégis az ellenpárthoz hajlott.

A horvát királyi trónon nem fia vagy unokaöccse, Stjepan herceg követte (ő kolostorba vonult), hanem Zvonimir bán, aki I. Béla magyar király lányát, Ilonát (horvátul Jelena Lepa) vette el feleségül, és a magyar kapcsolat számára még társuralkodó (bán) korában 1067 (vagy 1071) körül konkrét segítséget jelentett:

„Zolomér dalmát király, Géza sógora, követeket küldött Salamon királyhoz és Géza herceghez, arra kérte őket, hogy saját személyükben segítsék meg őt ellenségei, nevezetesen a karantánok ellen, akik akkor elfoglalták Dalmácia határvidékét. A király és a herceg tehát összeszedte seregét, elmentek Dalmáciába, és épségben visszaszerezték, ami elveszett.”¹²⁵

Horvátország tehát viszályba, majd háborúba keveredett Isztria őrgrófjával (mert Ulrich elragadta a horvátoktól a Dalmát határvidékét, azaz Isztria keleti partvidékét, más néven Merániát és a Quamero szigeteit), magyar segítséget kapott: Salamon király, Géza és László hercegek siettek segítségére egy magyar haddal, és ennek köszönhetően így Zvonimir (igaz, hivatalosan ura, Krešimir számára) visszaszerezte az isztriaiak által elbitorolni szándékozott Krk, Rab és Cres szigetét. Az is elképzelhető viszont, hogy Horvátország eleve azért került összeütközésbe a német-római császári házzal rokon isztriai őrgrófokkal, mert a császárral és vejével, Salamonnal, a trónjától megfosztott magyar királlyal szemben I. Géza király és egyben a pápa mellé állt.

Zvonimir 1075-ben lépett trónra. Zvonimir a pápaság és a császárság küzdelmében a nagy reformpápa, VII. Gergely hívévé szegődött, aki őt

¹²⁴ Budak – Raukar 2006, 137. old.

¹²⁵ *Képes Krónika*, ford. Geréb László, 1993, Budapest, 63. old.

Horvátország a 7. századtól napjainkig

ezért királyi koronával jutalmazta. A koronázásra 1075-ben került sor a Split melletti Solinban, a pápa követe jelenlétében. Fennmaradt Zvonimir hűbéri esküjének szövege. Ennek kezdősorai egyértelműen hangsúlyozzák Zvonimir jogosultságát a Horvátország és Dalmácia feletti uralomra:

„Én, Demeter, akit Zvonimirek is mondanak, Isten kegyelméből Horvátország és Dalmácia fejedelme, aki a salonai Szent Péter bazilikában, általad, Gebizo úr, urunk, Gergely apostoli székének felhatalmazott küldöttje és az egész papság és nép által, egyhangúlag megválasztattam a horvátok és dalmátok királyságának királyává...”¹²⁶

A király a pápának ajándékozta a vránai Szent Gergely kolostort és évi 200 arany fizetésére kötelezte magát. A szocialista Jugoszlávia történetírásában többen bírálták Zvonimirt, amiért a pápa vazallusává lett. A pápával kötött szövetség azonban Horvátország számára előnyt jelentett, egyfajta nemzetközi elismerést és védelmet. Ez utóbbit konkrét eset is igazolja: amikor az isztriai Vecellin 1079-ben Horvátország megtámadását tervezte, VII. Gergely pápa kiátkozással fenyegette meg a német főurat, és a támadás elmaradt. Zvonimir alighanem a normannok miatt áttette székhelyét a tengeről messzebb fekvő Kninbe. Zvonimir valószínűleg megtartotta elődje valamennyi területi szerzeményét. A korábban a bizánci Dalmáciához tartozó Krk szigeten ennek kőbe vésett igazolása is van, az óhorvát nyelvű (1100 körül kőbe vésett), glagolita betűkkel írt Baškai Kőtábla, amely tanúsítja, hogy Zvonimir horvát királyként a helyi Szent Lúcia bencés kolostornak birtokot adományozott. Ez egyébként a horvát uralkodó címének (*kral' hrvatski*) első horvát nyelvű említése.

Zvonimir király és Árpád-házi Ilona királyné házasságából egy fiú született, neve Radovan volt, a trónörökös azonban még apja életében meghalt. Volt egy leányuk is, Claudia, akit egy horvát főúr (Viniha, a Lapčan nemzetségből) vett nőül. Zvonimir 1089-ben hunyt el, a későbbi legendákkal ellentétben természetes halállal. A dokleai pap krónikájának 15. századi horvát változata azt állítja, hogy Zvonimir keresztes hadjáratba akarta vinni a horvátokat, de ők elleneztek a király tervét, és a vita során megölték. A krónika szerint ezért a haldokló uralkodó megátkozta népét, hogy soha többé ne legyen saját nyelvüket beszélő fejedelmük. A későközépkori mesét azonban egyetlen korabeli forrás sem erősíti meg (utóda, III. István egy 1089 szeptemberében kelt oklevelében Zvonimirt mint nemrég elhunytat emlegeti, de nem utal erőszakos végére). Tamás főesperes krónikája szintén nem tud a király meggyilkolásáról. Ma a történészek többsége nem ad hi-

¹²⁶ *Documenta*, 103–104. old.; *CD* 1. köt., 139–140. old. „Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor, Croatiae Dalmatiaeque dux, a te, domine Gebizo, ex apostolice sedis legatione dominis nostri pape Gregori potestatem optinens, in Salonitana basilica sancti Petri sinodali et concordii totius cleri et populi electione de Choratorum Dalmatinorumque regni regimine ...”

telt e történetnek.¹²⁷ Az egész későbbi horvát hagyomány Zvonimir uralkodásának idejét egyfajta aranykorak tartja, amikor a nép apraja-nagyja boldog megelégedettségben élt, ami ellentmondani látszik egy ilyen súlyos konfliktus megtörténtének. Maga az említett 15. századi horvát krónika állítja:

„És a jóságos Zvonimir király alatt örvendezett az egész ország, mert mindenféle javakkal volt ékes és dús és a városok is tele voltak ezüsttel és arannyal ... És igen nagy gazdagság volt mind Zagorjében, mind a Tengermelléken, az igazságos Zvonimir király idejében.”¹²⁸

Az is nehezen képzelhető el, hogy Szent László magyar király ne használta volna fel érvként horvát foglalásának igazolásául sógora esetleges meggyilkolását, márpedig ennek a magyar forrásokban nincs semmi nyoma.

Zvonimirt halála után IV. Petar Krešimir egykor kolostorba vonult rokona, az alighanem már öreg és beteges III. Stjepan (István), az utolsó Trpimirović követte a trónon (1089–1091). Az országban bizonytalan helyzet alakult ki, az előkelők különböző csoportjai más-más királyjelölteket támogattak, az utolsó Trpimirida nem tudta helyreállítani az uralkodóház régi tekintélyét és hatalmát.

¹²⁷ N. Klaić érvek sorával utasította el a Zvonimir erőszakos haláláról szóló LjPD horvát redakciójából kiinduló régebbi horvát történelmi feltételezéseket. Jobbára e számomra logikusnak tűnő érveket ismétlem meg itt. Klaić, N. 1971, 486–491. old. Korábban egy horvát régész, Stjepan Gunjača, a LjPD által leírt királygyilkosság öt templomos helyét és Zvonimir állítólagos sírját azonosítani vélte, és ennek alapján elfogadhatónak tartotta a gyilkosság elméletét. (Gunjača, S.: Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulju kod Knina, *Rad JAZU* 288, 1952, Zagreb, 205–324. old.) Ma a horvát történészek általában nem tartják valószínűnek a királygyilkosság tényét: Goldstein 1995, 430–432. old. A horvát múlt jeles német kutatója, L. Steindorff szerint a gyilkosságról szóló krónikai adat egyáltalán nem hiteles, viszont arra utal, hogy már a késő középkorban Zvonimir halálát fordulópontként fogták fel a horvátok: Steindorff 2006, 40. old.

¹²⁸ LjPD 1950, 66–67. old. A *Képes Krónika* szerint is Zvonimir gazdag ajándékkal hálálta meg magyar rokonainak segítségét: „A király és a herceg királyi ajándékokat kapott, drága szöveteket, sok aranyat és ezüstöt.” (*Képes Krónika* 1993, 63. old.). Bár akadt, aki ezt kétségbe vonta, az újabb kutatások (például a pénzforgalom növekedéséről szóló adatok) is megerősítik, hogy a 11. század második felében kétségtelenül jelentős gazdasági fellendülés volt a horvát–dalmát területeken. Goldstein 1995, 378–379. old. Bár a felvirágzást bizonyító nagy, háromhajós katedrálisoknak csak alapfalait találták meg a régészek, a koraromán vagy preromán stílusú kápolnák közül több tucat ma is áll Horvátország déli vidékein, ami az egyetemes európai művészettörténet szempontjából is jelentős. E kicsiny templomokat három szalagból álló, fonatos domborművekkel díszítik a helyi mesterek. Ez az ún. „óhorvát szalagfonat-dísz” itáliai eredetű.

A koraközépkori horvát társadalom

Az önálló horvát állam korának társadalmi viszonyait a gyér forrásanyag miatt meglehetősen nehéz rekonstruálni. A meglevő források eredetiségét is többen megkérdőjelezték. Az újabb kutatások azonban a forrásanyag (különösen Biograd, Zadar, Split kolostorainak chartulariumai) elemzése során arra a következtetésre jutottak, hogy az oklevelek későbbi átírataiban ugyan számos formai hiba és későbbi korra jellemző betoldás van, de tartalmuk jelentős része nem hamisítvány. Ez viszont azt jelenti, hogy értékes támpontot adnak a korabeli társadalmi viszonyok legalább részleges rekonstrukciójához.¹²⁹

A 9. századi szlavóniai Ljudevit-féle államalakulat társadalmi viszonyairól keveset tudunk, a lassan formálódó keresztény államalakulatban nyilván megindulhatott a vagyoni differenciálódás, a fejedelem körül kialakulhatott egy új vezető réteg, a 10. században azonban a magyar támadások nyomán ez az államkezdemény megszűnt létezni, és csak a 11. század végén kap lendületet e terület fejlődése.

A Trpimiridák állama és társadalma a 9. és a 11. század között a forrásanyag tanúsága szerint lassú, de kimutatható fejlődés jegyeit mutatja. Igaz, egyszerre többféle hatás érte: a betelepült szlávok társadalmát a frank feudálisizmus és a dalmát városok római korból fennmaradt társadalmi modellje egyaránt befolyásolta. A frank hatás legtisztábban Isztria általuk birtokolt részében érvényesült. A tengermelléki Horvátországban két, egymástól elinte elkülönülő, majd egyre szorosabb kapcsolatba kerülő világ létezett: a horvát uralkodó fennhatósága alatti vidékek és a dalmát városok világa.

A horvát uralkodó államában a lakosság többsége szabad parasztokból (paraszti közösségekből) állhatott, falvakban lakhattak, és a korabeli forrásokban *villani* néven szerepelnek. A birtokadományozások révén a helyzet lassan változott, bár inkább csak a 11. századból van tudomásunk arról, hogy eredetileg szabad állapotú személyeket az új birtokosok földjének megművelésére kényszerítettek. Az egyházi (főleg a dalmát városok kolostorai) és magánbirtokosok kezébe került földeket rabszolgákkal – *servi* – műveltették. S Trpimir fejedelem 852-es adományleveléből – a szolgák neve alapján kiderül, hogy ezek jobbára szlávok voltak.¹³⁰ Ugyanakkor annak nincs nyoma, hogy ők a földdel együtt kerültek volna az új tulajdonos birtokába, ezért valószínű, hogy akárcsak francia földön ugyanabban a korban, a szolgák külön képezték ajándékozás tárgyát. A latin városok határában (tehát bizánci területen) találkozunk csak a korai időszakban földet művelő rabszolgákkal, így ezt joggal tekinthetjük antik hatásnak. Később

¹²⁹ Lásd *Povijest Hrvatske. Srednji vijek* 2003, N. Budak által írt fejezet, Hrvatski društveni razvoj u ranom srednjem vijeku, 135–144. old., illetve Uő.: *Prva stoljeća Hrvatske*, 1994, Zagreb, 143–158. old.

¹³⁰ Trpimir adománylevele: CD I. köt., 3–8. old., a szolgák szláv neveivel és a dalmát városok és a környező horvát népesség társadalmi viszonyairól lásd: Budak 1994.